BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA Poznań
II
1991-04-08

АРХЕОЛОГИЯ

КНИГА
4
1989

Редакцията на „Археология“ приема за обсъждане материалите, представени **на български език** в 2 екз. (текст и научен апарат) на машина (страница от 30 реда по 66 удара) с качествени за отпечатване образи, списък на образите (2 екз.) и резюме (3 екз.). Преводи на материали от чужд на български език и преписване на машина редакцията не извършва.

La rédaction d'Археология accepte les matériaux pour être examinés présentés **en langue bulgare** en 2 ex. (texte et appareil scientifique) dactylographiés (page de 30 lignes — 66 frappes), accompagnés de figures propres à être imprimées, liste des figures (2 ex.) et résumé (3 ex.). La traduction en bulgare et les textes dactylographiés doivent être assurés par l'auteur.

На корицата

Теракота — глава на Пан, Бутово, III в.

Снимка Р. Станева

Sur la couverture

Terrecuite — tête de Pan, Boutovo, III s.

Photo R. Staneva

© Археологически институт и музей при БАН
1989
c/o Jusautor, Sofia

АРХЕОЛОГИЯ

ISSN 0324—1203

ОРГАН НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Год. XXXI
4
1989

Селищен живот през бронзовата и желязната епоха в проучванията през 1987 г.

АНА ЙОЦОВА

Проучваните през 1987 г. седем селища от бронзовата епоха, един тракийски град и едно тракийско укрепление[1] обогатиха представите ни за селищния живот, който в различните краища на България има специфични черти.

Селищна могила Юнаците, Пловдивска област[2]

В проучването е участвувал екип от българо-съветска експедиция. Изследвани са XVI и XVII строителен хоризонти. В XVI строителен хоризонт (южен сектор) са разчистени суперструкциите на 4 жилища, които нарушават целостта на XVII строителен хоризонт. Поради тази причина в XVII строителен хоризонт са определени само приблизителните граници на 6 жилища. Материалите от двата строителни хоризонта (чаши, кани, аскоси) намират паралели с тези от Дикилиташ III^{a}, Баден I^{a} (фаза Болераз), Полиохни II^{в} и др. При проучването на XVII строителен хоризонт (вероятно първи от ранната бронзова епоха) на отделни места е достигнато до деструкцията на жилища от енеолита. Материалът, намерен тук, има паралели сред материалите от III фаза на културния комплекс Криводол — Салкуца — Бубани и Дикилиташ II^{в}.

Селище от ранната бронзова епоха до с. Градец, Михайловградска област[3]

Проучваните в селището I и II строителен хоризонт, доста разбъркани от продължителната обработка на почвата, са маркирани с останки от разрушени основи на пещи, части от горели и напукани подове, късове опожарена стенна мазилка. Намерените материали имат аналогии с материалите от пещерата „Магура“ и култура Коцофени III. Срещат се и съдчета, сходни с някои от развитата фаза на „синия“ Полиохни.

Селище от ранната бронзова епоха, с. Мировци, Варненска област[4]

Проученото селище е еднослойно, почти унищожено при обработка на почвата. Събраният керамичен материал има паралели с културата Черна вода III.

Селищна могила при с. Дядово, Бургаска област[5]

Проучванията се провеждат от българо-холандско-японска експедиция. С оглед прецизиране на стратиграфията на напластяванията е оставен още един спомагателен профил. На проучваното ниво на селищната могила продължават да се разчистват средновековни ями, нарушили дълбоко пласта от бронзовата епоха. Изследваният V строителен хоризонт, маркиран с основи на пещи, петна трамбована глина, слой от пепел и въглени, съдържа материали, типични за средната бронзова епоха (кани, паници, чаши, урновидни съдове).

Селищна могила в гр. Нова Загора, Бургаска област[6]

През 1987 г. е завършено проучването на централния профил и са потвърдени стратиграфските наблюдения, направени по време на разкопките на могилата. Намерените археологически материали са характерни за средната бронзова епоха в Тракия. През сезона е проучвана и част от селището, разположено на юг от могилата. Установените три строителни хоризонта съдържат материали от късната бронзова епоха, аналогични с материалите от Асеновец, Овчарица I и др.

Селище от късната бронзова епоха до с. Балей, Михайловградска област[7]

Изследваният IV строителен хоризонт в западната половина на селището е на дълб. 1,40 м и лежи върху дебел пласт от жълтеникава льосова пръст, без археологически материали. Характерна особеност на хоризонта (първи от заселването на селището) е, че сред керамичния материал преобладават грубите, дебелостенни съдове без украса. Останалият материал — съдчета, снабдени с букели, идоли, култови модели на брадвички и лодки, намира точни паралели сред находките от некрополите при Орсоя, Кърна, Гърла Маре, Жуто Брдо и др.

От изложеното дотук се вижда, че вниманието на специалистите, проучващи бронзовата епоха, е било насочено към селища главно в Южна България (за Северна България изключение правят проучванията във Видинския край). Още пообезпокоителен е фактът, че все още има райони, в които за бронзовата епоха се съди само по отделни находки — Странджа-Сакарския район, крайните югозападни райони, Родопите и др.

В проучваните през 1987 г. обекти изследвачите са се насочили към прецизиране на стратиграфската картина. Положителна е и тенденцията за установяване на връзката между културните пластове от халколита и бронзовата епоха (селищна могила Юнаците). Проучванията на обекти от средната бронзова епоха (селищните могили до Дядово и Нова Загора) вече дават достатъчно основание да се говори за нейното самостоятелно развитие в Южна България. Приемствеността между ранната и късната бронзова епоха в Северозападна България, отразена главно в керамичния материал, засега не позволява да се говори за среден етап в нейното развитие.

Проведените през 1987 г. археологически разкопки обогатиха знанията, свързани с топографията на селищата, плана и начина на изграждане на жилищата и тяхното вътрешно обзавеждане през различните етапи. Най-характерен вид селища и през ранната бронзова епоха в Тракия са селищните могили, изградени в повечето случаи върху културния пласт от развалините на халколитните селища (селищна могила Юнаците). В Северозападна България (с. Градец) селищата са обитавани само през ранната бронзова епоха. На други места (Новозагорско), в близост до могилата има и открито селище, в което пластът от късната бронзова епоха е следван от пласт от ранната желязна епоха. Приемственост между късната бронзова и ранната желязна епоха има и в селището до с. Балей, където в най-горния строителен хоризонт се откриват и материали от ранната желязна епоха.

Някои от селищата са имали укрепителна система — в селищната могила до с. Дядово е регистрирано наличието на стена, изградена върху пластовете от халколита и бронзовата епоха, и дъговидно извит ров, който прерязва пластовете и съоръженията от V строителен хоризонт. Тук трябва да спомена и разчистената в предишните сезони част от укрепителна система в селищната могила Юнаците.

Във всички проучвани селища жилищата са наземни, изградени с дървена конструкция, обикновено с правоъгълен план. Различна в отделните селища е ориентацията им — в Дядово те са ориентирани по диагонал на посоките на света, в Юнаците жилищата са групирани по няколко в полукръг и една от късите страни е обърната към свободното в центъра на селището пространство, а в Балей обикновено входът на жилището е на източната къса стена. Внимание заслужава начинът на изграждане на жилищата в Юнаците, където те са плътно прилепени едно към друго или имат обща дълга стена. Интерес представляват и разчистените в Дядово и Балей ивици от трамбована глина с ширина 1,30—1,70 м, които минават пред входовете на жилищата и вероятно маркират улици.

Вътрешното устройство на жилищата през бронзовата епоха е почти еднакво — основи на пещи, изградени на място зърнохранилища, площадки за сушене на зърно. Заслужава да се отбележи начинът на изграждане на пещите, чийто брой в проучваните селища е значителен. В селищната могила до Дядово, в проучвана част на V строителен хоризонт, са регистрирани 40 основи на пещи, изграждани по няколко начина. Преобладаващата част от тях имат подложка от дребни ломени камъни, понякога примесени с керамични фрагменти, подредени в специално оформени ями. При някои от пещите основите на свода са укрепвани също с ломени камъни. Срещат се и пещи, чиято подова замазка е положена само върху фрагменти от глинени съдове. В с. Градец подовите замазки са положени върху големи плочести камъни, способ, характерен и за пещите от пещерата Магура, или върху керамични фрагменти. В селищната могила в Нова Загора и в селището до с. Балей често замазката е положена върху добре трамбована глина, понякога примесена с фрагменти от съдове.

Стопанската дейност на населението през бронзовата епоха е засвидетелствувана чрез оръдията на труда, изработени от камък, кремък, кост и рог на елен — това са преди всичко мотики, копачки, длета, тесли, точила, чукалки, хромелни камъни, кремъчни ножове и др., откривани във всички проучвани селища. Нараства ролята на металните оръдия на труда, които, макар и рядко, се срещат и през ранната бронзова епоха (например двойно медно шило от Юнаците) и са често срещани през късната бронзова епоха, особено в с. Балей, чийто брой вече достига няколко десетки. От бронз са изработени и доста накити — игли, висулки. Важен проблем в бъдещите проучвания е свързването на металните находки с местонаходищата на суровината за тяхната изработка.

Настъпилите промени през бронзовата епоха се проявяват най-силно в керамиката. Раннобронзовата е представена с керамичните комплекси в селищната могила Юнаците и селището при с. Градец. В Юнаците това са преди всичко купи, паници, чаши, кани, гърнета и урновидни съдове. Широко разпространен вид са аскосите, отличаващи се с елегантна форма и фина изработка. Грубата керамика е украсена най-често с релефен орнамент. Макар и по-рядко, тук са застъпени и врязаният и набodeният орнамент, както и отпечатъци от резки и щампи. Появата на материали, близки до тези от „синия“ Полиохни и Кумтепе I^{в}, според изследвачите подкрепя изказаното вече становище за съществуването на дотроянски период в древна Тракия. За керамиката от с. Градец е характерен начинът на приготвянето на тестото — глина, обилно примесена с пясък. Често към глината е прибавяна стрита черупка от речна мида — белег, характерен и за съдовете от пещерата Магура и Черна вода III. Най-често срещани форми са паниците, съдовете с висока шия и сферично тяло и чашите с високи лентести дръжки. В проучвания хоризонт на могилата до Дядово керамиката е типична за средната бронзова епоха и е представена от паници, чаши, кани, урновидни съдове и др. Представа за керамиката през късната бронзова епоха в Северозападна България ни дават намерените в Балей съдове, често инкрустирани с бяла материя. Керамиката от селището от късната бронзова епоха в Нова Загора има паралели с тази от Асеновец и Овчарица I.

Обществено-икономическото развитие на населението, обитавало днешните български земи през бронзовата епоха, намира отражение и в духовния живот. Богатата антропоморфна пластика от неолита и халколита е заменена през средната бронзова епоха със стилизирани зооморфни фигури (глинена фигурка на бик от Дядово и глава на елен от Нова Загора). Съществено различни са и антропоморфните фигурки от късната бронзова епоха в Северозападна България. Вероятно култов характер имат и каменните висулки от Юнаците и Дядово и глинените модели на брадвички и лодки от с. Балей.

Проучените досега некрополи от бронзовата епоха в България свидетелствуват за наличието на определен погребален обичай. Картината се допълва от откритите погребения на деца в Юнаците и Дядово. Погребенията в селището от ранната бронзова епоха в Юнаците са на деца до една година. Две са в свито положение — хокер, поставени в урни, а едно е било увито в органична материя и поставено в елипсовидна яма също в свито положение. В Дядово, на пода на едно жилище е открито погребение също на дете.

За съжаление все още не е открит некрополът на селището в с. Балей, което би позволило да се изгради пълна картина на живота на населението през късната бронзова епоха в Северозападна България.

Многогодишните изследвания на селища от късната бронзова и ранната желязна епоха показват, че по-голяма част от населението е обитавало обширни, неукрепени селища. През последните години вниманието на специалистите е съсредточено и върху проучването на селища — големи икономически центрове през късножелязната и елинистическата епоха. Особено внимание се отделя на Кабиле и неговата околност[8]. В акропола на града, разположен на Зайчи връх, е проследена западната крепостна стена, като е установена връзката ѝ с разкритата в югозападната част на акропола сграда. В сектора над източния „проход“ е открито още едно светилище, което има обща преградна стена с откритото през 1986 г. светилище. По този начин тук се оформя едно светилище „близнак“.

През 1987 г. са уточнени и границите на селището, разположено върху селищната могила „Ясъ-тепе“. Изказва се предположение, че това е крайградско селище в близост до Кабиле.

Внимание е отделено и върху проучването на Кабиле през елинистическата епоха. В сектор X, около откритата през 1983 г. част от улица с каменна настилка са разположени сгради, изградени от ломен камък на калов разтвор. Планът им засега не може да се възстанови. В сектор V, западно от римския хореум, е продължило изясняването на стратиграфията на централния участък на елинистическия град. На този етап на проучване са разграничени два пласта —

късноримски, представен с керамика и монети от Аврелиан до Валент, и елинистически, представен с местна и импортна керамика и с монети на Скотск Адей, Филип II, Месемврия (втори период) и Амфиполис.

В с. Руен, Бургаска област[9], е изследвана централната част на малко тракийско укрепление, където жилищните помещения са били разположени от вътрешната страна на крепостните стени. Разчистени са и пет есхари, което дава основание да се предположи, че укреплението е имало и сакрално предназначение.

Чрез сондажни проучвания на обект „Горно градище" и „Кючук-гьол" в землището на с. Малък Преславец, Разградска област[10], са открити материали от ранната и късната желязна епоха и античността.

Направените през 1987 г. проучвания на селищния живот през бронзовата и желязната епоха значително обогатяват познанията за икономиката и социалната структура на населението, обитавало българските земи през този период. Благодарение на все по-усъвършенстващата се методика на археологическите разкопки са прецизирани стратиграфските наблюдения на културните напластявания, успешно се търсят връзките и традициите в развитието на двете епохи, обогатява се относителната им хронология.

На този етап все повече нараства необходимостта изследователската работа на терен да бъде съчетана с публикации върху резултатите от проучванията, които да станат основа за по-задълбочено изясняване и решаване на въпросите за връзките и влиянията на културите както в българските, така и в съседните земи.

---

[1] Резюмета на резултатите от археологическите проучвания на обектите от бронзовата и желязната епоха са поместени в: Археологически открития и разкопки през 1987 г., Благоевград, 1988 г. Посочените в следващите индекси заглавия са поместени в същия сборник.

[2] Р. Катинчаров, В. Мацанова, Д. Генов (България), Н. Я. Мерперт, Т. Машина (СССР). Българо-съветска експедиция на селищната могила при с. Юнаците, Пловдивска област, 42—43.

[3] А. Йоцова (Видин). Селище от ранната бронзова епоха до с. Градец, Видинско, 41—42.

[4] И. Панайотов, Ст. Александров (София). Раннобронзово селище при с. Мировци, Новопазарско, 40—41.

[5] Р. Катинчаров, Д. Гергова (София), М. Кънчев, Т. Кънчева (Нова Загора), Д. Генов (София), Я. Стронк с колектив (Амстердам), Х. Сузуки, К. Шоджу, М. Фуджи, Х. Кондо, Х. Камуро, М. Шинозаки, Я. Кинпара (Токио). Разкопки на селищната могила при с. Дядово, Новопазарска община, 44—45.

[6] М. Кънчев, Т. Кънчева (Нова Загора). Разкопки на селищната могила от бронзовата епоха и праисторическото селище от късната бронзова епоха и ранножелязната епоха в Нова Загора, 45—46.

[7] Р. Катинчаров (София), А. Йоцова (Видин). Селище от късната бронзова епоха до с. Балей, Видинско., 46—47.

[8] Н. Танчева-Василева, Д. Драганов, Г. Рибаров, Ил. Илиев (Ямбол), Д. Николов (Стара Загора), Д. Съсълов (Несебър). Разкопки в Кабиле и неговата околност, 48—52.

[9] И. Карайотов, П. Кияшкина (Бургас). Тракийско укрепление в околностите на с. Руен, Бургаска област, 47—48.

[10] И. Панайотов (София). Експедиция „Малък Преславец" 1987 г., 73—74.

Vie rurale pendant l'âge du bronze et du fer dans les études au cours de 1987

A. JOŽOVA

(Résumé)

Dans le présent article sont consignés les résultats des localités étudiées au cours de 1987 de l'âge du bronze et du fer. Les 7 localités étudiées de l'âge du bronze (tell Unacite, région de Plovdiv, village Gradec, région de Mihailovgrad, village Mirovci, région de Varna, tell près du village Diadovo, région de Bourgas, tell près de la ville de Nova Zagora, région de Burgas, village Balei, région de Mihailovgrad), une ville thrace (Cabyle) et une forteresse thrace (village Ruen, région de Burgas) élargissent considérablement nos connaissances concernant l'économie et la structure sociale de la population, habitant les terres bulgares pendant cette période. Grâce à la stratigraphie précise on a obtenu des données concernant la transition du chalcolithique vers l'âge du bronze récent (tell Unacite) et de l'âge du bronze récent vers l'âge du fer récent (localité de l'âge du bronze tardif près du village Balei). De nouvelles données ont été obtenues également concernant la topographie des localités, le plan de construction des logis et leur structure intérieure.

Devant les chercheurs se posent cependant une série de problèmes. Toujours encore, dans maintes régions on juge de l'âge du bronze et du fer seulement d'après des trouvailles isolées — Strandža-Sakar, les dernières régions du Sud-Ouest, les Rhodopes et autres. On travaille peu également sur les problèmes concernant les liens et les influences entre les cultures, aussi bien dans les terres bulgares que dans les terres voisines. Insuffisantes sont les publications consacrées aux études annuelles de sites de l'âge du bronze et du fer.

Теренни археологически проучвания в областта на средновековието през 1987 година.
Състояние и проблеми

ИРИНА ЩЕРЕВА

Теренните проучвания (редовни и спасителни разкопки, обхождания и сондажни проверки) са първият и изключително отговорен етап в археологическата дейност. Добрата организация и високото качество на тяхното провеждане са необходимото и задължително условие за по-нататъшната правилна историческа интерпретация на придобитите археологически факти и материали. В тази си работа в последните десетилетия българската археологическа наука постигна значителни резултати. Това се отнася особено за проучванията в областта на средновековието, които, както се знае, допреди 40—50 години имаха съвсем ограничен характер. Многостранна, с добри резултати бе и полевата работа през 1987 г. Проведени бяха спасителни и редовни разкопки на 53 обекта. В тези изследвания бяха ангажирани 92 археолози от АИМ, НИМ, СУ, ВТУ, МИС, НИПК и от музеите в страната. В значителната си част разкопките през 1987 г. се явяват като продължение на проучванията от предишните години. Само на осем обекта, четири от които спасителни, те започнаха през миналия археологически сезон. През 1987 г. се разшириха и увеличиха своя брой експедициите, целящи издирването и регистрирането на средновековни паметници на културата в различни райони на страната. Тази кратка статистика показва, че разглежданото археологическо лято бе доста напрегнато, но и резултатите са добри и значими, обогатяващи изворовата база за изследване на историята и културата на българския народ през епохата на средновековието.

В полевата дейност усилията на специалистите медиевисти бяха насочени към придобиване на нови археологически доказателства за разрешаване на редица въпроси от българското средновековие. На първо място сред тях е проблемът за формирането на българската култура и народност. От голямо значение за изясняването му е изучаването на ранновизантийската цивилизация в различните ѝ прояви. Един от проблемите, по които усилено се работи, е изследването на военното строителство през периода на ранна Византия и установяването на степента на неговото влияние върху българската средновековна фортификация. С този въпрос се занимават колективите, проучващи укрепленията на обект „Карасура“ при с. Рупките, Хасковска област, крепостта при гр. Николаево, Хасковска област, крепостта в гр. Сливен, крепостта Маркели при Карнобат.

На обект „Карасура“ е разчистена северозападната кула на укреплението на хълма „Калето“. В изграждането ѝ са установени два строителни етапа в рамките на ранновизантийския период. В западното подножие на хълма се проучва портата на крепостта, фланкирана от две кули[1].

В крепостта при гр. Николаево са получени нови данни за укрепителната система, като са разкопани части от основната куртина, протейхизмата и от един крепостен зид, разположен между тях[2].

В Сливен са разкрити значителни части от северната, южната и западната крепостна стена, северозападната и югозападната кръгла кула, крепостното стълбище при северната стена. Значително постижение са откриването и проучването на северната порта на укреплението, представляваща голяма правоъгълна кула, издадена изцяло пред външното лице на крепостния зид[3].

В крепостта Маркели при Карнобат през миналата година е проучена кула № 3, разчистен е входът на кула № 2 и е разкрито крепостното стълбище при северната стена[4].

И четирите споменати паметника са многослойни археологически обекти. В тях отчетливо се проследява средновековният културен пласт, натрупан върху развалините на по-ранното късноантично укрепление, прекратило своето съществуване в края на VI — началото на VII в. Все още не е съвсем ясно доколко и как по-ранните крепостни градежи се използуват от българите. В Сливен, където разкопките имат широкомащабен характер и разкритите останки от укрепителната система са значителни, може да се смята за доказано, че стените на крепостта са поправени и използувани през средновековието, но в техника, различна от първоначалния им градеж.

Друг проблем, по който се работи усилено, е изследването на градоустройството и гражданската архитектура през периода на ранна Византия. Сгради с жилищен и стопански характер са разкопани във Велико Търново на хълма Царевец[5], в ранновизантийското укрепление при с. Одърци, Варненска област[6], в крепостта Красен при Панагюрище[7], в укрепеното селище при Габрово[8], на обект „Карасура“, в Сливен, при с. Горановци, Софийска област[9], в Стара Загора[10] и Кюстендил[11]. Сградите са иззидани от камък, споен с кал или хоросан. Понякога в суперструкция стените са изградени от кирпич. В план постройките са правоъгълни, едноделни или многоделни, често подредени верижно. Някои са били двуетажни. Стопанските постройки по план и начин на изграждане рядко се отличават от жилищните.

Значителни сили от страна на археолозите — специалисти в средновековието, са ангажирани в изследването на старохристиянската култова архитектура. През 1987 г. продължи проучването на ранновизантийските базилики в Несебър, Кабиле, обект „Карасура“ и в Родопската област (в района на Доспат и Батак).

Окончателно е проучена базиликата, разположена в северозападната част на Несебър. В изграждането ѝ са установени два строителни периода в границите на V—VII в. Разрушена е окончателно в началото на IX в. На мястото ѝ в X—XI в. възниква средновековен некропол[12].

Интерес представлява трикорабната едноапсидна базилика в Кабиле. Храмът е имал богата пластична украса. В югозападната част на двора е разкрит баптистерий с кръстовидна писцина[13].

На обект „Карасура“ се проучват две старохристиянски базилики. Едната (№ 1) е проучена изцяло. Сградата е трикорабна и едноапсидна. Строена е в IV в., а в първата половина на VI в. е била разрушена от земетресение и наскоро след това възстановена. Базилика № 2 е разкопана отчасти. По тип е еднаква с базилика № 1, но с по-внушителни размери. В градежа ѝ като сполии са преупотребени оброчни плочки с изображение на тракийски конник. Има основание да се предполага, че около нея или под нея се намират останки от старо езическо светилище.

В м. Долна Бартина, Доспатско, продължи проучването на базиликата, строена в края на IV в. В близост до нея заедно с други старохристиянски гробове се откри засводена гробница, изсечена в скалистия терен[14].

Нови данни за строителната история на ранновизантийската базилика са добити при разкопки в м. Църковен рид при с. Нова махала, Баташко. Във вътрешността на сградата са разкрити нови съоръжения, а в близост до нея са изследвани няколко гроба от IV—V в.[15]

Теренните проучвания през 1987 г. предоставиха на науката многоброен и разнообразен масов материал (керамика, оръдия на труда и оръжие, накити, изделия от стъкло и кост, нумизматични паметници и др.), съдържащ богата информация за културата на завареното от славяни и прабългари местно население, дало своя принос във формирането на българската народност и култура. От находките заслужава да се спомене новооткритият надпис на гръцки език, в който под наименованието Суида се споменава селището, съществувало в първите векове от новата ера в района на Сливен. Надписът е важен, защото подкрепя опита да се свърже крепостта в Сливен със споменатия в писмените източници ранновизантийски град и епископски център Цоида.

Важна задача на българската археологическа наука е била и си остава всестранното изследване на материалната и духовната култура на двата основни компонента, участвували в образуването на българската народност — славяните и прабългарите. Трябва да отбележим, че проучването на раннославянската култура в последните години вземаше все по-ограничен характер, за да се достигне до положението през 1987 г. изобщо да няма теренни проучвания на ранни паметници на българските славяни.

Малко по-добро е положението с изследването на културата на прабългарския етнос. Но и тук в последно време проучванията се ограничават само върху езическите прабългарски некрополи. През 1987 г. продължи разкопаването на некрополите във Варненска област при селата Хитово[16] и Топола[17], в Балчик[18] и при с. Ножарево, Разградска област[19]. И в четирите некропола са застъпени двата обряда на погребване на мъртвите — кремация и трупополагане. Трупоизгарянията са урнови или безурнови, като в Топола за пръв път миналата година са открити урнови погребения. Тризни са установени в Ножарево и Топола, но липсват в Балчик и Хитово. Интересни нови данни, свързани с погребалния обряд, са открити в некропола при с. Ножарево. В един от гробовете са забелязани части от цяло говедо, а в друг погребаният е бил покрит с кожа от говедо.

Един от най-важните въпроси в българската историография е въпросът за зараждането и развитието, характера и устройството на средновековния български град. Това е и един от основните проблеми, по който активно се работи от страна на българските археолози. Провеждат се мащабни полеви проучвания преди всичко в столичните центрове на средновековната българска държава — Плиска, Преслав и Търново.

Миналата година въпреки ограничените финансови средства археологическите проучвания в старобългарските престолнини продължиха интензивно. В Плиска разкопки бяха проведени както във Вътрешния, така и във Външния град. Добити са нови данни за хронологията на строителството в първата столица, за нейното устройство, за жилищната архитектура и укрепителното дело, за бита и поминъка на населението ѝ. В Дворцовия център приключи изследването на източната сграда на Малкия дворец[20]. Съществено постижение е установяването на нов, най-ранен период в строителната история на паметника.

Северно от Болярското жилище бяха допроучени сградите, разкопани през 30-те години, доуточнен бе планът на постройките и бяха установени два етапа в съществуването им[21]. Първият се датира в края на IX и целия X в., а вторият, зарегистриран от жилища, някои от които вкопани в рамките на помещенията на сградите, принадлежи на първата половина на XI в. Под основите на проучваните градежи са установени строителни останки от началото на IX в.

Продължиха разкопките на големия жилищно-стопански комплекс при западната крепостна стена[22], където бе разчистено полувкопано жилище, добре датирано с анонимна византийска монета клас С. В пространството пред южната петоъгълна кула се попадна на останки от сгради и гробове.

Ново откритие в Плиска е установеното чрез дистанционни наблюдения и разкопки неизвестно досега землено укрепление в централната част на укрепения лагер[23]. Състои се от ров, вал и две могили в ъглите на север. То вероятно е унищожено в IX в., преди построяването на каменната крепост, но е по-късно от земленото укрепление, изследвано преди години в чертите на Вътрешния град от съветската експедиция под ръководството на С. А. Плетньова.

Във Външния град бяха продължени проучванията на селищата, разположени североизточно от обект 31[24], и югоизточно от Вътрешния град [25]. И в двете селища са открити нови полувкопани жилища с отоплителни съоръжения в тях. Във второто са извършени интересни наблюдения върху устройството му. Проследени са изкопи за дървени сгради, които очертават засега два големи двора. Сред находките интерес представлява оловният печат на княз Борис-Михаил, какъвто за пръв път се открива в Плиска. Намерен е в селището, разположено североизточно от обект 31.

Все в чертите на Външния град продължи изследването на феодалното имение (т. нар. обект 40, комплекс А)[26]. Усилията на археолозите, проучващи този паметник, бяха насочени към по-нататъшното проследяване на оградната стена на комплекса. При това бяха открити нови пет помещения, долепени до южния зид на оградата.

В Преслав основната задача, на която са подчинени теренните проучвания, е изследването на градоустройствената схема на града. Предвид предстоящите чествания на 1100-годишнината от обявяването на Преслав за столица на българската държава, разкопките са съсредоточени предимно във Вътрешния град. Тук през 1987 г. са проведени теренни проучвания на пет сектора. Придобити са нови и важни данни за периодизацията на Втората българска столица, както и за устройството на града през различните исторически периоди.

Разкопките на обект „Преславска архиепископия" бяха съсредоточени в югоизточния му ъгъл[27]. Разкрити са нови сгради, които според откритите в тях материали се определят като жилищни и стопански. Едната от тях се намира южно от проучените по-рано бани. Източно от нея е разкрита Г-образна верижна постройка. Сред находките голям интерес представлява огромното количество фрагменти от амфори от X в., върху част от които има печати, врязани знаци, букви и надписи.

За да се обобщи пространството между Дворците и Архиепископията, бяха свалени насипи от терена югозападно от дворцовите постройки. Открити са ями от XII—XIII в., гробове, останки от силно разрушени зидове, като под плочника на южния дворцов площад са установени по-ранни средновековни градежи[28].

Разкопките, проведени западно от т. нар. Административна сграда, предоставиха допълнителни данни за хронологията на Вътрешния град на Преслав[29]. Откритите материали и останки от постройки и съоръжения сочат, че в този район има непрекъснат живот от IX до XIII—XIV в.

В югоизточния сектор на Вътрешния град окончателно са проучени кръстокуполната църква от X в. и по-късният от нея некропол от XI—XIII в.[30] Интерес представляват наблюденията в този край на града върху хронологията на крепостната стена, открита преди години от Ив. Жандова, която е обект на оживена дискусия.

През 1987 г. продължи разкриването на сградата при южната крепостна стена[31]. Разчистени са нови помещения от нея и е открит богат и разнообразен материал.

Във Външния град на Преслав проучвания бяха проведени на комплекса при т. нар. църква на каменаря[32], където бяха разкрити нови сгради и уточнена хронологията на паметника, като в границите на IX—X в. са установени три строителни периода. Разкопки бяха проведени и източно от църквата на Мостич[33]. Открити са основи на три сгради, датирани в IX—X в.

Миналата година бяха подновени проучванията на манастира в м. Патлейна[34]. Отчасти е разкопана сграда с верижен план от края на IX—началото на X в., може би ателие за производство на рисувана преславска керамика, както показват откритите в помещенията ѝ материали.

Във Велико Търново разкопки бяха проведени само на хълма Царевец. Те имаха по-ограничен и довършителен характер. Работи се при „Главния вход“[35] и на обектите 38[36] и 42[37] (според приетата номерация). При „Главния вход“ се разчисти част от крепостната стена и едно стълбище към нея. В секторите 38 и 42 са изследвани нови постройки и части от улици от различни исторически епохи (ранновизантийска, средновековна българска и от епохата на османското иго). Тези проучвания допълниха и обогатиха представата както за хронологията на хълма Царевец, така и за градоустройството на Търновград.

Освен в столиците през 1987 г. бяха продължени археологическите разкопки на големи градски центрове (Дръстър[38], Червен[39], Видин[40], Мелник[41], Пловдив[42], Стара Загора, Кюстендил), както и на по-малки укрепени и неукрепени селища, на отделни култови паметници и некрополи. Тези проучвания предоставиха обилен материал за разрешаването на редица проблеми, свързани с изследването на поселищното устройство на средновековна България, крепостното строителство, градоустройството, гражданската и култовата архитектура, бита, икономиката, религиозните вярвания и обичаи на българския народ в епохата на средновековието. Съществени са резултатите през 1987 г. от изследване на военното строителство през епохата на средновековието. Освен проучването на новооткритото землено укрепление в Плиска разрези на валове са направени и при крепостта Маркели при Карнобат. Изяснени са конструкцията и хронологията им. В основата им е открит старобългарски материал.

Нови данни за крепостното строителство през епохата на Второто българско царство са получени при разкопките на крепостите при Сопот[43], Раховец при Горна Оряховица[44] и Боженишки Урвич[45]. В Раховец е изяснен планът на Главната порта, в Боженишки Урвич са разчистени нови сектори от външната крепостна стена, а в крепостта при Сопот напълно е разкопана западната стена и са разкрити две нови правоъгълни кули.

Голямо внимание през 1987 г. е отделено и на проблема, свързан с изследването на жилищното строителство през средновековието. Жилища от типа на уземните са проучени (освен споменатите в Плиска) в ранносредновековното селище при с. Ножарево и при с. Владимировци[46], Разградска област, при с. Одърци, Варненска област, при с. Горановци, Софийска област, и в м. Асара край с. Знаменосец в района на Марица-Изток[47].

Наземни постройки с каменни основи са разкрити при разкопките в центъра на Стара Загора, датирани в X—XIII в., при с. Знаменосец от X—XII в., в Дръстър от XIII и XIV в., в подградието на крепостта Хоталич край Севлиево[48], в крепостта при Сопот, в източното подножие на Асенова крепост[49] и в Червен.

Изясняването на икономиката през епохата на средновековието е първостепенна задача на българските археолози. Откритите при разкопки земеделски сечива и други оръдия на труда, производствени сгради и съоръжения, готови занаятчийски изделия, нумизматични материали допринасят за изучаването на редица стопански дейности. През 1987 г. занаятчийски работилници са открити в подградието на крепостта Хоталич и в Дръстър. Пещи за производство на строителна керамика са разкопани в средновековния пласт в Пловдив. В подножието на крепостта Раховец е разкрита сграда с пещ, свързана с металообработването. Данни за производство на керамика и обработка на метал са добити при разкопки на жилищния и стопанския комплекс, разположен южно от манастира „Св. Никола“ в Мелник, където са открити пещи за изпичане на керамика, поти и голямо количество железен шлак. В селището при с. Горановци е открита сграда с по-особен план, която се определя като винарница.

През 1987 г. бяха проведени теренни проучвания и на редица култови паметници. При с. Сини вир, Варненска област, приключи изследването на еднокорабната, с притвор и силно издължена апсида, църква. Уточнена е хронологията ѝ, като в рамките на IX—X в. се открояват три етапа в съществуването ѝ.

В Стара Загора започна проучването на четириконхална църква от X—XI в. Ранна по време, строена според разкопвачите в IX в., е еднокорабната църква в „Карасура“. Направени са сондажни проучвания на еднокорабна църква от XI—XII в. при крепостта в гр. Николаево.

В крепостта при с. Каравелово, Бургаска област[50], е проучена еднокорабна църква, датирана в X — първите десетилетия на XII в. В насипа ѝ са открити много фрагменти от стенописи. Значително количество нови части от стенописна украса са открити при проучването на наоса в църквата в м. Чаерджика при Велинград[51].

Еднокорабна църква от XIII—XIV в. е проучена в Калиакра[52]. Установено е, че тя е съществувала и обслужвала българското население и през XV—XVI в., когато дворът ѝ е ограден с дебел каменен зид.

От същото време и от същия тип е

църквата с керамопластична украса при с. Черковна, Разградска област[53]. Интерес представляват откритите при разкопките ѝ три кирилски надписа.

Значителни резултати са получени и при полевите изследвания през изминалия археологически сезон на манастирите — важни идеологически, културни просветни средища през средновековието и епохата на османското владичество. През 1987 г. разкопки са проведени в манастирите при с. Равна[54], с. Черноглавци[55] във Варненска област, при с. Воден, Бургаска област[56], в Кърджали[57], в Созопол[58], в Килифаревския[59], Рилския[60], Кремиковския[61] и Чипровския манастир[62].

В заключителен етап навлязоха разкопките на старобългарския манастир при с. Равна. Бяха разкрити нови сгради в югоизточния ъгъл на комплекса и проучена източната манастирска порта. Открити са много нови надписи на гръцки и старобългарски език и рисунки-графити.

Макар и в начална фаза, много перспективни обещават да бъдат разкопките, започнали като спасителни, при с. Черноглавци, разположено на 25 км северозападно от Плиска. Тук вероятно ще се открие още един старобългарски манастир. Засега отчасти е проучен църковният храм. Интерес представлява откритият варовиков блок с врязани три надписа на гръцки и старобългарски.

В култовия комплекс при с. Воден са проучени отчасти манастирските постройки и е уточнена хронологията на паметника. Възникнал в IV в. като мартириум, комплексът в VI в. е превърнат в манастир и е просъществувал като такъв до първите десетилетия на XIII в. Продължи проучването на манастирската църква в манастира „Св. Йоан Предтеча“ в Созопол и започна разкопаването на двуделна сграда, разположена южно от храма. Пред завършване са изследванията на християнския култов комплекс в кв. Веселчани в Кърджали. Открити са нови сгради в манастира, сред тях една апсидална, вероятно трапезария. Уточнена е строителната хронология на църковните постройки. В Килифаревския манастир са разкопани нови сгради в западното манастирско крило и са придобити допълнителни данни, уточняващи хронологията на паметника.

Проучването на паметниците на ислямското култово строителство при нас все още е в начален етап. Определен принос в тази насока имат изследванията в джамията на Ибрахим паша в Разград[63]. Тук под основите на сега съществуващата сграда се проучва друга по-ранна джамия от XVI в.

През 1987 г. са проведени разкопки и на значителен брой некрополи. Освен споменатите езически некрополи в Хитово, Балчик, Топола, Ножарево отделни езически гробове са открити в кв. Дивдядово в Шумен[64]. Християнски некрополи от ранното българско средновековие, времето на византийското владичество и Второто българско царство се проучват при с. Одърци, в крепостите при с. Каравелово, Несебър, при Панагюрище, Раховец, Сопот, при с. Крамолин, Ловешка област[65], при разкопки около Червената черква в Перущица[66], в Пловдив, в м. Резервата при с. Дриново, Разградска област[67].

От особено значение за изясняване на историческата съдба на българския народ през епохата на османското робство е проучването на християнските некрополи от това време. Гробове от XV—XVI в. с интересни находки в тях са открити при разкопки в м. Долна Бартина, Доспатско, и в селата с изцяло ислямизирано население Равно[68] и Владимирци в Разградска област и в с. Лопушна, Варненска област[69].

През 1987 г. археолози-медиевисти са ръководили или взели участие в редица експедиции, свързани с издирването и регистрацията на средновековни паметници на културата в различни райони на страната с цел обогатяване на археологическата карта на България. Теренни обхождания са извършени в Каспичанската[70] и Новокозлевската[71] селищни системи — Варненска област, в района на Козлодуй[72], в Източна Средна гора[73], в Сливенския и Котленския Балкан[74], в района на Банско[75], в землището на с. Владимировци, в селищната система Подкова, Хасковска област[76].

От всичко изложено дотук се вижда, че в теренните проучвания в областта на средновековието са постигнати значителни успехи. Но наред с това са налице и някои слабости, които в значителната си част са следствие на нерешени проблеми в организацията и планирането на археологическата дейност в страната.

Споменахме вече, че проучванията на раннославянската култура са сведени до нула. И това е при положение, че българската археологическа наука разполага със специално подготвени и високо квалифицирани кадри в тази област. Причините за това недопустимо положение са, от една страна, нежеланието на тези специалисти да издирват и разкопават раннославянски паметници — трудна и отговорна задача. От друга страна, „непредставителните“ паметници на славянската култура не привличат погледа на онези фактори, от които зависи материалното осигуряване на тези изследвания. Необходимо е АИМ като научно-методичен национален център, по-специално секцията за средновековна археология, да разработи в близко време дългосрочна програма за проучване на раннославянската култура в българските земи.

Изостава проучването на средновековното българско село в епохата на развития феодализъм и първите векове от османското робство. В настоящия момент полеви проучвания по този проблем липсват.

Друга слабост е неравномерното в териториално отношение проучване на средновековието в България. Най-много теренни изследвания се извършват в Североизточна България и това е обяснимо, защото именно там се намират големите центрове на средновековната българска държава. Сравнително добро е положението в Югоизточна България. В югозападните райони на страната помащабни разкопки се провеждат само в Мелник и с по-ограничен характер в Кюстендил, с. Горановци и София. Нерадостна е картината в северозападната част на страната, където през 1987 г. теренни проучвания, и то сондажни, са проведени само във Видин и Козлодуй, а в Чипровци те имаха довършителен характер.

Все още трудно си пробива път тенденцията за съкращаване на проучваните средновековни обекти в страната с цел насочването на материални и морални ресурси върху значими и перспективни паметници от експозиционна и научна гледна точка.

Археологията е динамична наука. Нейната изворова база с всяка изминатата година непрекъснато се обогатява. Това налага придобитите при теренни проучвания материали бързо да влизат в научен оборот. Не са редки случаите, когато отдавна разкопани паметници са необнародвани и остават недостъпни за по-широк кръг изследователи. Така теренната археологическа работа се обезсмисля и губи значението си.

Съществен проблем остава мудното извършване на консервационните работи на разкритите средновековни архитектурни паметници. Масово стана явлението, когато разкритият паметник, за чието изследване са вложени много материални средства и труд, стои с години неконсервиран и се руши. Основна причина за това тягостно положение е липсата на необходим синхрон между археолозите и специалистите консерватори, като определена вина за това носи НИПК. Заслужава да се обмисли въпросът за създаване на аварийни групи по места, които да се заемат с временното укрепване и консервиране на проучените археологически паметници.

И накрая трябва да подчертаем, че проблем № 1 си остават недостатъчната финансова осигуреност на археологическите теренни проучвания (с редки изключения!), недостигът в количествено и качествено отношение на работна ръка и достатъчен помощен персонал, както и липсата на добра материално-техническа база, способна да осигури пълноценна, на съвременно научно ниво археологическа дейност.

---

[1] В. Нешева, П. Георгиева, Д. Янков, Й. Херман, М. Вендел, Б. Бьотгер, Г. Фон Бюлов, Б. Дьоле, Р. Шправке, Л. Мартин. Разкопки на „Карасура“ в с. Рупките, Хасковска област. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 160—163.

[2] Ст. Лисицов, О. Миланова. Късноантична и средновековна крепост „Хисаря“ край гр. Николаево. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 159—160.

[3] И. Щерева, П. Бънов, М. Радева. Разкопки на крепостта в Сливен. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 163—165.

[4] Ж. Аладжов, П. Дражева, Д. Момочилов. Крепостта „Маркели“ край Карнобат. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 165—166.

[5] Т. Овчаров. Сектор 38 на Царевец. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 152—153.

[6] Л. Дончева-Петкова. Разкозпки при с. Одърци, Варненска област. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 158—159.

[7] Д. Топтанов, А. Меламед, Г. Абдулов. Средновековната крепост „Красен“ край Панагюрище.

[8] К. Койчева. Късноантичната крепост и град в м. Градище при Габрово. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 156—157.

[9] Ж. Въжарова. Разкопки в м. Манастирчето при с. Горановци, Софийска област.

[10] Хр. Буюклиев, Д. Янков, К. Калчев. Спасителни разкопки в Стара Загора. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 179—181.

[11] Л. Стайкова, Р. Спасов, А. Тонев, Ю. Фърков. Разкопки в Кюстендил. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 181—182.

[12] Л. Огнянова-Маринова, Ж. Чимбулева, Д. Кожухаров, Д. Съселов. Разкопки и проучвания в Несебър. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 89—91.

[13] В. Велков, Л. Гетов, П. Делев, К. Рабаджиев, Н. Тончева-Василева, Д. Драганов, Г. Рибаров, Ил. Илиев, Д. Николов, Д. Съселов. Разкопки в Кабиле и неговата околност. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 50—51.

[14] Н. Дамянов. Ранннохристиянски базилики и некропол в м. Долна Бартина, община Доспат, Пловдивска област. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 188—190.

[15] К. Меламед, А. Меламед, С. Кънев. Църква в м. Църковен рид край с. Нова махала, Пазарджишко. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 187—188.

[16] В. Йотов, В. Парушев. Ранносредновековен некропол в стопанския двор на с. Хитово, Варненска област. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 207—209.

[17] Ст. Ангелова, Л. Дончева-Петкова. Ранносредновековен некропол при с. Топола, Варненска област. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 206—207.

[18] М. Димитров. Разкопки и проучвания в Балчик. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 209—210.

[19] Р. Рашев, Ст. Станилов, Г. Атанасов. Ранносредновековен некропол при с. Ножарево, Разградска област. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, с. 206.

[20] Р. Рашев. Разкопки в дворцовия център на Плиска. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, с. 132.

[21] П. Георгиев. Разкопки на север от тухлената ограда в Плиска. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 133—134.

[22] Л. Дончева-Петкова. Сгради в южния сектор на западната крепост на стена в Плиска. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, 134—135.

[23] П. Петрова. Вътрешно землено укрепление в Плиска. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1988, с. 135.

[24] Р. Василев. Ранносредновековно селище североизточно от обект 31 във Външния град на Плиска. — В: АОР през 1987 г. Благоевград, 1989, с. 137.

[25] Ст. Станилов. Селище югоизточно от Вътрешния град на Плиска. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 136—137.

[26] Ж. Аладжов, П. Петрова. Разкопки на обект 40 (комплекс А) във Външния град на Плиска.— В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 137—138.

[27] Ж. Овчаров, Ж. Аладжов, Н. Овчаров. Разкопки на обект „Преславска архиепископия“. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 140—141.

[28] М. Ваклинова, Ир. Щерева. — Разкопки в Дворцовия център на Преслав. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, с. 141.

[29] Т. Михайлова, И. Йорданов. Обект „Административна сграда“. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 142—143.

[30] Ст. Бонев. Разкопки в югоизточния район на Вътрешния град в Преслав. — В: АОР през 1987г. Благоевград 1988, 143—145.

[31] Ст. Витлянов. Проучвания на сградата в южния сектор на Вътрешния град на Преслав — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 145—146.

[32] Ст. Бонев. Архитектурен комплекс с църква в м. Селище в Преслав — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 147—148.

[33] К. Попконстантинов. Проучвания на черквата с гробницата на чъргобиля Мостич. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 146—147.

[34] Т. Тотев, К. Тотев. Разкопки в Патлейна. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 148—149.

[35] Зл. Генова. Сектор „Главен вход“ на Царевец. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, с.151.

[36] Т. Овчаров. Цит. съч.

[37] Разкопки на К. Ботов.

[38] Ст. Ангелова, Г. Атанасова, И. Бъчваров, В. Пенчев. Разкопки на националния резерват „Дръстър“ — Силистра. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 157—158.

[39] В. Димова, Ст. Йорданов. Разкопки на средновековния град Червен. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, с. 173.

[40] В. Вълов. Разкопки на замъка „Баба вида“. — В: АОР през 1987г., Благоевград, 1988, 183—184.

[41] В. Нешева, Б. Цветков, Д. Серафимова, Г. Стоянов, Ц. Комитова. Разкопки в Мелник. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 173—175

[42] Р. Морева. Проучвания на средновековния пласт в Пловдив. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 178—179.

[43] Ив. Джамбов. Разкопки на Аневско кале край Гр. Сспот. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 176—178.

[44] Й. Алексиев, Х. Вачев, И. Бъчваров. Разкопки на крепостта „Раховец“ при Г. Оряховица. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 169—171.

[45] В. Василев. Разкопки на Боженишки Урвич. — В: АОР през 1987г., Благоевград, 1988, с. 182.

[46] Зл. Генова. Обхождане и сондаж в землището на с. Владимировци, Разградско. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 219—220.

[47] Б. Борисов, Кр. Лещаков. Експедиция „Марица-изток 87“. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 222—223.

[48] С. Симеонов. Средновековната крепост „Хоталич“ край гр. Севлиево. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 171—172.

[49] Р. Морева, Хр. Басмаков. Асенова крепост. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 182—183.

[50] Разкопки на Ив. Крайчев

[51] А. Шопова. Разкопки на средновековната църква № 1 в м. Чаерджика, Сърнешка община, Пловдивска област. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 195—196.

[52] Г. Джингов, А. Балконска, М. Йосифова. Проучвания в Калиакра. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 175—176.

[53] А. Конаклиев. Разкопки на черква край село Черковна Търговищко. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 193—194.

[54] А. Кузев, К. Попконстантинов, П. Георгиев. Разкопки на манастира при с. Равна, Провадийско. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 197—199.

[55] Г. Атанасов. Манастирска църква при с. Черноглавци.— В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, с. 191.

[56] Й. Алексиев, М. Робов, Н. Танчева-Василева. Християнски комплекс при с. Воден. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 196—197.

[57] Н. Овчаров, Д. Хаджиева. Християнски комплекс в кв. „Веселчани“, Кърджали. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 199—200.

[58] В. Димова, Б. Димитров. Разкопки в манастира „Св. Йоан Предтеча“ при Созопол. — В: АОР през 1988г. Благоевград, 1988, 201—202.

[59] Я. Николова, М. Робов. Разкопки на Килифаревския манастир. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 200—201.

[60] Разкопки на Ив. Сотиров.

[61] Р. Поборникова. Проучване на вътрешността на църквата „Св. Георги“ в Кремиковския манастир. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 194—195.

[62] И. Сотиров, И. Луканова. Разкопки на манастира в гр. Чипровци. — В. АОР през 1987г., Благоевград, 1988, 203—204.

[63] Разкопки на Зл. Генова.

[64] Т. Балабанов. Спасителни разкопки на ранносредновековен некропол в кв. „Дивдядово“ — Шумен.— В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 210—211.

[65] Ат. Милчев, П. Димитров, К. Койчева. Разкопки в м. Градът при с. Крамолин, Севлиевска община. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, с. 109.

[66] М. Ваклинова, В. Танкова. Разкопки на червената църква при Перущица. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, с. 191.

[67] Ил. Ангелова. Средновековен некропол „Резервата“ между селата Еленово и Дриново, Разградска област. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 212—213.

[68] Ст. Стоянов. Сондажни разкопки на некропол край с. Равно, Разградска област. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 213—214.

[69] Ал. Кузев, Ив. Василчин. Сондажни проучвания на късносредновековни проучвания до с. Лопушна, Варненско. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 214—215.

[70] Т. Балабанов. Теренни обхождания в Каспичанската община. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 217—218.

[71] М. Димитров. Обхождания в района на Хърсово и Ружица, Новокозлевска селищна система, Варненска област. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 221—222.

[72] Ж. Въжарова. Проучвания в Козлодуй и местностите Килера, Врачанска фуния и Килифера. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, с. 155.

[73] Проучвания на Д. Янков и Кр. Стефанова.

[74] Ст. Лисицов. Сондажни проучвания на крепости по южния и средния дял на източна Стара планина. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, 220—221.

[75] К. Меламед, В. Баряков. Теренно обхождане на землището на Банско. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, с. 210.

[76] К. Меламед, Д. Хаджиева. Теренни обхождания в района на с. Подкова, Кърджалийско. — В: АОР през 1987г. Благоевград, 1988, с. 218.

Etudes de terrain dans le domaine du Moyen Age pendant 1987. Etat et problèmes

IR. ŠTEREVA

(Résumé)

L'activité de terrain dans le domaine de l'archéologie bulgare médiévale a été variée et les résultats réalisés sont bons. Des fouilles ont été effectuées dans 53 sites, qui dans leur partie importante sont comme le prolongement des études des années précédentes. Ont été organisées et effectuées 8 expéditions pour la recherche et l'inscription sur la carte archéologique de nouveaux monuments médiévaux de la culture.

Les études de terrain étaient orientées vers l'obtention de nouvelles preuves archéologiques pour la solution de maints problèmes du Moyen Age bulgare. L'un de ces problèmes est celui de la formation de la nationalité et de la culture bulgare. D'une importance essentielle pour sa solution est l'étude de la civilisation byzantine ancienne dans ses différentes manifestations. Des données nouvelles ont été obtenues concernant la fortification byzantine ancienne (le site „Karasura“, Sliven, Karnobat, Nikolaevo), l'architecture cultuelle (Nesebăr, le site „Karasura“, Cabyle, Dospat et Batak), l'urbanisation et la construction locative (Panagjurište, Stara Zagora, Kjustendil, le village Goranovci, village Odărci, Veliko Tărnovo). Les fouilles ont fourni un matériel varié (céramique, outils de travail, parures, monnaies et autres) offrant une information riche concernant la culture matérielle et spirituelle de la population locale trouvée par les Slaves et Protobulgares, habitant dans les terres bulgares actuelles pendant la période transitoire de l'Antiquité vers le Moyen Age.

Des fouilles en rapport avec l'étude de la ville médiévale bulgare ont été effectuées dans les capitales Pliska, Preslav et Veliko Tărnovo et dans les grands centres urbains de la Bulgarie médiévale (Drăstar, Červen, Melnik, Plovdiv, Stara Zagora et Kjustendil). Des données nouvelles ont été obtenues concernant leur chronologie, aspect, architecture, culture matérielle et leur vie pendant différentes périodes de l'époque médiévale.

La construction militaire bulgare de l'époque du Haut Moyen Age est enrichie de l'étude des fortifications de terre à Pliska et près de Karnobat.

De nouveaux monuments de la construction locative ont été excavés dans les capitales et les grands centres urbains mentionnés, ainsi que lors de fouilles de plus petits sites fortifiés et non fortifiés (village Nožarevo, village Odărci, Sevlievo, Panagjurište, Sopot, Asenova krepost).

Des données nouvelles concernant l'architecture cultuelle ont été obtenues lors des fouilles d'églises du IXe—Xe s. („Karasura“, village Sini vir), du Xe—XIIe s. (village Karavelovo, Nikolaevo, Stara Zagora), du XIIIe—XIVe s. (Velingrad, Kaliakra, village Čerkovna).

Des monastères ont été étudiés dans les villages Voden, Ravna, Černoglavci, à Kardžali, Sozopol, les monastères de Kilifarevo, de Rila et de Čiprovci. Des données nouvelles ont été obtenues concernant leur histoire de construction, leur structure et genre de vie.

Des données importantes concernant la culture spirituelle et matérielle du peuple bulgare pendant l'époque du Moyen Age ont été obtenues lors des fouilles des nécropoles — païennes (Balčik, Topola, Hitovo, Nožarevo) et chrétiennes (village Odărci, village Karavelovo, Nesebăr, Panagjurište, Červenata čerkva près de Peruštica, Gorna Orjahovica, Plovdiv, village Drinovo). D'une importance particulière pour l'éclaircissement du sort historique des Bulgares pendant l'époque du joug turc est l'étude des nécropoles chrétiennes des XVe—XVIe, XVIIe, XVIIIe s. dans des régions habitées par une population complètement islamisée maintenant (village Ravna, village Vladimiovci, village Lopušena, Dospat).

De pair avec les bons résultats obtenus dans les études de terrain au cours de 1987, il y a aussi certaines faiblesses qui apparaissent comme conséquence de problèmes non résolus dans l'organisation et la planification scientifique de l'activité archéologique dans le domaine du Moyen Age. L'étude de la culture slave ancienne traîne. Des recherches archéologiques ne sont pas entreprises en rapport avec le problème de l'étude du village bulgare pendant l'époque du féodalisme développé et dans les premiers siècles du joug ottoman. Les recherches dans le domaine du Moyen Age en Bulgarie du Sud-Ouest et du Nord-Ouest traînent également. A des rythmes lents s'effectuent la restauration et la conservation des monuments médiévaux immobiles de la culture. Le problème de la garantie financière des études du terrain dans le domaine du Moyen Age, à des rares exceptions, n'est toujours pas résolu d'une manière satisfaisante.

Материали и съобщения

Тракийски некропол край с. Стойките, Пловдивска област

КОСТАДИН КИСЬОВ

През последните години основно място в дейността на Историческия музей — Смолян, заема проучването на тракийската култура. В изследваните тракийски некрополи от късната бронзова и ранножелязна епоха беше регистриран сложен погребален обичай[1]. Проучванията установиха, че формирането на тракийския погребален обред в Родопите започва през късната бронзова епоха, както в останалите културни области на Тракия[2].

Натрупаха се значителни знания относно погребалните обичаи от периода на късната античност[3]. В проучените могилни и плоски некрополи от IV в. от н. е. са съхранени религиозните традиции от късната бронзова епоха.

Досега паметници от късната желязна епоха в Средните Родопи не бяха открити. Изключение правят някои единични находки — тракийски бронзов шлем, открит в с. Беден заедно с пет бронзови торкви (обр. 1), и част от гробните дарове на разрушена могила в курорта Пампорово[4]. Според запазената оскъдна документация в могилата били извършени две погребения чрез трупополагане. След нейното разкопаване са открити сребърен нагръдник с елипсовидна форма, украсен по краищата с перлов орнамент (обр. 2), сребърен пръстен, сребърна усукана гривна и биконична сребърна висулка. Типологически тези накити се отнасят към V—IV в. пр. н. е..

В района на с. Стойките беше открит и започна проучването на първия некропол от късната желязна епоха в Средните Родопи[5].

Некрополът е плосък, разположен върху полегат скат със северозападно изложение. Първоначалните проучвания разкриха интересни и разнообразни гробни съоръжения. Бяха разкрити 15 гроба, в които погребенията са извършени чрез трупоизгаряне. Гробните съоръжения, открити досега, се групират в три типа:

1. Големи гробни камери (обр. 3).
2. Малки каменни гробове (цисти), (обр. 4).
3. Урни, покрити и оградени с плочи (обр. 5).

Гробните съоръжения от първия тип са изградени на редове от големи плочести камъни, споени с кал. Те се подразделят на два подтипа.

Първият подтип е представен от две гробни камери с квадратен план и размери 4 × 2 м. В едната от тях (№ 5) се откриха две декоративни висулки от погребален венец. Те са изработени от глина, с формата на борова шишарка и грозд, покрит със суха позлата.

Втората гробна камера (№ 6) се оказа кенотаф със сложен погребален ритуал.

При първия подтип гробни съоръжения кремацията е извършена извън тях, на специално определено за това място. Върху основния терен е поставена част от остатъците на мъртвия и гробните дарове.

Най-голям интерес от първия подтип предизвика гроб № 1, чиято каменна конструкция частично е разрушена при прокарването на пътя. Тук се регистрира неизвестен в Средните Родопи погребален обред и гробен инвентар. Върху поставените остатъци от кремацията се откриха сребърна торква

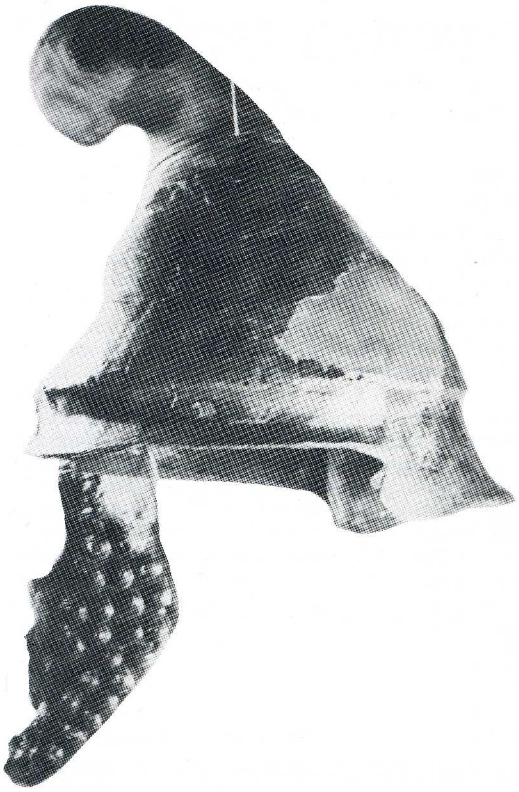
1

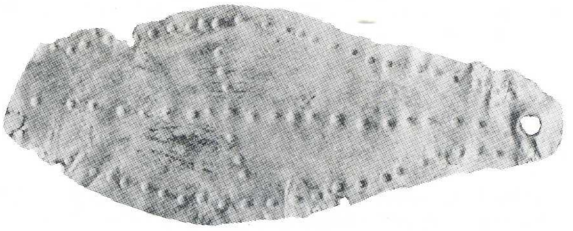
2

3

4

5

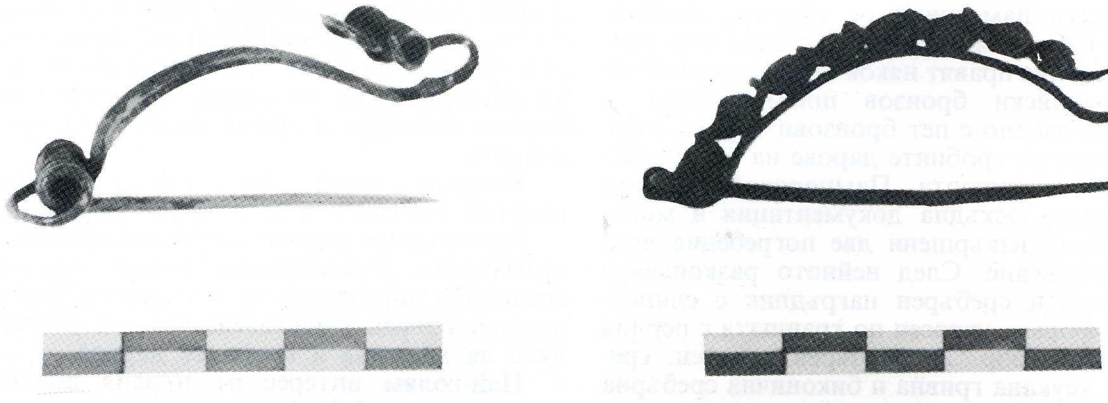
6

(обвита в плат), две сребърни полусфери и две бронзови фибули с билатерални спирали (обр. 6 а, б), поставени върху голям фрагмент от дърво и отлично запазен кичур коса. До тях е поставена сребърна монета — хемидрахма, сечена в Тракийския Херсонес. До тези гробни дарове бяха открити два железни меча.

Единият се числи към типа „махайра" — едноостър, дъговидно извит с режеща вът-

- *Обр. 1. Тракийски шлем от с. Беден. Fig. 1. Casque thrace du village Beden*
- *Обр. 2. Сребърен нагръдник от Пампорово. Fig. 2. Plastron d'argent de Pamporovo*
- *Обр. 3. Големи грабни камери от с: Стойките. Fig. 3. Grandes caméras sépulcrales du village Stoikite*
- *Обр. 4. Малки камерни гробове от с. Стойките. Fig. 4. Petites tombes de pierre du village Stoikite*
- *Обр. 5. Урни, покрити и заградени с плочи. Fig. 5. Urnes couvertes et entourées de dalles*
- *Обр. 6 а) Бронзова фибула с билатерална спирала от гроб № 1. Fig. 6 a. Fibule de bronze avec spirale bilatérale de la tombe No 1*
- *Обр. 6 б) Бронзова фибула с билатерална спирала от гроб № 1. Fig. 6. Fibule de bronze avec spirale bilatérale de la tombe No 1*
- *Обр. 7. Железен меч — махайра — гроб № 1. Fig. 7. Glaive de fer — mahaera — tombe No 1*
- *Обр. 8. Железен меч — ромфея — гроб № 1. Fig. 8. Glaive de fer — romphea — tombe No 1*
- *Обр. 9. Железен колан — урна № 8. Fig. 9. Ceinture de fer — urne No 8*
- *Обр. 10. Урна № 7 с украса тип „Цепина“. Fig. 10. Urne No 7 avec décoration type „Cepina“*
- *Обр. 11 а. Култова фигура (лице). Fig. 11 a. Figure cultuelle (face)*
- *Обр. 11 б. Култова фигура (гръб). Fig. 11 б. Figure cultuelle (dos)*

решна част и дълж. 0,50 м (обр. 7). Тази находка потвърждава сведението на Тукидид: „.....планинските независими траки, които са мечоносци (махайрофори) и се наричат дии — повечето от тях живеят в Родопите.......“[6]

Вторият меч е от типа на дългите, едноостри мечове „ромфеи“ (обр. 8), за които споменават Тит Ливий[7] и Плутарх, описвайки участието на траките в битката при Пидна през 168 г. пр. н. е.[8] Сведения за този тип мечове се откриват в Стария завет, който е съставен около 280 г. пр. н. е.[9]

Откритите мечове — ромфеи в Средните Родопи[10] намират точни паралели с тези от Западните Родопи[11], като определят територията на тяхното разпространение в близост до залежите на желязна руда[12].

Целият гореописан инвентар от гроб № 1 не може да бъде датиран само чрез хемидрахмата, сечена в Тракийския Херсонес[13]. В случая монетата изпълнява функ-

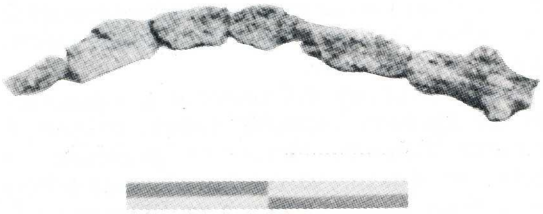

7

8

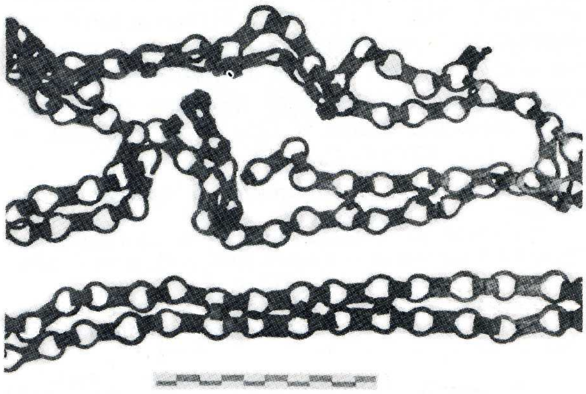

9

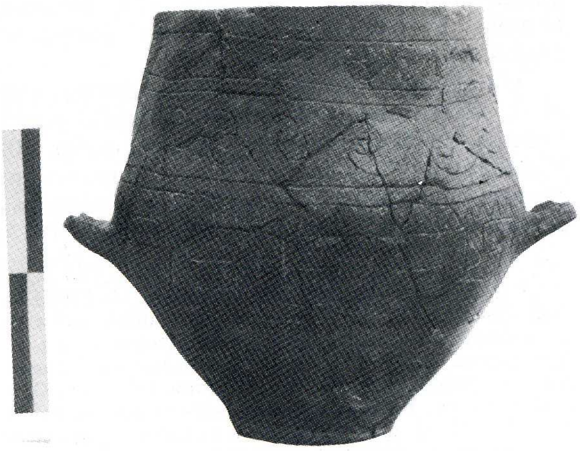

10

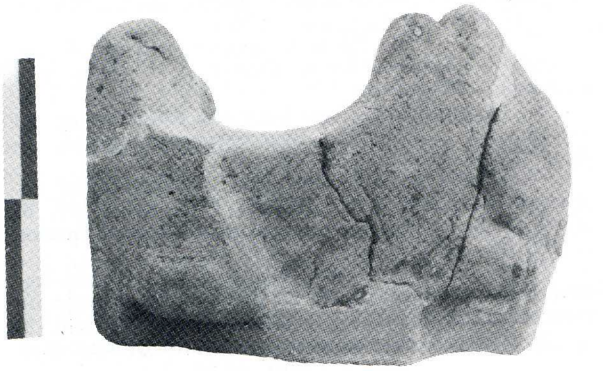

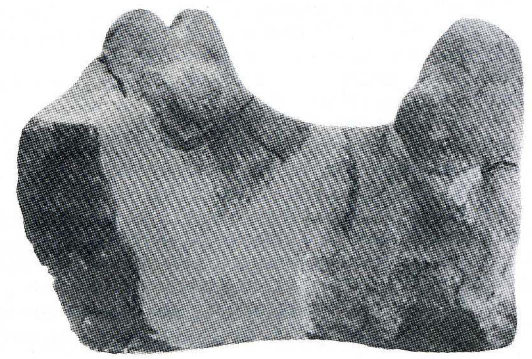

11

цията на „Харонов обол“ в погребалния обред — най-рано засвидетелстван в погребенията от Средните Родопи. Археологическият комплекс, в който е открита монетата, и особено двете бронзови фибули, отнасят погребението към началото на III в. пр. н. е.[14]

Вторият подтип гробни камери имат по-малки размери (1—1,50 м) с квадратен или правоъгълен план. При тях кремацията е извършена също на специално за тази цел място, след което остатъците от костите заедно с гробните дарове са поставени в урни или до тях. Урните са положени в малки ями, които предварително са опалвани. След така извършените погребения около урните, върху огнищата са издигнати гробните съоръжения.

Откритият гробен инвентар в урните се състои от бронзов пръстен, върху който е изобразен кон в скок наляво, сребърни висулки, глинена тежест и др.

Към втория стратиграфски пласт на некропола (края на III — началото на II в. пр. н. е) се отнасят другите два типа гробни съоръжения (обр. 4 и 5). Те са разположени на 50—70 см над големите камери с квадратен план. Погребенията са извършени чрез трупоизгаряне. Беше открит богат гробен инвентар, състоящ се от бронзови фибули, железни торкви, спираловидно обвити със сребърна тел, железни колани с различна големина (обр. 9), стъклени мъниста и др.

Най-голям интерес предизвиква урна № 7, която има биконична форма, равно дъно и две хоризонтални дръжки (обр. 10). Украсата на съда се състои от хоризонтални редове, запълнени с меандри, триъгълници и скачени есове. Стените от външната и вътрешната страна са покрити с графит. Този тип украса, характерен за културна група „Цепина“ от началото на ранната желязна епоха[15], е открита върху глинен похлупак от с. Ветрен дол, Пазарджишко[16], и с. Бабяк, Благоевградско, където керамиката се датира през VII—VI в. пр. н. е.[17] Урната от с. Стойките и откритите керамични фрагменти с такава украса са явяват късна реминисценция и продължение (последен етап — II в. пр. н. е.) в развитието на културна група „Цепина“ засега.

Керамичният материал, ритуално разхвърлен върху гробните съоръжения в некропола, по цвят, украса и техника на изготвяне (покрити с графит и талк) намира паралели с този от Западните Родопи[18].

Откритите гробове край с. Стойките явно се отнасят към т. нар. богати погребения, разпространени най-вече до края на II в. пр. н. е.[19] Откритите метални накити, предимно фибулите с билатерални спирали и железните колани, са свързани с влиянието на латенската култура в Тракия[20].

Железните мечове, накити, както и шлемът от с. Беден са местно производство, изработени в някое тракийско ателие, намиращо се в Родопите.

Некрополът от с. Стойките е единственият от късната желязна епоха, открит в Средните Родопи. Неговото значение се засилва от факта, че селището, към което принадлежи, е разположено на 100 м северозападно. От него произхождат многобройни керамични фрагменти и култова глинена фигура (обр. 11 а, б). Проучването на некропола ще продължи през следващите години. Резултатите ще хвърлят нова светлина върху тракийската култура през късната желязна епоха в Средните Родопи.

---

[1] В. Миков. Разкопки из Родопите. — ГПНБМ, 1940—1941, с. 118; Д. Цончев. Тракийско могилно погребение в Родопите от старожелязната епоха. — Археология, 1960, 3, с. 25; В. Найденова. Тракийският некропол край с. Гела. — Родопи, 1971, 3, с. 32; В. Найденова. Какво разказват могилите. — Родопи, 1972, 3, с. 31; Н. Петрова, К. Кисьов. Проучвания на тракийски могилни некрополи при с. Борино и с. Грохотно. — Археологически открития и разкопки през 1982 г., Плевен, 1983, с. 37; К. Кисьов. Некрополи от старожелязната епоха в Родопите. — Векове, 1985, 2, с. 52; К. Кисьов. Разкопки на тракийски могилен некропол в землището на с. Борино, Смолянски окръг. — Археологически открития и разкопки през 1985 г. В. Търново, 1986, с. 35; К. Кисьов. Разкопки на тракийски могилен некропол в землището на с. Борино, Смолянски окръг. — Археологически открития и разкопки през 1986 г., Разград, 1987, с. 107.

[2] Д. Гергова. Постижения и проблеми в проучването на ранножелязната епоха в Тракия. — Археология, XXVII, 1986, с. 35.

[3] К. Кисьов. Цит. съч., с. 107.

[4] Шлемът заедно с торквите е открит през 1974 г. при изкопни работи в комплекс с керамични фрагменти, малка глинена каничка със сив цвят и две глинени тежести за отвесен тъкачен стан.

[5] Некрополът е разкрит при прокарване на горски път от тракториста Никола Марков, на когото изказвам искрена благодарност за проявената съвестност.

[6] Извори за старата история и география на Тракия и Македония. — София, 1949, с. 45, II 96; Г. Михайлов. — Траките. С., 1973, с. 144.

[7] Извори за старата история......, 1949, с. 153; Я. Тодоров. Тракийската войнственост. — Прометей, 6, 1941, с. 42.

[8] Извори за старата история ......, 1949, с. 288; Ал. Фол. Тракийско военно изкуство. — С., 1969, с. 76; Г. Михайлов. Цит. съч., с. 114; П. Колев. Проблеми на тракийското военно дело. — Векове, 1975, 6, 20—21.

[9] П. Колев. Цит. съч., с. 20.

[10] К. Колев. Древнотракийският железен меч ромфея. — Североизточна България — древност и съвремие, 1985, с. 316.

[11] Д. Стоянова-Серафимова. Въоръжение на тракиец от с. Плетена, Благоевградски окръг. — Археология, 1976, 4, с. 45, обр. 9.

[12] О. Дейвис. Най-ранната железодобивна индустрия в България. — ИБАИ, 1937, XI, с. 297; В. Велков. Рудодобиване и минно дело в Древна Тракия. — ГНПМ, 1972, II, с. 23.

[13] М. Домарадски. Мястото на нумизматичните данни в проучванията на тракийската култура от късножелязната епоха. — Нумизматика, 1987, 4, с. 15.

[14] Изказвам благодарност на н. с. М. Домарадски

от АИМ при БАН относно информацията за латенския тип фибули.

[15] Н. Гиздова. Гальштатская керамика крепости Цепины. — III, 1977, с. 115; L. Hansel. Beiträge zur regionalen und chronologischen Giederung der Älteren Hallstattzeit an der unteren Donau, 1976.

[16] Т. Герасимов. Келтски култови фигури от България. — ИАИ, XXIII, с. 173, обр. 13.

[17] М. Домарадски (с колектив). Паметници на тракийската култура по горното течение на р. Места (под печат).

[18] М. Домарадски. Раннотракийска керамика от култов обект в м. Скалето край с. Црънча, Благоевградски окръг. — Археология, 1986, 2, 10—23.

[19] М. Домарадски. Келтите на Балканския полуостров. — С., 1984, с. 118.

[20] М. Домарадски. Цит. съч., с. 126.

Nécropole thrace près du village Stoikite, région de Plovdiv

K. KISJOV

(Résumé)

Dans les environs du village Stoikite, commune de Smolian, a commencé l'étude d'une nécropole plate thrace de l'âge du fer tardif. Jusqu'à présent ont été étudiées quinze tombes ayant des constructions différentes. Les équipements funéraires sont de trois types — grandes caméras funéraires, cistae et urnes. Ont été enregistrés des rites intéressants et variés, liés avec le culte envers le défunt. Le plus répandu est celui d'éparpillement de fragments céramiques sur les tombes, ainsi que la pratique de la coutume „Haronov obol". Le rite funèbre pratiqué est l'incinération à une place spéciale à cet effet.

Un inventaire funéraire riche et varié a été découvert — effets personnels et offrandes funéraires. Il se compose de torques d'argent, fibules de bronze avec des spirales bilatérales, ceintures de fer, vases d'argile et autres.

A proximité on a découvert également la localité à laquelle appartenait la nécropole. Les études continueront au cours des années suivantes. Elles jetteront une nouvelle lumière sur la culture thrace de l'âge du fer tardif dans les Rhodopes centraux.

Приноси към въпроса за циркулацията на драхмите от Дирахион и Аполония на територията на Тракия

НИКУЛАЕ КОНОВИЧ

Публикуването на монетни находки е традиционно за България, където няколко поколения учени се занимават с тези важни исторически извори. В техните трудове античното монетосечене е заемало и заема важно място, така че днес имаме вече представа за монетната циркулация в Тракия в доримския период[1]. Естествено българските изследователи насочват своето внимание главно върху „домашната", тракийска нумизматика, без да пренебрегват обаче останалите категории монетни находки. Особено интересен извън детайлното обнародване на някои съкровища или монетни находки е бюлетинът на ежегодно откриваните монетни съкровища в България, започнат през 1914 г. от Н. Мушмов и продължен по-късно от Т. Герасимов, а в наши дни от Й. Юрукова[2]. Този бюлетин представя бързо първични данни за всички новооткрити български съкровища. По този начин България е представена и в по-общите трудове, засягащи античните монети, като монетните каталози, публикувани от С. П. Ное[3], Е. Шьонер-Гаис[4], IGCH[5], а в днешно време — в публикациите Numismatic Literature и Coin Hoards. Но само цялостното публикуване, според всички изисквания на съвременната нумизматика, на всички монетни находки (съкровища и единични монети) може да даде основа за задълбочено изучаване на сложни явления, свързани с монетната циркулация в различните исторически епохи, в определени географско-политически ареали.

В настоящата статия се спираме върху една група антични монети, които по-малко са привличали вниманието на изследователите. Става въпрос за драхмите от Дирахион и Аполония на Адриатическо море. Тези монети, сечени през III—I в.пр.н.е., се откриват в големи количества в цялата западна половина на Балканския п-ов — Северозападна Гърция (Епир), Албания, Югославия, Северозападна България, Източна Унгария и почти в цялата територия на Румъния, а спорадични находки са регистрирани и в други, по-отдалечени зони.

Въз основа на данните от бюлетините констатирахме, че на територията на България, особено в северозападната ѝ част, са открити над 4500 такива монети. Само няколко десетки от тях са публикувани[6].

Още в края на XVIII в. драхмите на Дирахион и Аполония привличат вниманието на специалистите, но важните приноси по отношение на тяхната хронология се появяват едва в края на миналото столетие. Между тях трябва да отбележим трудовете на Т. Момзен[7], П. Гарднър[8], А. Майер[9], Р. Мюнстерберг[10], Ф. фон Шайгер[11], Х. Чека[12], Г. Поенару-Бордя[13], А. Джованини[14], П. Висена[15] и Б. Митря[16]. Най-новите изследвания позволиха обособяването на някои хронологико-типологически групи, чието прецизиране дължим на Х. Чека. Все още обаче липсва хронологическо подреждане на всички емисии както по отношение на тяхната относителна и абсолютна хронология, така и по отношение на магистратите, чиито епоними са изписани върху монетите. Тази операция трябва да бъде предхождана от елиминирането на хибридните емисии и обособяването на епонимите. В последните години си поставихме за цел реализирането на подобно подреждане, основано на проучваните над 12 000 монети. По време на пътуването ми през пролетта на 1985 г. имах възможността да изследвам около 1400 драхми на тези два града, открити в България изолирано или в съкровища[17]. Настоящата статия е опит за обобщаване на постигнатите резултати. Ето накратко някои данни, свързани с хронологията на драхмите на Дирахион и Аполония.

Върху аверса на драхмите от Дирахион (средно тегло 3,40 гр) виждаме крава, кърмеща теле, обърната надясно, над нея — името на магистрата, което върху някои емисии е придружено от различни символи. Върху реверса им е представен квадрат, украсен с двойно стилизиран флорален мотив, около квадрата — рамка с изписани в съкращения името на града издател и това на епонима. Този тип монети са сечени от около 270/260 г. до около 85 г. пр. н. е. период, от който са известни 162 епонима. Обособяват се 5 хронологически групи: група I (около 270/260 — около 209 г. пр. н. е.) — с 38 познати засега епонима. Името на магистрата върху аверса е в съкратена форма; група II (около 208—177 г. пр. н. е.) — с 32 епонима. Името на магистрата е изписано изцяло, без символи; група III (176—154 г. пр. н. е.) — с 23 епонима. Символите върху аверса са поставени в рамка; група IV (около 153—98 г. пр. н. е.) — с 58 епонима. Многобройни символи, разположени несиметрично върху аверса, голям брой монетни магистрати; група V (около 97—85 г. пр. н. е.) — с 13 епонима. Същото разположение на символите върху монетите, намален брой на магистратите — най-много двама за всеки епоним. Във всяка група емисиите са подредени по последователността на епонимите. Хемидрахми от сребро, сечени в същия период, циркулират само спорадично извън Южна Илирия.

Аполония сече драхми от същия тип, но върху късните емисии образът върху аверса е ориентиран наляво, символите в някои случаи са заместени от монограми, епонимът се появява върху реверса редом до името на града (АПОЛ). Периодът на издаване е около 232—85/83 г. пр. н. е. със 116 известни епонима, разделени в две основни групи с подгрупи. В група А образът върху реверса е ориентиран на дясно, а емисиите са ежегодни. Оформят се три подгрупи. Подгрупа А I (около 239—209 г. пр. н. е.) — с 16 епонима. Имената на монетните магистрати са изписани съкратено, емисиите са много редки, оставяйки вероятно още много епоними. Подгрупа А II (около 208—159/157 г. пр. н. е.) — с 49 епонима. Цяло име върху аверса, основно без символи и монограми. Подгрупа А III (около 158/156—150/148 г. пр. н. е.) — със 7 епонима. Монограми или символи върху аверса. От група А са известни 72 епонима, представляващи приблизително 2/3 от всички известни монети. Група В обединява емисиите с образ върху аверса, ориентиран на ляво. Броят на емисиите (44 епонима) представя около 2/3 от периода на издаване (65 години), което означава честота от около две емисии на три години. Тази необикновена ситуация е потвърдена от наличието на смесени съкровища и от паралелите, които могат да се направят със съвременните емисии от Дирахион. Обособяват се две подгрупи. Подгрупа В I (около 149/147—105/103 г. пр. н. е.) — 29 епонима. Символите са разположени върху аверса в рамка. Подгрупа В II (около 104/102—85/83 г. пр. н. е.) — 14 епонима. Със или без монограми върху аверса. Методите, чрез които беше определена тази хронология, са комплексни и ще бъдат представени в цялост в споменатата монография.

Имайки на разположение една достатъчно прецизна хронология на драхмите от двата града и вземайки предвид съдържанието на няколко съкровища с такива монети, открити в България, си поставяме задача да проследим следните проблеми: 1) хронология на съкровищата с драхми от Дирахион и Аполония, открити в Тракия; 2) специфични връзки на драхмите от тези градове в рамките на смесените съкровища от Тракия; 3) пътища, форми на проникване и етапи на циркулация на тези монети в Тракия.

1. Хронология на съкровищата. От данните, с които разполагаме, става ясно, че монетите, с които се занимаваме, са представени в 35 съкровища от Тракия (табл. I).

Таблица I

*Състав на съкровищата, включващи драхми от Дирахион и Аполония, открити в Тракия. Легенда: Д – Дирахион, ИД – имитации на Дирахион, А – Аполония, ИА – имитации Аполония, Д+А – Дирахион и Аполония, МАК – Македония Прима, ТАС – Тасос и имитациите, АТ – Атина, МАР – Маронея, ЕС – Есилас, МИТ*VI – Митридат VI, ЦИСТ – цистофори, РРД – римски републикански денари

8 №	ИМЕ	ОКРЪГ	ГОД.	Д	ИД	А	ИА	Д+А	ДРУГИ	БИБЛИОГРАФИЯ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1+	Александрово	Видин	1941	?	?	?	?	1016	–	IGCH – 615
2+	?	Михайловгр.	1971	235	3	55	–	293	–	Й. Юрукова, Арх., 1977, 1, с. 68
3+	Г. Дамяново	„	1977	51+	3+	1+	?	няколко стотин	?МАК ?ТАС	Й. Юрукова, Арх., 1979, 4, с. 60
4	Мадан	„	1936	?	?	?	?	няколко стотин	–	Герасимов, ИБАИ, 11, 1937, с. 358
5	Мадан	„	1956	16+	–	–	–	–	–	Герасимов, ИАИ, 22, 1959, с. 358
6+	Метковец	„	?	3+	–	–	–	–	над 80 РРД 32–31 г. пр. н. е.	непублик.
7+	?	Северозап. Бълг.	1953	378	16	98	2		–	IGCH – 612
8	Расово	Михайловгр.	1921	?	?	?	?		?РРД (около 300)	IGCH – 688
9+	Градешница I	Враца	1962	10	2	2	–		400 ТАС 1 МАР	IGCH – 571
10+	Градешница II	„	1962	3	–	–	–		6 РРД (32–31 г. пр. н. е.)	непублик.
11+	Берковица	„	1958	?	?	?	?	550	–	IGCH – 613
12+	Галатин	„	1963	8+	–	2+	–		запазени 2 МАК, 43 РРД (78–77 г. пр. н. е.)	непублик.
13+	Моравица	„	1956	4+	–	–	–		запазени 9 РРД (32–31 г. пр. н. е.)	непублик.
14+	Камено поле	„	1953	1+	–	–	–		запазени 2 МАК	непублик.
15	Оряхово	„	1889	няколко стотин	?	–	–		–	Ст. Авдев, Нум, 2, 1981, с. 24–40
16+	Враца – Старата могила	„	?	9+	–	–	–		над 3 РРД (42—41 г. пр. н. е.)	непублик.
17	Койнаре	„	1963	2+	–	–	–		запазени 341 РРД (74 г. пр. н. е.)	IGCH – 687

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
18+	Липница	„	1963	27+	–	6+	–	–	запазени 19 ТАС (100 сребро) –	IGCH – 570
19	Липница	„	преди 1963	?	?	?	?	над 90	–	IGCH – 617
20	Портиновци	„	1949	605	–	–	–		9 МАК	IGCH – 505
21+	Брестовец	Плевен	1951	над 17(?)	–	над 1(?)	–	над 58	–	IGCH – 615
22+	Оряховица	„	1965	1	–	–	–		280 РРД (48 г. пр. н. е.)	IGCH – 686
23+	Рупци	„	1960	22	1	5	–		4 ТАС	IGCH – 572
24+	Тръстеник	„	1958	2	–	–	–		61 РРД (79 г. пр. н. е.)	IGCH – 669
25+	Вълчи Трън	„	1933	50(42)	–	17(9)	1		64 ТАС	IGCH – 575
26+	Глава Панега	„	1902	19	1	–	–		–	В. Добруски, ИБАД, 1, 1907, с. 29
27	?	Тетевен	1973	1+	–	1+	–	голямо съкров.	–	Й. Юрукова, Арх, 1978, 2 с. 73
28	?	Ловеч	1962	?	?	?	?	над 152	–	IGCH – 616
29+	Садовец	Търново	1947	12+	–	13+		421	40 ТАС	IGCH – 573
30	Садовец	„	1957	14+	–	8+	–	–	над 21 ТАС	IGCH – 574
31	Белица	Благоевгр.	1956	–	над 12	–	–	–	28 ТАС 27 АТ 7 ЕС 36 РРД 2 ЦИСТ среб. съд+ слитъци	IGCH – 976
32	Белене	Свищов	1880	3+	–	–	–		1+ ТАС	IGCH – 576
33+	?	Трънско	1876	?	–	–	–	–	? ТАС	Ст. Авдев, Нум., 2, 1981, с. 24–40
34	Каравелово	Пловдив	?	1	–	–	–		36 РРД (60 г. пр. н. е.)	Шулекова, Нум., 1979, 2, с. 15
35	?	Хасково	преди 1976	2+	–	–	–		3 МАК 2 ТАС 1 ЕС 1 МИТ VI	Й. Юрукова, Арх., 1979, 4, с. 58

Териториалното разпространение на находките по райони е следното: Видин — 1, Михайловград — 6, Враца — 11, Плевен — 5, Тетевен — 2, Ловеч — 1, Велико Търново — 2, Благоевград — 1, Перник — 1, Пловдив — 1, Хасково — 1, Северозападна България — 1. Те се концентрират в северозападната част на страната, в зоната между Дунав, Стара планина и р. Янтра, с най-голяма концентрация около Враца. Тази територия съвпада в общи линии със земите на трибалите, които през II—I в. пр. н. е. живеят отчасти смесени със скордиски[18]. Констатира се едно количествено преобладаване на драхмите от Дирахион в сравнение с тези на Аполония. От всички открити монети около 4500 можахме да отнесем със сигурност към Дирахион (вкл. имитациите) и 210 към Аполония (вкл. имитациите), което при общ брой от 1744 монети показва съотношение приблизително 7,33:1 в полза на първите, много по-голямо, отколкото в Дакия, където то не преминава границата от 4:1,19.

Датирането на съкровищата, включващи такива монети, е направено въз основа на два критерия: а) структура и хронология на драхмите на Дирахион и Аполония и; б) свързването им с други категории монети. Най-късната монета представлява terminus post quem за укриване на съкровището, но не

Таблица II

Относителна честота на епонимите – драхми от Дирахион (Тракия)

Съкровища Епоними	Липница	Садовец	Рупци	Северозападна България	Михайловградско	Г. Дамяново	Мадан	Вълчи трън	Враца Ст. могила	Градешница	Глава Панега
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
80 ΝΑΑΡΧΙΔΑ											
81 ΠΑΡΜΕΝΙΣΚΟΥ I			4,54								
82 ΧΑΛΚΙΔΑ			0								
83 ΛΥΣΙΩΝΟΣ	8,00		9,09								
84 ΤΙΜΕΑ II	0		0								
85 ΦΙΛΛΙΑ I	0		0								
86 ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΕΟΣ I	0		0								
87 ΛΥΣΙΠΠΟΥ	0		0	0,25							
88 ΔΑΜΑΓΕΟΣ I	0		0	0							
89 ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ I	8,00		4,54	0							
90 ΝΙΚΟΤΕΛΕΟΣ	0		0	0							
91 ΚΑΛΛΙΠΠΟΥ	0		0	0							
92 ΦΙΛΩΤΑ II	0		0	0							
Гр III 93 ΝΕΒΡΙΣΚΟΥ	4,00	8,33	0	0,50							
Гр IV 94 ΠΙΣΤΟΞΕΝΟΥ II	0	0	0	0							
95 ΘΕΡΣΙΑ II	8,00	0	0	0,50							
96 ΠΑΡΜΕΝΙΣΚΟΥ II	16,00	0	4,54	0							
97 ΑΣΚΛΑΠΟΥ I	0	0	0	0							
98 ΜΕΝΙΣΚΟΥ I	0	0	0	0							
99 ΝΙΚΥΛΛΟΥ II	0	0	0	0							
100 ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ II	0	0	0	0							
101 ΜΕΝΕΚΡΑΤΕΟΣ	0	0	0	0							
102 ΓΟΡΓΙΠΠΟΥ	0	0	0	0							
103 ΘΕΟΞΕΝΟΥ	0	0	4,54	0,25							
104 ΘΕΑΓΕΟΣ	0	0	0	0							
105 ΦΙΛΙΠΠΟΥ III	0	0	0	0							
106 ΛΥΣΙΩΝΟΣ II	0	0	0	0							
107 ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ	8,00	0	0	0							
108 ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΕΟΣ II	4,00	0	4,54	0,50							
109 ΑΡΙΣΤΟΜΑΧΟΥ	8,00	0	9,09	0,25							
110 ΚΑΛΛΗΝΟΣ III	0	8,33	0	0,50							
111 ΚΛΕΑ[ΝΟΡΟΣ]I	0	0	0	0							
112 ΓΟΡΓΗΝΟΣ	0	0	0	0							
113 ΕΟΡΤΑΙΟΥ	4,00	0	0	0							
114 ΕΠΙΧΑΡΕΟΣ	0	0	0	0							
115 ΚΑΛΛΗΝΟΣ IV	0	0	0	0							
116 ΦΑΛΑΚΡΙΩΝΟΣ	0	0	0	0							
117 ΦΙΛΩΝΟΣ II	0	8,33	0	0,75							
118 ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ III	4,00	0	0	0							
119 ΛΕΟΝΤΙΣΚΟΥ	0	0	0	0							
120 ΑΡΙΜΝΑΣΤΟΥ II	4,00	8,33	0	0,50							
121 ΘΕΟΤΕΛΕΟΣ	0	8,33	0	0							
122 ΝΙΚΗΝΟΣ	0	0	0	0							
123 ΠΑΡΜΕΝΙΣΚΟΥ III	0	0	0	0,25							
124 ΟΒΡΙΜΟΥ II	0	0	0	0							
125 ΔΕΙΝΟΚΛΕΟΣ II	20,00	0	0	0				2,38			
126 ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΥ II	0	0	0	0				0			
127 ΗΛΙΟΔΟΡΟΥ	0	0	0	0				0			
128 ΑΡΙΣΤΗΝΟΣ IV	im. 4,00	0	0	0				0			
129 ΕΞΑΚΕΣΤΟΥ II		0	0	0,50				0			
130 ΛΥΚΟΥ		8,33	0	0,50	0,85			0			
131 ΑΣΚΛΑΠΟΥ II		8,33	9,09	2,27	0	3,92	6,25	0			
132 ΔΙΟΔΟΡΟΥ		0	0	0,50	0	0	0	0			
133 ΑΝΤΙΛΟΧΟΥ		0	0	0	0	0	0	0			
134 ΧΑΙΡΙΛΛΟΥ		8,33	0	0,25	0	1,96	0	2,38	11,11		
135 ΖΩΠΥΡΟΥ		8,33	4,54	2,52	0,42	0	0	0	0		
136 ΚΛΕΑΝΟΡΟΣ II		8,33	0	0,25	0	0	0	0	0		
137 ΚΑΛΛΗΝΟΣ V		0	0	1,01	0	0	0	0	0		
138 ΘΕΟΓΕΝΕΟΣ		0	0	1,01	0	0	0	0	0		
139 ΝΙΚΥΛΛΟΥ III		0	0	1,76	0,42	0	0	0	0		
140 ΑΡΙΣΤΗΝΟΣ V		0	0	0,75	0	0	0	0	0		
141 ΒΟΙΚΗΝΟΣ		0	0	0	0	0	0	0	0		
142 ΓΟΡΓΙΑ II		0	0	0	0	0	0	0	0		
143 ΦΙΛΩΝΟΣ III		0	0	0	0	0	0	0	0		
144 ΔΑΜΑΓΕΟΣ II		0	0	1,26	0,42	0	0	0	0	10,00	
145 ΜΕΝΕΚΚΑ		0	0	2,77	1,27	0	0	0	0	0	
146 ΑΜΥΝΤΑ		16,66	0	3,03	2,55	1,96	6,25	2,38	0	0	
147 ΦΑΝΙΣΚΟΥ			0	5,88	2,95	0	0	7,14	0	0	
148 ΚΛΕΙΤΟΡΙΟΥ			0	6,56	5,10	0	0	2,38	0	20,00	5,26
149 ΔΑΜΗΝΟΣ II			40,90	17,17	16,59	3,92	12,50	14,26	0	10,00	5,26

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Гр V 150 ΦΙΛΙΑ II				9,85	7,23	7,84	0	16,66	11,11	imit.	15,78
151 ΧΑΡΟΠΙΝΟΥ				7,57	3,82	0	6,25	11,90	11,11	10,00	0
152 ΠΥΡΒΑ				20,96	12,76	13,72	0	11,90	22,22	40,00	0
153 ΑΓΑΘΙΩΝΟΣ				0,25	8,51	13,72	6,25	7,14	0	10,00	imit.
154 ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ IV				4,04	22,12	5,88	18,75	14,26	11,11		0
155 ΦΙΛΩΤΑ III				0	0,85	5,88	18,75	0	11,11		5,26
156 ΚΑΛΛΩΝΟΣ				0	1,27	1,96	0	0	0		0
157 ΑΡΧΙΠΠΟΥ				0,50	8,08	19,60	12,50	4,76	0		5,26
158 ΛΥΚΙΣΚΟΥ					2,55	1,96	6,25	0	11,11		36,84
159 ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ					1,27	13,72	6,25	2,38	0		21,05
160 ΜΕΝΙΣΚΟΥ II					0,42	3,92			11,11		
161 ΑΡΙΣΤΗΝΟΣ VI											
162 ΦΙΛΩΝΟΣ IV											
ВСИЧКО ДИРАХИОН	25	12	14	378	235	51	16	42	9	19+1 ?	10

и за неговото формиране, тъй като са познати много случаи, когато различни части са влезли в различно време като компоненти на едно и също съкровище[20]. От всички 22 съкровища, чието съдържание най-малкото в частност е познато, само 11 могат да бъдат взети под внимание, докато в другите броят на драхмите е недостатъчен (1—3) или пък е несигурен[21]. Става въпрос за съкровищата от Липница, Садовец I, Рупци, Северозападна България, Михайловградско, Г. Дамяново, Мадан II, Вълчи трън, Враца — Старата могила, Градешница I и Глава Панега (табл. II.). От тях 6 съдържат и драхми от Аполония в степен със статистическа стойност: Липница, Садовец I, Рупци, Северозападна България, Михайловградско и Вълчи трън (табл. III.).

Сравнението между табл. II и III показва, че съкровището от Липница е найстаро. То завършва с монетите на Аристон IV (± 119 г. пр. н. е. — имитации, следователно малко по-късно) — частта от Дирахион, и респективно Зопирос II (±117/115 г. пр. н. е.) — частта от Аполония. Въпреки че съкровището не е цяло (52 монети от около 100) — илюстрирано и от „празнините“ при хронологическото подреждане на монетите, съответствието между крайните дати на двете части е фрапантно и показва началната му хомогенност (към която по-късно се прибавят тетрадрахмите от Тасос). Навлизането на тези драхми е станало около края на II в. пр. н. е., много вероятно — веднага след 115 г., когато циркулират драхми от Дирахион от групи III и IV заедно с драхми от Аполония от подгрупи А III и В I. Следващите две съкровища — Садовец I и Рупци, имат близка датировка. И тук констатираме съответствие между частите от Дирахион и Аполония. В Садовец I от 421 драхми са запазени само 25 (5,93%). Делът от Дирахион тук завършва с монетите на Аминтос (± 100 г. пр. н. е.), а този на Аполония — с Аген II (± 101/99 г. пр. н. е.). Съвпадението на датите на двата дяла показва, че съществуващият статистически образец е достатъчно характерен. В Рупци делът от Дирахион завършва с Дамен II (± 98 г. пр. н. е.), а този от Аполония — с Пелион (± 100/99 г. пр. н. е.), отново съвпадение. Дяловете от Дирахион в тези две съкровища съдържат драхми от групи III и IV, а тези от Аполония — от подгрупа В I и тези от следващата подгрупа. Тяхното навлизане трябва да бъде поставено скоро след 98 г. пр. н. е. Укриването на съкровищата е станало по-късно, след прибавяне на тетрадрахмите на Тасос — към 80 г. пр. н. е. или малко след това[22].

Структурата на трите споменати съкровища показва, че монетите на двата града са били извадени от обръщение веднага след придобиването им и не отразяват структурата на броя, намиращ се в циркулация в момента на заравянето. В противен случай би трябвало да се появят в значителни количества емисиите от група V на Дирахион и от подгрупа II на Аполония, сечени в големи количества в първите две десетилетия на I в. пр. н. е. Това бързо трезориране, констатирано и в други случаи в Тракия и Дакия, има определен смисъл, на който ще се спрем по-късно. Засега ще отбележим факта, че трите съкровища отразяват първия етап на навлизане на драхмите от Дирахион и Аполония в Тракия: последните две десетилетия на II в. пр. н. е. В тази епоха те не се асоциират с римските републикански денари.[23]

Вторият етап е през първата четвърт на I в., по-точно — около 95—85 г. пр. н. е. Дяловете, достигнали в Тракия в този интервал, съдържат все по-голям брой драхми от V група Дирахион и съответно — В II Аполония. Констатира се също така, че във всички съкровища липсват последните две емисии драхми както от Дирахион, така и от Аполония. Те се появяват само в някои изолирани находки[24]. Най-ранният дял от

Таблица III

Относителна честота на епонимите – драхми от Аполония, открити в Тракия

	Съкровища / Епоними	Липница	Садовец	Рупци	Северозападна България	Михайловградско
	62 ΛΥΣΗΝΟΣ I					
	63 ΛΥ....ΟΥ					
	64 ΝΙΚΑΓΑΘΟΥ					
A II	65 ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΑΝ					
A III	66 ΠΙΠΗΝΟΣ					
	67 ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ					
	68 ΚΑΛΛΙΩ[ΝΟΣ]					
	69 ΦΙΛΟΚΛΕΟΣ	16,66				
	70 ΖΩΠΥΡΟΥ I	0				
	71 ...ΙΑΔΟΥ	0				
	72 ΠΡΕΥΡΑΔΟΥ	16,66				
B I	73 ΑΡΧΗΝΟΣ II	0	7,69		1,02	
	74 ΑΡΙΣΤΩΝΟΣ	0	0	20,00	0	
	75 ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΥ	0	15,38		4,08	
	76 ΑΡΧΙΒΙΟΥ II	0	0	0	0	
	77 ΦΙΛΟΔΑΜΟΥ	0	0	0	0	
	78 ΚΕΡΚΙΝΟΥ	0	0	0	0	
	79 Λ[ΥΣ]ΩΝΟΣ IV	0	0	0	0	
	80 ΜΕΝΕΚΡΑΤΕΟΣ	0	0	0	2,04	
	81 ΝΙΚΙΑ	0	15,38	0	0	
	82 ΧΑΡΙΚΛΕΟΣ	0	0	20,00	2,04	
	83 ΘΕΡΣΙΑ	0	0	0	0	
	84 ΦΙΛΩΝΟΣ	16,66	0	0	0	
	85 ΙΠΠΟΣΤΡΑΤΟΥ	0	0	0	0	
	86 ΝΙΚΟΤΕΛΕΟΣ	0	0	20,00	0	
	87 ΕΚΦΑΝΤΟΥ	0	0	0	1,02	
	88 ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΣ II	16,66	0	0	0	
	89 ΘΕΟΦΙΛΟΥ	0	0	0	1,02	
	90 ΠΙΑΡΗΝΟΣ	0	0	0	0	
	91 ΔΕΙΝΟΚΡΑΤΕΟΣ	0	0	0	0	1,81
	92 ΙΠΠΟΔΑΜΟΥ	16,66	7,69	0	1,02	0
	93 ΖΩΠΥΡΟΥ II	16,66	0	0	0	0
	94 ΛΥΣΑ....		0	0	0	0
	95 ΛΥΣΗΝΟΣ II		0	0	0	0
	96 ΚΑΛΛΙΣΘΕΝΕΟΣ II		0	0	0	0
	97 ΠΑΡΜΗΝΟΣ		0	0	6,12	1,81
	98 ΚΟΛΟΙΟΥ II		15,38	0	5,10	0
	99 ΜΝΑΣΙΑ		0	0	0	0
	100 ΨΥΛΛΟΥ III		15,38	0	4,08	1,81
	101 ΞΕΝΟΦΑΝΤΟΥ		7,69	20,00	0	1,81
B II	102 ΑΡΧΙΒΙΟΥ		0	0	0	0
	103 ΑΓΗΝΟΣ II		15,38	0	2,04	0
	104 ΠΕΛΛΙΩΣ II			20,00	0	0
	105 ΦΙΛΙΣΤΙΩΝΟΣ II				10,20	0
	106 ΝΙΚΩΝΟΣ				0	0
	107 ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΥ I				35,71	12,72
	108 ΛΥΣΑΝΙΑ				4,08	10,90
	109 ΛΥΣΗΝΟΣ III				4,08	0
	110 ΕΠΙΚΑΔΟΥ				0	0
	111 ΑΥΤΟΒΟΥΛΟΥ II				0	0
	112 ΑΝΔΡΙΣΚΟΥ				5,10	41,81
	113 ΧΑΙΡΗΝΟΣ				5,10	9,08
	114 ΑΙΝΕΑ					
	115 ΔΑΜΟΦΩΝΤΟΣ					
	Всичко АПОЛОНИЯ	6	13	5	98	55

Дирахион от този етап е застъпен в съкровището от Градешница — Йовина бара (епоним — Агатион, около 94 г. пр. н. е.), а между дяловете от Аполония — този от Галатин (Аутубулес I — ± 97/95 г. пр. н. е.), където делът на Дирахион завършва с Филотас III (± 93 г. пр. н. е.). Най-късните дялове от Дирахион са тези на Мenискос II (±86 г. пр. н. е.) в съкровищата от Г. Дамяново, Михайловградско, и Враца — Стара могила, следвани от Мадан, Вълчи трън, Глава Панега и Метковец (Дионисиос — ±88 г. пр. н. е.). Най-късните дялове от Аполония завършват с Кайрен (±88/86 г. пр. н. е.), включително в съкровището от Градешница. Разликите между двата дяла драхми от това съкровище се обясняват с намаления брой драхми, прибавени към един голям брой тетрадрахми от Тасос, навлезли много по-късно. Една част от тези съкровища е била укрита през втората половина на I в. пр. н. е (Метковец, Моравица, Враца, Градешница II), както сочат римските републикански денари, съдържащи се в тях.

С голяма сигурност може да се каже, че притокът на драхми от Дирахион и Аполония в Тракия спира рязко около 85 г. пр. н. е., правейки невъзможно проникването на техните последни емисии (разбира се с резерви към бъдещите открития). В този случай можем да приемем, че разпространението на римските републикански денари в същия район на Северозападна България[25] е станало по-късно и от друго направление — вероятно от Македония (откъдето проникват тетрадрахмите на Първа Македонска област, Тасос, Атина, Маронея, Езилас и др.). Прекъсването на притока от драхми на Дирахион и Аполония в земите на трибалите е явление с регионален характер, което не е регистрирано в други територии — на територията на илирите, скордиските в Югославия или в Дакия[26]. Неговото обяснение трябва да се търси в сферата на политическата история (вж. по-долу част 3).

2. Специфични връзки на драхмите от Дирахион и Аполония с други монети в рамките на съкровищата от Тракия. Тези връзки могат да бъдат видени така, както е показано в табл. IV. Сравнявайки данните от табл. IV с данните, представени в предишните таблици, можем да направим следните изводи: драхмите от Дирахион са в четири случая, представени самостоятелно в съкровищата (11,57%), а в други осем — само с драхми на Аполония (22,85%). Монетите от двата града се появяват заедно в 14 съкровища (40%). Драхмите от Аполония не образуват никога самостоятелно

Таблица IV

Връзки между монетите от съкровищата с драхми от Дирахион и Аполония, открити в Тракия

	ДИР	АПОЛ	МАК	ТАС+И	РРД	ЕСИЛ	МАР	ЦИСТ	АТ	МИТ VI
ДИРАХИОН	4	14	5	11	11	2	1	1	1	1
АПОЛОНИЯ	14	–	2	7	1	–	1	–	–	–

съкровище, нито пък се появяват в смесени съкровища, в които драхмите на Дирахион липсват. Тук виждаме указание за произхода им от район, в който монетите на Дирахион доминират.

Тетрадрахмите от Първа Македонска област се появяват 5 пъти (14,28%) с монети на Дирахион и един-единствен път с монети на Аполония (6,66 от 15 съкровища). Тези тетрадрахми продължават да бъдат използувани и през първата половина на I в. пр. н. е., както показва съкровището от Галатин, завършващо с римски денар от 80 г. пр. н. е. (Г. Роблициус, К. фон Крауфорд, 380/1) и съкровището от Хасковско. Наличието в съкровищата на многобройни връзки на тетрадрахмите на Първа Македонска област с тези на Тасос[27] показва, че навлизането на първите в Северозападна България и в Дакия е станало вероятно през първата четвърт на I в. пр. н. е.[28]

Тетрадрахмите на Тасос и техните имитации се срещат често съвместно с драхмите на Дирахион (11 пъти — 31,421) и с тези на Аполония — 7 пъти (46,66%). В 7 случая други типове антични монети не са засвидетелствувани, а наличието на тетрадрахма от Маронея в съкровището от Градешница — Йовина бара, заедно с тасоските тетрадрахми не е изключение.[29]

Особено интересни са връзките между драхмите и римските републикански денари. Монетите от Дирахион влизат 13 пъти във връзка с денарите (31,42%), а тези от Аполония — само веднъж (6,66%). Причините за тази аномалия трябва да се търсят в количественото отношение между двете категории драхми в Тракия, както и в датирането на съкровищата.[30]

Присъствието на римските републикански денари в смесени съкровища ни помага да прецизираме датите на тяхното укриване. Така на базата на най-късните денари (без находките от Белица и Резово, където не познаваме структурата на отделните дялове) можем да разграничим две групи съкровища. В първата група влизат съкровищата с най-късни монети, сечени между 80—60 г. пр. н. е. — Тръстеник, Галатин, Койнаре и Каравелово. Последното, завършващо в 60 г. (според Сиденхайм), не е локализирано в обитаваните от трибалите земи. Остават три съкровища, в които най-късните монети са тези от 80—75 г. пр. н. е. (според Крауфорд). С това те са близки до някои съкровища от Дакия и земите на скордиските[31]. Показателен е намаленият брой драхми в сравнение с този на денарите[32], с изключение на малкото съкровище от Галатин, което е частично запазено — 12 монети. Много е вероятно драхмите да са били добавени към съкровището малко преди тяхното укриване. Втората група е образувана от смесени съкровища, в които най-късните денари са от периода 48—31 г. пр. н. е. — Враца — Старата могила, Оряховица, Метковец, Градешница II и Моравица. Последните три завършват със сечените от Марк Антоний денари. В рамките на тези съкровища е по-очевидна разликата между денарите и драхмите, с изключение на Враца, което е напълно запазено. Това е най-късният хоризонт, в който драхмите от Дирахион се появяват[33].

За да разберем по-добре историческото значение на съкровищата, в които присъствието на Дирахион и Аполония е засвидетелствувано, трябва да проследим условията на тяхното формиране.

3. Пътища и форми на проникване на драхмите на Дирахион и Аполония. Етапи на образуване на смесени съкровища.

Структурата на дяловете — драхми от Дирахион и Аполония, изследвани от нас, показва, че тези монети проникват в Северозападна България между ±115—85 г. пр. н. е. и са били трезорирани веднага или във всеки случай не са били дълго време в обръщение. По-късно към тях се прибавят и други типове монети: тетрадрахми на Първа Македонска област, на Тасос и техни имитации, на Атина, на квестора Езилас — цистофори и най-вече римски републикански денари. Предполага се, че един от основните пътища за проникване на драхмите на север е била долината на р. Морава[34].

Картата на разпространението на съкровищата на драхми от Дирахион и Аполония от края на II — първата половина на I в. пр. н. е., показва, че този проблем не е толкова лесен. Забелязва се, че в земите между днешна Северозападна България и двата града на Адриатическия бряг са фиксирани само две съкровища с драхми — с. Белица, в басейна на Места и една изолирана находка от с. Янево в басейна на р. Морава[35]. Датата на укриване на съкровището от Белица все още не е изяснена, но наличието на тетрадрахми на квестора Езилас, на цистофори и римски републикански денари ни насочват най-рано към втората четвърт на I в. пр. н. е.; атинските тетрадрахми приключват в 86/85 г. пр. н. е. според „дългата“ хронология на М. Томпсън[36] или три десетилетия по-късно според кратката хронология на Д. Левис[37], която днес се приема за крайна дата на атинските монети[38]. Следователно и това съкровище е укрито много след проникването на драхмите в Северозападна България. За съжаление не можем да нанесем в картата единичните находки на драхми от България, но 43-те монети от Дирахион и 6-те от Аполония, видяни от нас в НИМ — София, и в музеите в Михайловград, Враца и Пловдив са късни емисии от началото на I в. пр. н. е. Тези данни са в подкрепа на идеята, че проникването на драхмите на територията на трибалите не е станало по пътя на прекия търговски обмен. Налага се да търсим други обяснения.

За да ги намерим, трябва да видим кои са били районите, в които драхмите са имали нормална и традиционна циркулация и след това да сравним, ако е възможно, съкровищата от земите на трибалите с тези от останалите райони. Накрая ще се опитаме да изясним политическия контекст, който облагоприятствува навлизането на тези монети всред трибалите.

През втората половина на III и първата половина на II в. пр. н. е. драхмите на двата града се разпространяват по цялата територия на днешна Албания (където доминират бронзовите монети)[39], в Далмация (по брега и басейна на Неретва — голяма концентрация от изолирани находки)[40], както и в Панония, и в територията на скордиските (спорадични изолирани находки)[41]. В Северен Епир монетната циркулация е подобна на тази от Албания[42]. Всички съкровища от този период са открити на територията на Албания[43]. Една драхма от Дирахион от средата на II в. пр. н. е. (IV група) е открита в съкровището при Додона[44]. През втората половина на II в. пр. н. е. циркулацията на драхми в Илирия и Епир е спорадична. От тези райони се отличава традиционният пазар от долината на р. Неретва и се увеличават монетите в зоната на скордиските с масивно доминиране на драхмите на Дирахион в сравнение с тези на Аполония (12 находки с драхми от Дирахион срещу 2 от Аполония)[45]. Две съкровища, открити в Острову Шимиан[46] и Дробета — Турну Северин[47], съдържат драхми от Дирахион (III група) и съответно Аполония (подгрупа А III) заедно с келтски монети от тип Сирмиум (скордиски), датирани в края на II в. пр. н. е.[48] Укриването им, изглежда, съвпада с датата на формиране на съкровищата от Липница, Садовец и Рупци (преди добавянето на тасоските тетрадрахми). През първата четвърт на I в. пр. н. е. извън споменатите традиционни зони драхмите от двата града навлизат в огромни количества в Северозападна България и по-късно — в Дакия. Забелязва се значително увеличение на съкровищата в териториите, населени от скордиски, трибали и дако-гети (обр. 1). В Източна Унгария и Северозападна Румъния драхмите от Аполония са по-многобройни от тези на Дирахион[49]. Появява се едно съкровище с такива монети в Дардания — Челопек[50], активизира се „пазарът“ от Южна Илирия и Епир[51]. Териториалното разпространение на съкровищата показва навлизане на драхмите от северозапад (зоната на скордиските) към Северозападна България.

Сравняването на структурата — драхми в съкровищата, открити в този ареал, също подкрепя тази хипотеза. Съкровището от Липница има според видяното от нас най-ранния дял драхми и поради това няма аналогии в други зони. Съкровищата от Садовец I и Рупци, със скромен брой драхми, имат структурни аналогии в съкровищата от Дакия, Диеч I, Диеч II и Тиса (Северозападна Румъния)[52]. Фрагментираният характер на дяловете в българските съкровища не позволява дефинирането на хипотезата и те да са съдържали в началото по-късни монети, така както такива са засвидетелствувани в отбелязаните съкровища от Дакия. Характерно за всички тези съкровища е едно голямо разпръсване на епонимите, между които въпреки всичко доминират по-късните (тези от края на IV група). Според нас това разпръсване се дължи на относително скромното количество монети, сечени по това време от двата града, а вероятно и на един по-дълъг период на трезориране.

Съвсем различно е положението по отношение на по-късните дялове, където късните емисии се натрупват, образувайки почти непрекъсната редица от епоними, най-често в случаите на съкровища, в които те са възстановени. От тях избрахме съкровищата, открити в Михайловградско (235 монети Дирахион), Северозападна България (378 Дирахион) и Заклопача — Белград (1107 Дирахион)[53], като изключваме имитациите.

От хистограмата (обр. 1) се забелязва голямо сходство в разпределението на относителната честота на епонимите в съкровищата от Заклопача и Михайловградско, които отразяват една почти идентична ситуация. И двете съкровища имат два „върха“ на нивото на епонимите № 149 (Дамен II) и № 154 (Филотас III) с разликата, че първият „връх“ доминира в първото съкровище (бидейки приблизително със същата стойност като този от второто съкровище — 17,6% и 16,59%), а вторият „връх“ доминира във второто съкровище (22,12% и само 14,81% в Заклопача). Други, „вторични върхове“, се констатират и в двете съкровища с подобни стойности на нивото на епонимите № 152 (Пирбас — 12,61% и 12,76%) и съответно № 157 (Архипос — 7,85% и 8,08%). Редуването на „основните върхове“ би могло да показва някакъв хронологически декалаж между двете съкровища, но основната структура е практически идентична. Още повече, съкровището от Заклопача, което би трябвало да бъде хронологически по-ранно, съдържа и най-късната монета от Аполония (Дамофонтос — Тимен), която в българските съкровища не е засвидетелствувана. Съкровището от Северозападна България е малко по-различно. Тук „върхът“ е на нивото на епонима

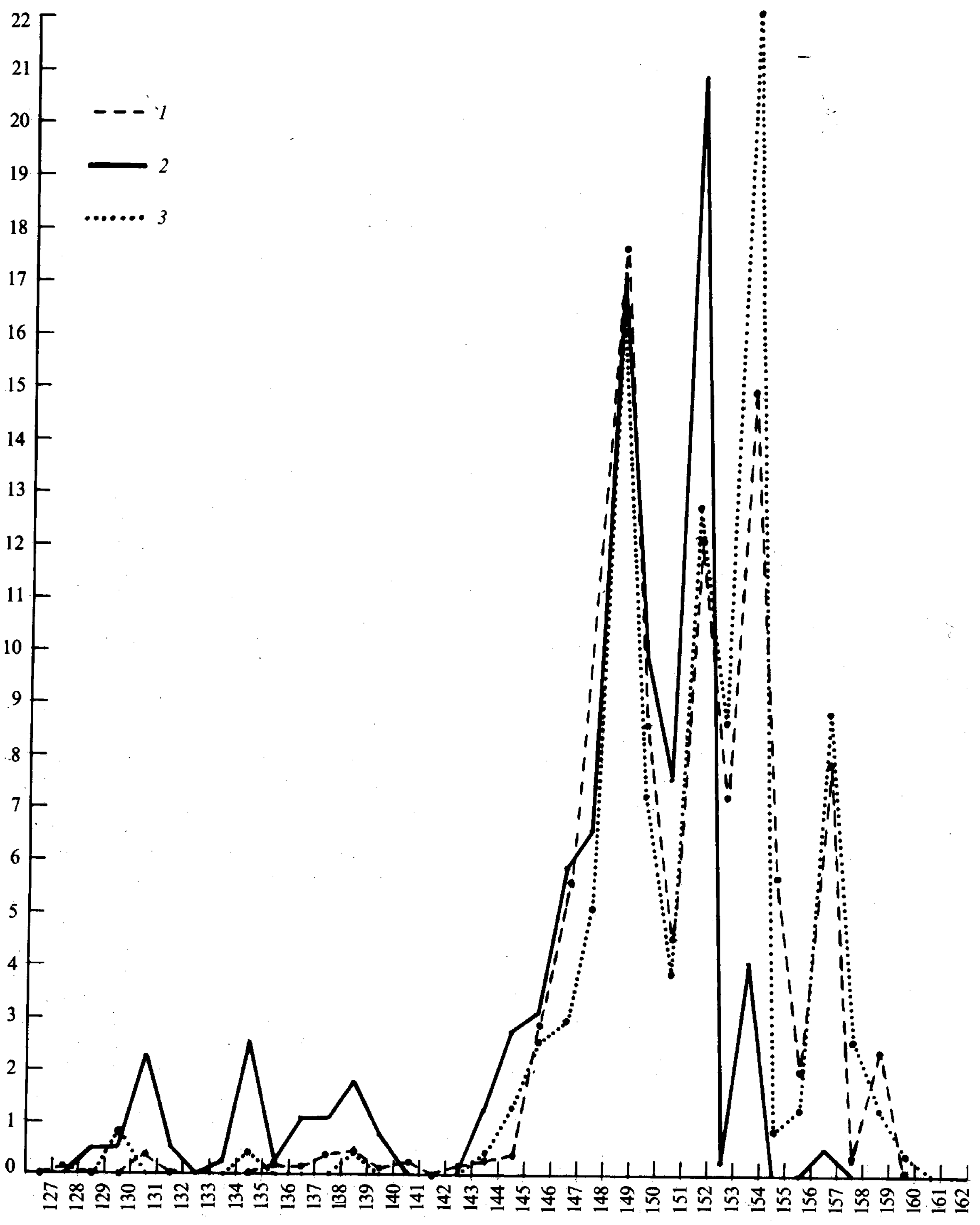

● *Обр. 1. Хистограма на относителната честота на епонимите от Дирахион в съкровищата Заклопача (Белград), Северозпадна България и Михайловградско.*
Fig. 1. Histogramme de la fréquence relative des éponymes de Dyrrachion dans les trésors Zaklopača (Belgrade), Bulgarie du Nord-Ouest et près de Mihailovgrad.
Легенда: 1) Заклопача; 2) Северозападна България; 3) Михайловградско. Légende: 1) Zaklopača; 2) Bulgarie du Nord-Ouest; 3) près de Mihailovgrad

№ 152 (Пирбас — 21,96%), следван от № 149 (Дамен II — 17,17%) с равни стойности и в другите две съкровища. Епонимът № 154 е слабо представен (4,4%). Тази структура, към която се прибавя по-високата честота на по-ранните епоними (№ 130—140), показва една малко по-голяма старост на този дял. Това, което фрапира при тези съкровища, е почти идентичната стойност на разпространение на епонима № 147 (около 17%) и колебанието на „вторичния връх“ в едни въпреки всичко еднакви пропорции. Това подобие не може да се дължи само на нараснания обем на емисиите от Дирахион в този период, но има и ясно хронологическо значение. Ще посочим, че например в Дакия, където съкровищата от драхми навлизат много по-късно, епонимът № 149 се появява с една средна честота от само 5,25%, докато „върхът“ е регистриран на нивото на епонима № 159 (Дионисиос), с една относителна честота от 22,16%[54].

Близостта, констатирана между трите анализирани съкровища, ни навежда на мисълта не само за тяхната синхронност, но и за един възможен общ произход. Същото може да се предположи и за съкровищата от предходната група, открити в Северозападна Дакия и Северозападна България.

Всички представени по-горе нумизматични данни ни карат да предположим съществуването на специфични отношения между териториите, населени от трибалите, скордиските и даките, в които размяната, изглежда, не е играла никаква важна роля. В този случай естеството на тези отношения може да бъде само военнополитическо и в такъв случай би трябвало да е намерило място, дори и частично, в писмените извори.

През последната четвърт на II в. и първата четвърт на I в. пр. н. е. писмените извори отбелязват повтарящите се атаки на племената на север от Балканите срещу Македония, Илирия и Гърция. В тези атаки, започвайки в 119 г. пр. н. е., участват келтите скордиски — до поражението им от М. Лициний Руфус през 109/108 г. пр. н. е. върху заледените води на Хеброс. Според Евтропий (IV, 25, 5) заедно със скордиските и другите траки в тази битка са участвували и трибалите. След това, чак до 84/83 г. пр. н. е., в челото на атаките се появяват различни тракийски племена, на първо място — дарданите, медите и дентелетите, които през 88/87 г. пр. н. е. стигат до Епир, плячкосвайки храма на Зевс в Додона (Ф. Касий, 101, 2). През 85 г. пр. н. е. срещу медите и дарданите се бият Л. Корнелий Сула и неговият легат Л. Хортензий (Лив. Периохе, 82—83; Плутарх, Сула, 23; Граний Лициниан, XXXV). Последните се връщат, съюзени със скордиските, и отново плячкосват Гърция, достигайки до Делфийското светилище. През следващата година проконсулът Л. Корнелий Сципион сключва мир с дарданите и медите срещу една част от плячката от Делфи и побеждава скордиските, отблъсквайки ги до дунавските острови (Апиан, Илирия, 5, 13—14). Десет години по-късно проконсулът Г. Скрибений Курион, тръгвайки от Дирахион, побеждава найнапред дарданите, а след това и скордиските, достигайки за първи път до брега на Дунава (Флерус, I, 39, 6; Салустий, II, фр. 80; Евтропий, VI, 2; Руфий Фест, VII, 5). В навечерието на шестдесетте години пр. н. е. скордиските били отново разгромени — от даките на Буребиста, след като преди това били съюзници (Страбон, VII, 3—11; VII, 5, 2).

През този период трибалите се споменават много рядко, което показва, че те не са били сила, от която римляните се страхували. Въпреки всичко съществуват някои бележки, които ни информират за тяхната съдба. Така Апиан (Илирия, 3, 5), описвайки илирийските племена, пише: „Известни и днес, живеят в обширна област скордиските и трибалите, които се разпиляха, биейки се едни с други, докато ако някои от трибалите са оцелели, са избягали при гетите оттатък Дунав. Родът им процъфтяваше до времето на Филип и Александър, но сега почти е изчезнал и е непознат за хората от района (където живееха преди). Скордиските, от друга страна, силно отслабени поради тази причина, изпатиха след това от римляните подобно изтребване...“ Същият Апиан (Митридат, 69, 203) посочва, че царят на Понта е бил подпомогнат между другите и от „тракийските родове, които живеят покрай Истър или в подножието на Родопите и Хемус.“ Други точни информации намираме у Страбон (VII, 3—13): „Гетите са по-познати на гърците, понеже често се преселват по двата бряга на Истър и се смесват с траки и мизи. Същото е станало и с трибалите...“ Между племената, с които се смесват трибалите, се споменават скитите, бастарните, сарматите и илирите. В друга част се казва, че „малките скордиски живеели от другата ѝ страна (р. Маргос = Морава) и били съседи с трибалите и мизите (VII, 5—12), а по-нататък — че скордиските живеели, смесени с илирите и траките. Плиний Стари (II, 26/29, 149) отбелязва между племената, които живеели в провинция Мизия, и трибалите, което опровергава твърдението на Апиан относно тяхното изчезване. Разглеждайки войните на М. Лициний Крас с бастарните, Дион Касий отбелязва (I, 233): „Преминавайки тогава Истрос, те (бастарните) подчинили Мизия, а след това и съседните ѝ трибали и дарданите, които живеят в тяхната земя. И така, докато вършели това, те не влезли в стълкновение с римляните“ — още един довод, че и тогава трибалите били независим народ. Също Дион Касий (I, 22, 7) говори за даките, които по негово време (II в. н. е.) живеели в провинция Мизия до земята на трибалите. Нито един извор не отбелязва изрично до създаването на провинция Мизия битки на римляните с трибалите.

От посочените извори става ясно, че трибалите били съседи на скордиските и живеели частично смесени с тях и с други племена, отседнали в територията им: дадарни, мизи, даки, по-късно — бастарни. Всички експедиции на скордиските срещу Македония задължително минавали през тяхната територия, откъдето са и изнурителните битки, които изтощили силите и на двата народа. В същото време трябва да приемем и участието на трибалите заедно със скордиските и други траки, вкл. и даки, в експедициите до Македония, Илирия и Гърция[56]. Текстът на Апиан ни кара да предполагаме, че и трибалите са могли да предприемат експедиции с цел грабеж в земите, населени със скордиски. По-късно, в кампаниите на Буребиста към Македония и Тракия трябва да са участвували и трибалите (не и срещу Илирия и скордиските, защото се противопоставят монетните находки).

Според нас навлизането на драхми от Дирахион и Аполония на територията на трибалите е станало по време на битките на трибалите със скордиските или заедно с тях както под формата на военна плячка, така и чрез откупуване на пленници. По този начин след експедициите на юг навлизат монетите на Първа Македонска област, на Тасос и южнотракийските им имитации, както и римските републикански денари, поне в случая с по-ранни съкровища. Изчезването на драхмите от територията на трибалите около 85 г. пр. н. е. е обяснимо с кампаниите на Л. Корнелий Сципион срещу скордиските, на първо място тези, които били съседи на трибалите, което естествено прекъсва връзките между тези две племена и слага край на експедициите на скордиските на юг.

Друга възможност за появата на римските и елинистическите монети е до голяма степен участието на тракийските племена като съюзници на римските армии, водени от Помпей, Брут и по-късно — от М. Антоний[57], без това да изключва, най-вече през втората половина на I в. пр. н. е., търговската размяна с римския свят. Групата съкровища от римски републикански денари, завършващи с монети, издадени от М. Антоний за легионите, някои от които запазват и един намален брой драхми от Дирахион, би могла да бъде свързана (като момент на тяхното заравяне) с окупирането на територията на трибалите от бастарните през 29 г. пр. н. е.

Детайлният анализ на монетните находки от Тракия, базиран на сравнителното и статистическото изследване на монетните дялове, би могъл да доведе до нови уточнения, свързани с историята на тези земи преди римското завоюване.

---

[1] Между по-важните студии трябва да отбележим: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския п-ов и монетите на българските царе, София, 1912; Т. Герасимов. Антични монети, ковани и циркулирали по българските земи. София, 1977; T. Gerasimov. Der Münzumlauf in Bulgarien während Antike, Mittelalter und Neuzeit, Archeološki Vestnik, XXIII, Ljubljana, 1972, 34—77; Й. Юрукова. Основни проблеми в проучването на тракийската нумизматика, Нумизматика, 1977, 2, 5—8; Монетната циркулация в Тракия през първата половина на II в. пр. н. е., Нумизматика, 1973, 2, 1—5; I. Iurukova. The Coins of The Ancient Thracians BAR, Oxford, 1976.

[2] Първите хроники са публикувани в ИБАД от Н. Мушмов, продължени от Т. Герасимов от 1934 г. с някои прекъсвания до 1966. От 1967 г. хрониката се появява в сп. Археология, водена от Й. Юрукова.

[3] S. P. Noe. The Bibliography of Greek Coin Hoards, Numismatic Notes and Monographs, 78, 1937.

[4] Ed. Schonekt-Geiß. Literaturüberblicke der griechischen Numismatik JNG, 15, 1965, 75—123.

[5] M. Thompson, O. Mørkholm, C. M. Kraay. An Inventory of Greek Coin Hoards, Prinseton, 1973 (IGCH).

[6] Изолирани находки отбелязва: К. Иречек. Пътуване из България, Пловдив 1899; Ст. Авдев. Монетните находки от България, намерени в периода 1823—1900 г. (по архиви и литературни данни), Нумизматика, 1981, 24—40; В. Добруски. Тракийско светилище на Асклепия до Глава Панега ИБАД, I, 1907, с. 29; Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1933 и 1934 г. ИБАИ, VIII, 1934, 467—473; Е. Генова. Две находки на римски републикански денари от Плевенски окръг, Археология, 1967, 4, 53—59; И. Шулекова. Находка от римски републикански денари от с. Каравелово, Пловдивски окръг, Нумизматика, 2, 1979, 13—17; J. Brunšmid, Nekoliko našaca novaca na skupu u Hrvako i Slavoniji, XXXIV, Nahođaj srebrnih ilirskih i rimskih republikanskih denara II i I stoleca prije Kr. u Vukovaru, VHAD, 1912, 260—271.

[7] Th. Mommsen. Geschichte des römischen Münzwesens, Berlin, 1860.

[8] P. Gardner. A Gatalogue of the Greek Coins in the British Museum Collection, VI, Thessalyte Aetilas, London, 1882, XXXIX—XL.

[9] D. Maier. Die Silberprägung von Dyrrhahium und Apollonia, NZ, 1, 1908, 1—33.

[10] R. Munsterberg. Zur Silberprägung von Dyrrhahium und Apollonia, Monatsblatt der Numismatischen Geschichte in Wien, X, 1917, 258—260, 270—275.

[11] F. von Scheiger. Monnaies inédites en penconnues de l'Illyrie méridionale, Congrès international de numismatique, Paris, II, 1957, 89—96.

[12] H. Ceka. Probleme të numismatikës ilire, Tirana, 1965; idem, Questiones de numismatique illyrienne, Tirana, 1972.

[13] Gh. Poenaru-Bordea. Circulation des monnaies d'Apollonie et de Dyrhahium en Dacie préromaine et dans la région des Bas-Danube, in L'Adriatique tra Mediterane e penisola balcanica nell'antichite Taranto, 1983, p. 221—237; idem, A Survey of numismatic Research, Bern, 1979, 98—105.

[14] A. Giovannini, Rome et la circulation monétaire en Grèce au IIe—I^{e} siècle avant notre ère, Basel, 1978, 103—113.

[15] P. Visena. ΔΡΑΧΜΑΤ ΑΠΟΜΩΝΙΑΤΙΚΑΙ. A Tentative Cronology of the Drachms of Apollonia Illyrici, Paper and file of the American Numismatic Society, Summer, 1979.

[16] B. Mitrea. Drahmele cetătilor Dyrrhahium si Apollonia la geto-daci. Aspectul cronologic, Thraco-Dacica, IV, 1983, 23—31; idem, Penetrazione commerciale e circolatione monetaria nella Dacia prima della conquista, Ephemerie Daco Romana, X, 1945, 79—99 — тук е събрана цялата библиография на находките до 1940 г. Тази статия е фундаментална за циркулацията на този вид монети.

[17] Изказвам най-искрените си благодарности на проф. В. Велков както за помощта, която ми оказа, така и за насърчението му за написване на настоящата студия; както и на Й. Юрукова, К. Димитров, В. Пенчев, С. Машов, Г. Александров, Т. Ковачева за възможността, която ми предоставиха, да проуча колекциите на музеите, които посетих. Без тях написването на настоящата статия не би било възможно.

[18] F. Papazoglu. Srednebalkanske plemena u predrimske dobe (Tribali, Autarijati, Dardanci, Scordisci i Mezi), Sarajevo, 1969, 47—51; J. Todorovič. Scordisci. Istorija i Kultura, Novi Sad, 1974, 255—257, 262—265; Vl. Zirra, Le problèmes des Celtes dans l'espace du Bas-Danube, Thraco-Dacica, I, 1976, 175—182; T. Gerasimov, Der Mumzumlauf... Паказва, че в тази зона са циркулирали и: „die keltischen Nachahmungen der Philippes tetradachme von sogenannte Banater Typus", т. е. на скордиски монети.

[19] Gh. Poenaru-Bordea. L'Adriatice..., p. 233.

[20] Ibidem, 230—235; N. Conovici. Date noi despre un tezaur de monede descoperit în jud. Dolj, Tnraco-Dacica, VI, 1986, 71—72.

[21] Съкровището от Вълчи Трън първоначално е съдържало 50 Дирахион, 17 Аполония, 1 имитация Аполония и 64 Тасос. В АИМ — София, заедно с тасоските монети се пазят още 42 Дирахион, 9 Аполония и 1 имитация Аполония. С помощта на списъка, посочващ имената на монетарите, даден от Т. Герасимов, съкровището може да бъде частично реконструирано, най-вече за частта от Аполония. От съкр. от Брестовец Т. Герасимов е видял у К. Златарев от Плевен 58 Дирахион. В градския музей сега се пазят 17 Дирахион и 1 Аполония (Дамофонтос — Тимен); най-малкото част от тях биха могли да са от съкровището от Брестовец, без да може да се прецизира кои точно.

[22] За датирането на тасоските тетрадрахми и техните имитации вж: Г. Кацарова. Нови данни за датировката на тетрадрахмите от о. Тасос от втори период на монетосеченето му и на тракийските тетрадрахми от I в. пр. н. е., ИБАИ, 27, 1966, 131—152; А. Рогалски. Тасоските тетрадрахми от II период и техните подражания, Нумизматика, 1974, 3, 5—12; I. Bogdan Cataniciu. Tezaurul monetar de la Poiana (jud. Teleorman) Unele aspecte ale circulaţiei tetradrahmelor Macedoniei Prima şi ale oraşului Tasos în lumea traco-dacică, SCN, VI, 1975, 177—188. Gh. Poenaru-Boedea, A Survey...,

[23] Според направената от нас статистика за всички познати находки средно годишно емисиите от група V Дирахиум (13 години на сечене) надвишава около 10 пъти средно годишно емисиите от група IV (56 години на сечене); в Аполония средно годишното отношение на емисиите от подгрупите BII и BI превишава 13:1.

[24] По време на проучването на изолираните находки в колекциите на музеите в Михайловград, Враца и Плевен и в НИМ — София, открихме една единствена монета, принадлежаща на последната емисия на Аполония, отбелязана по-горе под № 21.

[25] Освен споменатите от нас съкровища с римски монети виж: Й. Юрукова. Една находка от републикански денари от Черноморското крайбрежие, ИВАД, XIV, 1963, с. 39; Gh. Poenaru-Bordea-рецензия на: M. H. Crauford, Roman Republican Coin Hoards, London, 1969, in SCN, V, 1971, 436—439.

[26] В Илирия и територията на скордиските между Сава и Дунав драхмите навлизат с една увеличена честота на последните емисии. В Дакия, където те навлизат масово едва през втората четвърт на I в. пр. н. е., честотата на епонимите от последните емисии е много по-голяма, отколкото в България (вж. по-долу).

[27] Ibidem. В Дакия са познати само две свързвания на Македония Прима с Дирахион и Аполония — съкровищата от Хунедоара и Шиеу-Одорхей: P. Harsany. Görög éremleletek, Num. Kozl, VII, 1908, 110—115; C. Preda, Contribuţii la circulaţia monetară din Dacia în sec. I i e. n. Tezaurul de la Sieu-Odorhei, BSNR, BXXVII LXXIX, 5131—135), 1986, 19—67.

[28] I. Bogdan Cataniciu. Op. cit., p. 144, n. 20, fig. 4.

[29] Г. Кацарова. Цит. съч.; Г. Гинев. Монетно съкровище от с. Осиково, Търговищки окръг, Нумизматика, 1978, 3, с. 23; Й. Йорданов. Тракийски подражания на тетрадрахмите от Маронея. Нумизматика, 1974, 3, 1—4; I. Bogdan Cataniciu. Op. cit.

[30] I. Bogdan Cataniciu. Op. cit..; Г. Гинев, Цит. съч.

[31] Derna, Someşul. „Jud. Hunedoara", Furculeşti, Cărpeni, Cermei, Suhaia, Drĕgeşti, Hilib, Şimleul, Vukovar. Gh. Poenaru-Bordea, L'Adriatice..., 230—232; N. Conovici. Contribuţii privind cronologia drahmelor din Dyrrhahium şi Apollonia şi circulaţia lor în Dacia, Symposia thracologică, 1, Craiova, 1983, 66—67.

[32] Ситуация, констатирана и в Дакия за съкровищата от Хунедоара, Кърпен, Мъгура, Букурещ-Фунден, Поток — с различна датировка: Gh. Poenaru-Bordea. Op. cit. В другите съкровища пропорцията на драхмите е по-голяма, отколкото на денарите или е сравнима.

[33] От Дакия са познати само две съкровища — смесени, имащи най-късна монета от 32—31 г. пр. н. е., Дева и окр. Долж, но там ситуацията е обратна, преобладават драхмите: E. Chirila, A. Rusu. Tezaurul monetar de la Deva, sec. II—I i e. n. AMP, 1981, 4, p. 69—76. N. Conovici Date noi..., 59—74.

[34] B. Mitrea. Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu Republica Romană, reflektate în descoperiri monetare (tezaurul de la Strîmba, r. Tirgovişte), SCN, II, 1958, P. 185; H. Ceka. La datation des drachmes de Durrhahium et d'Apollonia et l'époque du leur pénétration vers les côtes de la Mer Noire. Studia Albanica, III, 1966, 1, p. 222; Gh. Poenaru-Bordea, Op. cit., 226—227.

[35] C. Patsch. Pseudo-Skylaxovo jezero. Prinos povjesti donjeg porjecaja Neretve, Glasnik Sarajevo, XVIII, 1906, 367—390.

[36] M. Thompson. The New Style Silver Coinage of Athens, New York, p. 522.

[37] D. M. Lewis. The Cronology of the Athenian New Style Coinage, HC, VII, 1962, 2, 275—300.

[38] J. M. Price. The New Style Coinage of Athens. Some Evidence from the Bronze Issues, NC, VII, 1964, 4, 27—36; T. Hackens, E. Lévy. Trésor Hellénistique trouvé à Belos en 1964, BCH, 89, 1965, 2, 510—518; O. Mørkholm. Greece to India, A Survey of Numismatic Research, 1972—1977, Berne, 1979, 69—71; P. Visena, Op. cit. 21—22, 27.

[39] N. Conovici. Aspecte ale circulaţiei drahmelor din Dyrrhahium şi Apolonia, BSNR, LXXVII—LXXIX (131—133), 1983—1985, 69—88.

[40] C. Patsch. Op. cit.

[41] J. Brunšmid. Op. cit., 160—161, находките от Осиек, Нови Бановци, Земун, Хртковци, Шишак.

[42] N. G. L. Hammond. Epirus. Oxford, 1967, 717—731; P. Cabanes. L'Epire de la mort de Pyrrhus à la conquete romaine: 272—167 av. J. C., Paris, 1976, 497—502.

[43] Дурес, Юбице, Бакер, Лезе, Селце, Кесарат, (IGCH 556, 557, 559, 558, 560, 212, 2054; и P. Visena. Op. cit).

[44] IGCH 236, с грешна датировка, тъй като драхмата от Дирахиум принадлежи на група IV.

[45] Дирахиум: Осиек, Вуковар, Шетин, Кукуйевци, Сребърник, Михальевци, Яня, Нови Сланкамен, Шурдук, Нови Бановци, Вршац (Brunšmid. Op. cit., И. Дегмеђић, Пораз Боја и Тауриска на Тису, РВМ; VIII, 1959, 21—43); Аполония: Джелубинци, Гомолава (Brunšmid. Op. cit.) П. Попович, Налази новца из латенског насельа на Гомолави 1970 године. РВМ, XX, 1971, 77—102.

[46] C. Preda, M. Davidescu. Tezaurul monetar descoperit în Osterovu Şimian (Drobeta-Turnu Severin), Drobeta, I, 1974, 77—102.

[47] D. Benea. Monede dacice descoperite la Drobeta, Apulum, 11, 1973, 75—179.

[48] C. Preda, M. Davidescu. Op. cit.; Z. Dukat, I. Mirnik. Pre-Roman Coinage on the Terrytory of Modern Yugoslavia, BIA, 13, 1976, 175—210.

[49] Al. Saşianu, Ancient Coinage in Western and Nordwestern Romania, Oradea, 1980, Fig. 3.

[50] П. Поповић. Остава драхми Аполоније из Челопека код Пеħи, Старинар, XXVII, 1976, 175—179.

[51] H. Ceka. Dy thesare drahmesh ilire e denarësh

romakë të zbulueme nö Tiranë. Rendëssia e tyre historike numismatike e kronologiike. Studime historike, 1, 1966, 3—40 (IGCH 665, 666); N. G. L. Hammond. Op. cit.; P. Cabanes, op. cit.

[52] Сравни данните от табл. II с тези, посочени в „Date noi...", с. 66, фиг. 2, съкровищата Диеч I, Диеч II и Тиса.

[53] Й. Петровић. Грчко благо из села Заклопаче крај Београда, Старинар, VII, 1932, 40—65.

[54] N. Conovici. Date noi...

[55] За критика на изворите вж. F. Papazoglu. Op. cit., особено с., 224—265.

[56] За археологическия аспект на проблема вж. Z. Wozniak. Wschodnie pogranicze kultury Latènskej, Varşovia, 1974, 65—74; Vl. Zirra, Op. cit., fig. 3.

[57] Gh. Poenaru-Bordea, M. Cojocanu. Contribuţii la circulaţia monetară din centrul Transilvaniei în secolul I i e. n.: tezaurul monetar descoperit la Icland (com. Ernei, jud. Mureş), SZN, VIII, 1984, 73—74 и бел. 98; M. H. Growford. Coinage and Money under the Roman Republic. Haly and the Mediterranean Economy, London, 1985, 231—232.

Contribution au problème de la circulation des drachmes de Dyrrachion et d'Apollonia sur le territoire de la Thrace

N. KONOVIČ

(Résumé)

Dans le présent article l'auteur étudie un groupe de monnaies antiques qui ont peu attiré l'attention des chercheurs. Ce sont les drachmes de Dyrrachion et d'Apollonia de la Mer Adriaque. Ces monnaies frappées pendant le IIIe—Ier s. av. n. ère sont découvertes en grandes quantités dans toute la moitié occidentale de la Péninsule balkanique — Grèce du Nord-Ouest (Epire), Albanie, Yugoslavie, Bulgarie du Nord-Ouest, Hongrie orientale et presque tout le territoire de Roumane, tandis que des trouvailles isolées sont enregistrées également dans d'autres zones plus lointaines.

Ayant à sa disposition une chronologie suffisamment précise des drachmes des deux villes et tenant compte du contenu de quelques trésors avec des monnaies semblables, découvertes en Buglarie, l'auteur examine les problèmes suivants: 1. Chronologie des trésors avec des drachmes de Dyrrachion et d'Apollonia, découverts en Thrace; 2. Liens spécifiques des drachmes de ces villes dans le cadre des trésors hétéroclites de la Thrace; 3. Voies, formes de pénétration et étapes de circulation de ces monnaies en Thrace.

За типологическото развитие на късноримските фибули с подвито краче в Южна България

ЕВГЕНИЯ ГЕНЧЕВА

През късноримската епоха в източната част на така наречения Барбарикум се разпространяват фибули, които най-напред О. Тишлер[1], а по-късно и О. Алмгрен[2] определят като фибули с подвито краче. Названието произхожда от оригиналното подвиване на лъка в неговата задна част. Проблемът за произхода на тази група фибули винаги е интересувал изследователите, тъй като разпространението им е традиционно свързвано с появата в Източна Европа на германския етнически елемент. От тази гледна точка е интересно по какъв път фибулите с подвито краче достигат до Тракия.

Фибулите с подвито краче се делят, в зависимост от конструкцията, на два типа: едноделни и двуделни. При едноделните лъкът и пружината са изработени от една бронзова или желязна тел, най-често с кръгло или овално сечение. Пружината е винаги къса с горна тетива. Известни са само единични случаи на едноделни фибули с долна тетива, т. е. такава, която минава под лъка.

Двуделните фибули се състоят от лък и отделно изработена пружина. Най-често тя е навита около ос, която е прикрепена към лъка. Разнообразието на сечението на лъка при двуделните фибули е голямо — кръгло, полукръгло, овално, правоъгълно и т. н. Конструктивните варианти са повече и начинът на украсяване е по-разнообразен.

Фибулите с подвито краче произхождат от среднолатенските фибули[3], за което свидетелствуват пружинният механизъм и характерните навивки на крачето около лъка. Извиването на крачето и закрепването му върху лъка е много съществен елемент за средно и къснолатенските фибули. Развитието на фибулите с подвито краче от среднолатенския период до късната римска епоха е много добре проследено в сарматските култури от Северното Причерноморие[4]. Всички междинни форми имат типичната за среднолатенските фибули едноделна конструкция с къса пружина с горна тетива. Двуделните фибули с подвито краче се появяват по-късно, към края на II век от н. е. и именно техният произход буди най-много дискусии. Според изследователите, застъпващи тезата за готско-понтийските влияния, те произхождат непосредствено от едноделните. Появяват се в Северното Причерноморие при първото готско нашествие, при смесването на сарматските и германските култури. Оттам при оттеглянето на готите на север се разпространяват в пшеворската, виелбарската и западнобалтийската култури[5].

Археологическите материали показват, че първото готско преселение на юг е свързано с експанзията на културата Брест — Тришин около средата и през втората половина на II век от н. е. Малко по-късно готите и другите съпътстващи ги племена се оттеглят на север, за да се завърнат в първите десетилетия на III век и да се заселят вече по-трайно в земите край долното течение на Днестър и Днепър. Там именно се развива т. нар. черняховска култура, чиято връзка с готите е почти безусловно приемана от всички изследователи на този проблем.

Тези факти не обясняват появата на двуделни фибули в земите край Долна Висла още през II век от н. е. Ето защо голям интерес предизвика тезата на А. К. Амброз[6], отричаща старата теория за непосредственото развитие на двуделните фибули от едноделните. Като доказателство на своята теза А. Амброз посочва, че терените на които се разпространяват два типа фибули,са различни. Едноделните фибули се срещат преди всичко сред сарматските култури от Украйна и Северното Причерноморие и оттам, заедно с преселенията на сарматските племена на запад, се разпространяват по течението на река Дунав, северно от римския лимес чак до Панония[7]. Двуделните фибули се срещат сред германските култури на Северна и Средна Европа. А. Амброз и останалите автори, поддържащи неговата теза, като евентуално местопроизхождение на двуделните фибули посочват западнобалтийската култура, откъдето в края на II и началото на III век, заедно с повторното преселване на готите се разпространяват на юг, в европейската част на СССР[8].

Най-интересна за нас е хипотезата на Г. Дякону, който, правейки подробен типологически анализ на двуделните фибули от Дакия, разграничава три варианта, наречени не много удачно римски, готски и дакийски[9]. Г. Дякону установява, че римският вариант, хронологически най-старият, се концентрира в римска Дакия и оттам през Карпатите прониква в Средна Европа. Найранните находки на този вариант в пшеворската култура се датират след 160 г. от н. е.[10] Готският вариант според Г. Дякону е възникнал на север и заедно с преселващите се готи се разпространява на юг от втората половина на II в. от н. е.[11] Това е и доминиращият вариант на фибулите с подвито краче в черняховската култура. Третият, дакийският вариант се появява в югозападна Мунтения и оттам се разпространява до Панония[12] и на юг от река Дунав. Г. Дякону смята, че сарматските едноделни фибули при досега си с римските двуделни фибули, произхождащи от силно профилираните (тип 41, 128 и др. по О. Алмгрен) придобиват двуделна конструкция. Но фибулите, които той споменава са с горна тетива, а двуделните фибули с подвито краче са винаги с долна тетива. Поради това остава недоизяснена връзката между всичките тези фибули. Другият въпрос, на който авторът не дава еднозначен отговор, е по какви пътища се разпространяват вариантите, възникнали на юг. В този аспект интересно допълнение се явява хипотезата на И. Пешкаж, който предполага, че разпространението на двуделните фибули се е извършвало от сарматските племена на язигите и роксоланите по време на маркоманските войни по търговските пътища от Моравия на север и северозапад, с посредничеството на квадите и вандалските хасдинги[13]. Подобно мнение изказват и други чехословашки учени, занимаващи се с този проблем[14].

Този преглед на теориите за произхода и разпространението на фибулите с подвито краче ни показва, че те се появяват и употребяват сред културите, развиващи се на север и североизток от Римската империя. Находки на такива фибули имаме обаче и в Източните римски провинции. Едноделни фибули, макар и единични екземпляри, се срещат в Панония[15]. От територията на днешна България е известна само една находка на едноделна фибула — от Мадара[16]. Подобно е положението с двуделните фибули от римския и готския вариант. От първия са известни само единични находки от Северна България, например от Нове, като досега не е намерена нито една фибула от готския вариант. Значително по-голямо разпространение имат фибулите от дакийския вариант. В Северна България те принадлежат към честите находки на обектите от втората половина на III век. В Южна България се срещат значително по-рядко. Този вариант се отличава с масивен лък и тесен иглодържател с триъгълна форма. Белегът, по който се определя този вариант, е начинът на прикрепяне на пружината към лъка на фибулата. Краят на лъка е завит около оста на пружината от долу на горе. Едва след поставянето на оста е навивана пружината, която е сравнително дълга и винаги с долна тетива (обр. 1 — а, б, в). Известните от Тракия фибули са с различна големина и орнаментика, но съществените конструктивни белези са винаги налице.

Територията на най-голямото разпространение на фибулите от дакийския вариант е южна и югозападна Мунтения в Румъния[17]. Можем с голяма доза вероятност да предположим, че именно оттам са дошли и известните ни от Тракия екземпляри. Разпространение на този вариант фибули се забелязва освен на юг от река Дунав и на запад — към Унгарската низина, срещат се и в Панония[18]. Навсякъде, освен в Румъния, те са редки находки. Местонахождението им в Южна България е разпръснато — Ямболско, Старозагорско, Хасковско, София и не ни дава никакви сведения за пътищата на проникване.

Хронологически, на базата на затворени комплекси, тези фибули в Румъния се датират в периода между 210—270 г.[19] За фибулите от Тракия, които главно са случайни находки, нямаме точни данни за тяхното датиране. Изключение тука са две железни фибули, едната от Тулово, Старозагорско, намерена в гроб с монета на Гордиан III (225—244) и другата — от могила № 3 от Тъжа, Казанлъшко, намерена извън погребенията, които са датирани общо на I—II век.[20] Трябва да се има предвид обаче, че и двете посочени фибули са много лошо запазени и причисляването им към този вариант може да бъде проблематично.

От казаното по-горе се вижда, че найранният вариант на фибулите с подвито краче се появява в Тракия около средата или по-скоро във втората половина на III век. Представлява вариант, разпространен сред дакийско-сарматските племена на „свободна" Дакия. От средата на III век започват големите готски нашествия на балканските римски провинции. Можем ли този факт да свържем с появата в Южна България на разглеждания вариант фибули? Ако предположим ,че това е така, възниква въпросът, защо в Тракия нямаме нито един екземпляр от типичните за черняховската култура едноделни и двуделни фибули с подвито краче. Ето защо по-вероятно е донасянето на тези фибули от жителите на „свободна" Дакия, бягащи от готската вълна. Възможно е те да са достигнали до Южна България и в рамките на нормални търговски или други контакти. Във всички случаи нямаме основания да ги свързваме непосредствено с готските нашествия от средата и втората половина на III век.

Единствената фибула, която можем да свържем с черняховската култура, е тази от София (обр. 1 г). Тя има всички белези на дакийския вариант, но притежава и една характерна особеност. Около дългата ос на пружината е навита допълнителна тел, имитираща навивките на пружината, но не е свързана с нея. Тя служи единствено за украса и е характерна за фибулите от виелбардската култура. Среща се, макар и по-рядко, в западнобалтийската и черняховската култури[21]. Единичен случай представлява намирането на такава фибула в Унгария, където е датирана в края на III и началото на IV век[22]. Единичните екземпляри на тези фибули могат да свидетелствуват за контактите с живеещите на север народи, тъй като по всяка вероятност не са били предмет на търговия поради скромния си вид.

Фабулите от дакийския вариант се появяват в България за един много кратък период от време — втората половина на III век. Нямаме данни за тяхната употреба през IV в., което може да се дължи и на липсата на затворени комплекси с тези фибули от това време. Малкият им брой говори несъмнено, че те не са били произвеждани в Южна България и са един внесен отвън елемент на материалната култура. Ето защо много интересен е фактът, че през VI век се наблюдава едно възраждане на тази форма фибули, и то точно на Балканския полуостров. Типовете, разпространени през VI век, естествено се различават значително от тези, които бяха разглеждани досега. Представляват двуделни, масивни фибули с четириъгълен иглодържател, образуван от подвиването на лъка. Те са с къса пружина от 4—5 навивки, винаги с долна тетива. Характерен белег на тези фибули е извивката във форма на лебедова шия на лъка над пружината, която, от една страна, служи за прикрепяне на оста на пружината към лъка, а от друга — за украса (обр. 1 д, е, ж, з, й). Типологическото развитие на този вариант на двуделните фибули с подвито краче върви от форми с тесен лък с полукръгло сечение към разширяване на лъка, който най-често придобива правоъгълно сечение. В най-късните форми наблюдаваме скъсяване на крачето, което получава трапецовидна

● *Обр. 1 а) София; б) Калугерово, Хасковско; в) Ханово, Ямболско; г) София; д) Кирилово, Старозагорско; е) Стара Загора; ж) Старозагорско; з) Братя Кунчеви, Старозагорско; и) Стара Загора. Fig. 1 а) Sofia; б) Kalugerovo, région de Haskovo; в) Hanovo, région de Jambol; г) Sofia, д) Kirilovo, région de Stara Zagora; е) Stara Zagora; ж) région de Stara Zagora; з) Bratia Kunčevi, région de Stara Zagora; и) Stara Zagora*

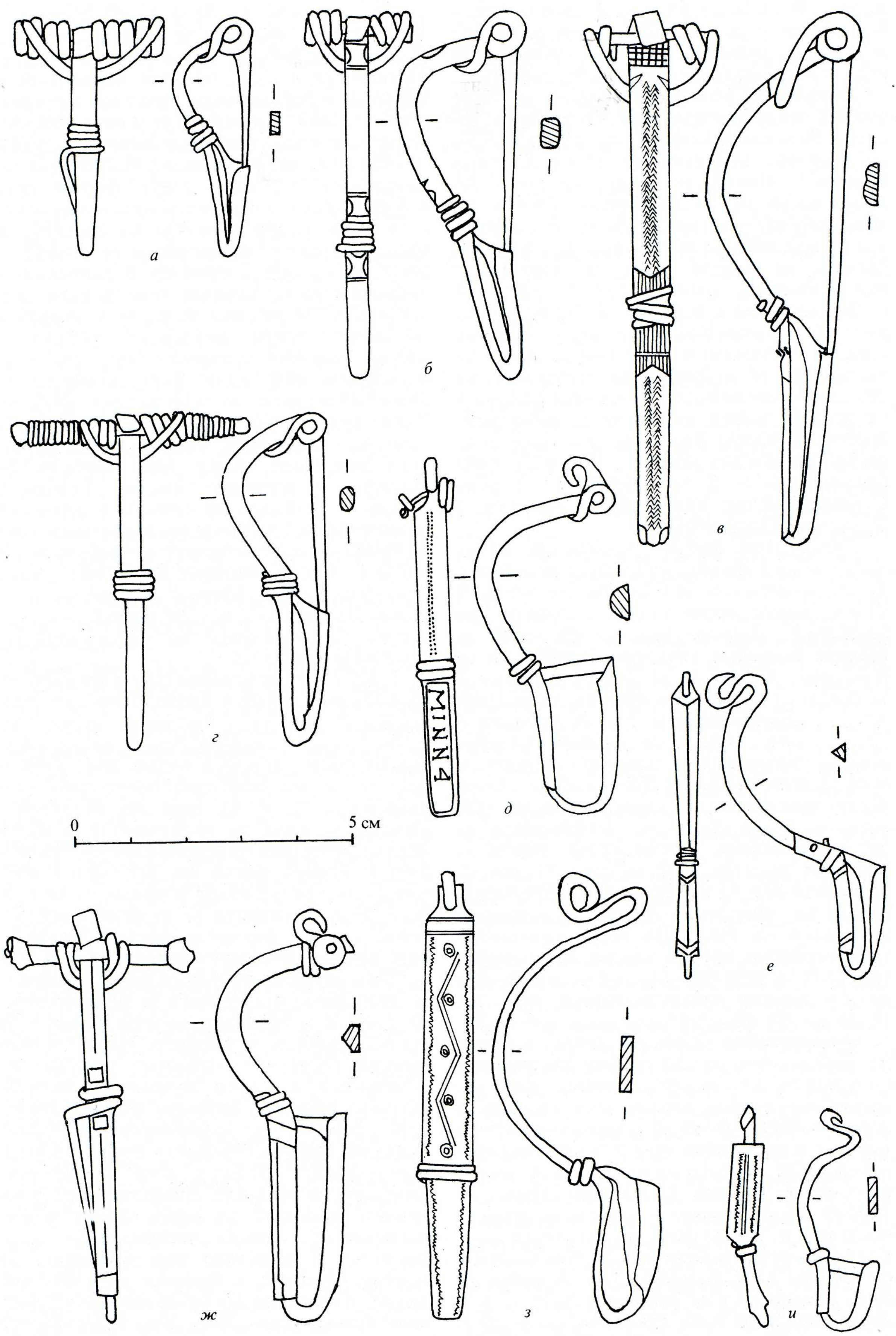
а
б
в
г
д
е
ж
з
и
0
5 см

1

форма. Разнообразието на форми и орнаменти при този вариант е голямо, но основният отличителен белег — четириъгълният иглодържател, е общ за всички фибули.

Появата и разпространението на тези фибули са слабо изследвани. Те се срещат по целия Балкански полуостров, от Далмация до Гърция. Известни са и от Северна Италия[23]. Пътят, по който се стига до оформянето на отличителните белези на тези фибули — четириъгълният иглодържател и украсата над пружината, не е изяснен. Можем да кажем само, че израстъкът над пружината напомня за т. нар. от Г. Дякону готски вариант. В Тракия тези фибули се появяват вече като оформен вариант. Възможно е отговор на този въпрос да се получи чрез изследване на типологическото развитие на тези фибули в Северна България, където те са най-многобройни. В Южна България тези фибули се срещат само в два района — Стара Загора и околностите ѝ и по долината на река Струма.[24] Един екземпляр е намерен в Дуванлии, Пловдивско.

Общо тези фибули трябва да бъдат отнесени към епохата на късната античност. Те се появяват в комплекси, датирани в VI век, много често заедно с токите тип Sucidava.[25] Нямаме никакви сведения за тяхната по-ранна употреба. Трябва да се отбележи, че те не се срещат заедно с типичните късноримски фибули, като луковичните, Т-образните и т. п. В Албания и Черна гора, където се развива култура Коман, употребата на тези фибули продължава и през VII век.[26] Там те имат много характерна форма със силно разширен лък, каквато не се среща на територията на днешна България. Единственият пример за употреба на тези фибули след VI век са гробовете 40 и 55 на некропола Абланица I, където са намерени заедно с инвентар, датиран в IX век.[27] По всяка вероятност този изолиран случай говори за вторична употреба на тези фибули, тъй като е трудно да се допусне продължаването на една традиция на производство цели три века.

Обобщавайки казаното дотук, стигаме до извода, че през VI век на Балканския полуостров се разпространяват фибули, несъмнено принадлежащи към групата с подвито краче. Пътят на формиране на този вариант в настоящия етап е трудно определим поради липсата на по-средни форми с по-ранните фибули с подвито краче. В Тракия този вариант се появява изцяло оформен и се групира в два района — Старозагорския и долината на река Струма, от Перник до Сандански. Той не може да бъде причислен към римските фибули, а е продължение на една традиция, свързана с германските племена. Потвърждение на тази теза е намирането на тези фибули в т. нар. гепидски гробове в Югославия.[28] Като се има предвид, че на север от река Дунав тези фибули не са разпространени, стигаме до извода, че този вариант се е оформил в границите на Римската империя, сред отдавна заселилите се там варварски племена и носещи все още своите традиции в областта на облеклото. Наблюдава се възраждане на една стара форма сред романизираното германско население, която е толкова далече от стила на епохата, че изследователите, занимаващи се с проблемите на късната античност и ранновизантийския период, наричат тези фибули „византийски" за разлика от разпространените по същото време „варварски" фибули — готски, гепидски, славянски. Тук трябва да отбележим още един факт, говорещ за „романтизацията" на този вариант фибули. Върху крачето им се срещат надписи, най-често на гръцки език. Това са лични имена, като например върху една фибула от Пловдив е изписано името „Гавраил". Макар и по-рядко се срещат и латински надписи (обр. 1 д). По всяка вероятност това са имена на собствениците на фибулите, но някои от тях се повтарят доста често, като например името „Минна" в Северна България. Възможно е в този случай да става въпрос за маркиране на работилницата, произвела фибулата.

През VI век се появява още един вариант на фибули с подвито краче. Това са т. нар. отливани фибули с подвито краче. Те са масивни с четириъгълен иглодържател, отливани изцяло в калъп, само пружината им е допълнително прикрепена към лъка (обр. 2 а, б, в). При тях истинските навивки на края на иглодържателя върху лъка са заместени от врязани линии. Пружината е навита около ос, прокарана през специален кръгъл отвор в предната част на лъка. Над пружината се намира израстък, който приема различни форми, може да бъде кръгъл, удължен многоъгълник и т. п.

Този вариант фибули се явява симбиоза на късноримската техника за производство на фибули и описания по-горе вариант на късните фибули с подвито краче. В технически аспект те отговарят напълно на отливаните в калъп луковични фибули. Потвърждение на връзката им с луковичните фибули са намерените в Перник отливани фибули с подвито краче с образи върху лъка.[29] Това е една примитивна имитация на образите, срещани върху луковичните фибули.[30] От друга страна, конструкцията с големия четириъгълен иглодържател и израстъка над пружината ни показва връзката с предния вариант. Фибулата от могила III от Мушовица-Дуванлии, Пловдивско (обр. 2-г), представлява междинна форма между двата варианта фибули. Тя е с лък, отливан в калъп, но с

2

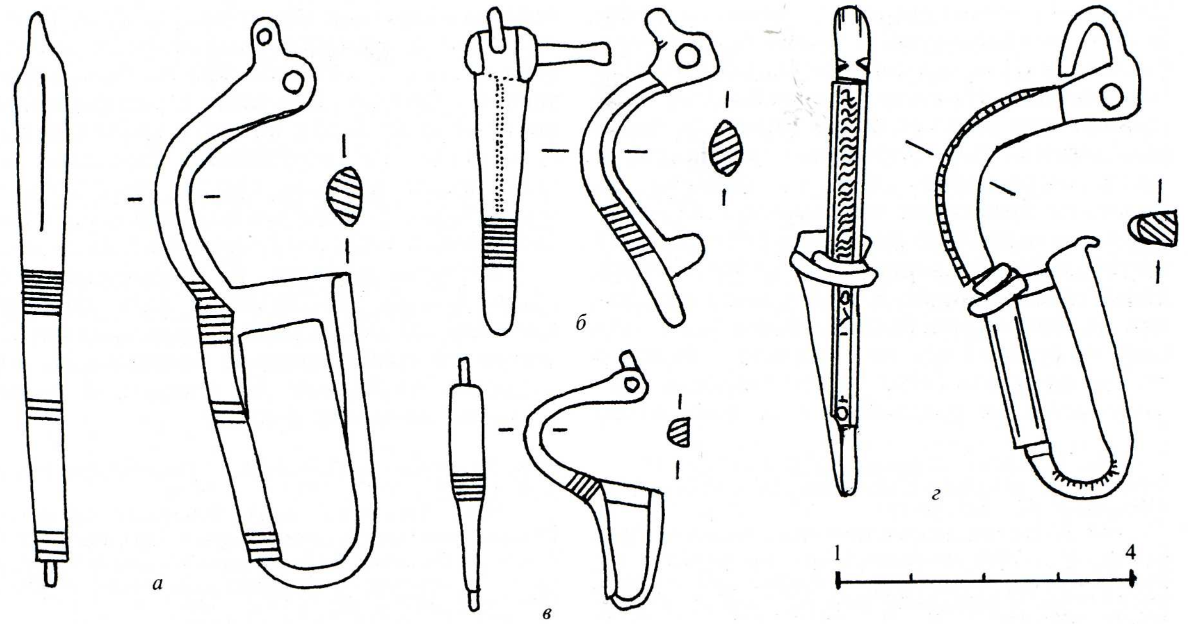

● *Обр. 2 а) Лесново, Софийско; б) Кабиле, Ямболско; в) неизвестно местонахождение; г) Дуванлии, Пловдивско. Fig. 2 a) Lesnovo, région de Sofia; б) Cabyle, région de Jambol; в) endroit inconnu; г) Douvanlii, région de Plovdiv*

истински навивки на края на иглодържателя върху лъка. Върху крачето има следи от гръцки надпис.

Отливаните фибули от Южна България са доста разнообразни по форма. Сред тях се отличава един локален вариант на малки по размери фибули, които не се срещат другаде. Две от известните ни малки фибули, от Стара Загора и от Кабиле, (обр. 2-б) са вероятно полуфабрикати, което може да свидетелствува за местно производство. От с. Тъжа, Казанлъшко, произхожда и една фибула с триъгълен иглодържател, която е също рядка находка. Тези няколко изключения не ни позволяват да говорим за масова продукция и разпространение на отливаните фибули в Южна България Находките са единични и разпръснати, изключение на 17 фибули от Перник.[31] Наймасово отливаните бронзови фибули се срещат в Северна България. Извън земите на днешна България разпространението на тези фибули съвпада с това на предния вариант с тази разлика, че подобни фибули са известни и на север от река Дунав, където е съществувала и локална продукция, за която свидетелствуват намерените калъпи[32]. Несъмнено това е вторият вариант фибули с подвито краче, който се формира и разпространява на Балканския полуостров, в границите на Източната римска империя.

Датирането на този вариант е също толкова спорно, както и на предишния. Липсват затворени комплекси. Общо той се появява през VI век, вероятно малко след разпространението на неотливания вариант с четириъгълен иглодържател. На базата на находките от Големаново кале (Садовец) и от Брацигово тези фибули са датирани в последното тридесетилетие на VI в.[33] Но не бива да се забравя, че в единия случай става въпрос за находка от кастел, а в другия — за античен кладенец, така че нито един от тях не представлява затворен комплекс. Нямаме също така сигурни данни докога са били в употреба тези фибули. Вероятно както и предишния случай те не са били употребявани през VII век.

Разглежданите в тази статия находки ни поставят няколко въпроса из областта на етническото определяне на археологическия материал. През втората половина на III век в Мизия и Тракия се разпространяват екземпляри, принадлежащи към групата фибули с подвито краче. От цялата група в Южна България се срещат само двуделните фибули. Вариантът на този тип, познат в Тракия, се оформя в една контактна стрефа между германските, сарматските и дакийските племена — в т. нар. „свободна“ Дакия. Появата на тези фибули в Тракия съвпада по време с големите готски нашествия, но не може да бъде свързвана непосредствено с тях, тъй като те представляват вариант, непознат в черняховската култура, чиито творци са готите. След този кратък епизод фибулите с подвито краче изчезват от Тракия, а малко по-късно и от Мизия. Те се появяват отново на Балканския полуостров в VI век, в един момент когато тяхната употреба на други места е забравена. Тяхната поява съвпада с преустановяването на масовото производство на късноримски фибули, свързано с промяна на модата. Наблюдаваме възраждане на една форма, отдавна забравена на местата където се е появила. Тази форма се възражда сред заселените в границите на Римската империя и романизирани германски племена, откъснати от останалите свободни германи. Натуралната еволюция на облеклото сред германските племена извън Римската империя довежда до оформянето на пищния и много характерен стил на периода на Великото преселение на народите. Романизираното германско население обаче запазва някои стари традиции в облеклото, което довежда до връщане, и то в масова продукция, на една стара форма. Появата на тези фибули през VI век не е случайна. Именно тогава фибулите губят своето значение като закопчалки на плащовете и се прекратява тяхното масово производство в останалата част на Римската империя. Но сред романизираното германско население се запазва това облекло, което изисква да бъде закопчавано с фибула. Ето защо и разпространението на фибулите с подвито краче съвпада с местата на компактно заселване на германските племена. Оттам те се разпространяват в Тракия и чак до Гърция, но без да бъдат масово произвеждани на тези терени.

Подобни явления на възраждане на стари форми, на връщане към по-стари традиции са доста редки в археологията и затова би трябвало да се посвети едно по-детайлно изследване на генезата и развитието на този тип фибули.

---

[1] O. **Tischler**. Ostpreussiche Gräberfelder III. — Schriften der physikalisch-ökonomischen Geselschaft zu Königsberg, 19, 1878, p. 183.

[2] O. **Almgren**. Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen and südrussischen Formen. — Mannus-Bibliotek, 32, 2 Auflage, 1923, p. 71—74, 250—253.

[3] O. **Almgren**. Op. cit., p. 71—74.

[4] А. К. **Амброз**. Фибулы юга европейской части СССР — II в. до н. э. — IV в. н. э. — Археология СССР. Свод археологических источников, Д-I-30, с. 47—57.

[5] Тази теза застъпват: O. **Almgren**. Op. cit., p. 71—74; M. **Ebert**. Zur Geschichte der Fibeln mit umgeschlagenen Fuss. — Praehistorische Zeitschrift, 3, 1911, p. 232—233; Ch. **Peschek**. Zur Südausbreitung der Fibel mit umgeschlagenem Fuss. — Praehitorische Zeitschlift, 34—35, 1953, 3 Halfte, p. 255—256; F. **Kuchenbuch**. Die Fibel mit umgeschlagenem Fuss. Studien zur Chronologie der jüngeren Kaiserzeit in frein Germanien. — Saalburg Jahrbuch, 13, 1954, p. 33—35; K. **Raddatz**. Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck. Offa-Bücher, 13, 1957, p. 111.

[6] А. К. **Амброз**, Цит. съч., с. 61—62.

[7] J. **Szydlowski**. Die eingliedrigen Fibeln mit umgeschlagenem Fuss in Österreich im Rahmen ihres Vorkommens in Mitteleuropa. — Archeologia Austriaca, 63, 1979, p. 21.

[8] А. К. **Амброз**, Цит. съч., с. 61—62.

[9] Gh. **Diaconu**. Über due Fibel mit umgeschlagenem Fuss in Dazien. — Dacia, 15, 1971, p. 240—249.

[10] O. **Almgren**. Op. cit., p. 78.

[11] Gh. **Diaconu**. Op. cit., p. 259.

[12] Gh. **Diaconu**. Op. cit., p. 262.

[13] I. **Peškař**. Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren, Praha, 1972, p. 108.

[14] T. **Kolnik**. K typologii a chronologii nektorych spon z mladšej doby rimskej na juhozapadnom Slovensku. — Slovenska archeologia, 12, 1965, p. 206—210.

[15] J. **Szydlowski**. Op. cit., p. 21—48.

[16] K. **Tackenberg**. Germanische Funde in Bulgarien. — ИБАИ, 5, 1928—1929, p. 265.

[17] Gh. **Diaconu**. op. cit., p. 262.

[18] E. **Patek**. Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien. — Dissertationes Pannonicae II, 19, 1942, p. 139.

[19] Gh. **Diaconu**. Tigşor. Necropola din secolele III—IV e. n. Biblioteca de arheologie, 8, 1965, Bucureşti; D. **Protase**. Un cimitir dacic din epoca romana la Soporu de Çimpe. Contributie la problema continuitatii in Dacia, 1976, Bucureşti, p. 64.

[20] Авторката благодари на н. с. М. Домарадски за материалите и информацията.

[21] K. **Godlowski**. The chronology of the Late Roman and Early Migration periods in Central Europe. — Zeszyty naukowe UJ, 11, 1970, p. 39.

[22] I. **Kovrig**. Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. — Dissertationes Pannonicae II, 1937, p. 123.

[23] Ch. **Pescheck**, Op. cit., p. 264.

[24] Авторката благодари на н. с. В. Попова за материалите и информацията; В. **Любенова**. Селището от римската и ранновизантийската епоха. — в: Перник I, 1981, с. 168—169.

[25] Л. **Трбухович**. Фибуле са посувраченом ногом из збирке Народного музеја у Београда. — Зборник народного музеја, 9—1 археологија, 1983, с. 94; Z. **Vinski**. Kasnoanticki starosjedioci u salonitanskog regiji prema arheoloskog ostavstini predslavenskog supstrata. — Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku, 69, 1967, p. 39—40.

[26] Z. **Vinski**, Op. cit., p. 40—41.

[27] Ж. **Въжарова**. Славяни и прабългари по данните от некрополите от VI—XI в. на територията на България, 1976, София, с. 281—282, 287.

[28] Z. **Vinski**, Op. cit., p. 40.

[29] В. **Любенова**, Цит. съч., с. 169—170.

[30] За образите върху луковични фибули: Т. **Иванов**. Образи на Константин I и синовете му върху луковични фибули от България. — Археология, 1972, 4, с. 9—28.

[31] В. **Любенова**, Цит. съч., с. 169—173.

[32] S. **Uenze**. Gegossene Fibeln mit Scheinumwicklung des Bügels in den östlichen Balkanprovinzen. — Studien zur Vor — und Frühgeschichtlichen Archäeologie. Fest-schrift für J. Werner zum 65 Geburtstag II, 1974, p. 488.

[33] S. **Uenze**. Op. cit., p. 486.

Le développement typologique des fibules avec pied plié de la basse époque romaine en Bulgarie du Sud

E. GENČEVA

(Résumé)

Dans le présent article sont étudiées l'origine et la propagation dans la Bulgarie du Sud des fibules bilatérales avec pied plié. Les trouvailles de ces fibules en Thrace sont rares et appartiennent à thois variantes. La première d'elles répond à la variante dace déterminée par G. Diaconu, datée dans la seconde moitié du IIIe s. La deuxième et la troisième variante sont des fibules plus récentes apparues au cours du VIe s. Le problème de leur genèse dans la Péninsule balkanique, où il n'y a pas de traditions de production plus ancienne de fibules à pied plié est particulièrement intéressant. Cette production renaît parmi les tribus allemandes installées depuis longtemps dans l'Empire romain. Ces fibules apparaissent au moment lorsque la production en masse de fibules romaines provinciales est interrompue et comblent une lacune dans ce domaine de production.

Крепостната стена на античния Анхиало, регистрирана с помощта на геофизични методи

ДИМИТЪР СТОЕВ

От 1986 година насам Секцията за подводна дейност при НЕК — ЮНЕСКО, под ръководството на ст. н. с. Михаил Лазаров, проведе проучвания на археологически обекти на територията и акваторията на град Поморие със задача, да бъде локализирано пристанището[1] на Анхиало. Отсъствието на данни за разположението му наложи да се започнат изследванията от сушата, където при по-стари разкопки[2] са открити части от крепостната стена на античния град. Проследяването на същата би ни довело до основната цел — намиране на пристанището. Използувани бяха геофизични, електросъпротивителни методи, даващи възможност бързо да се получи информация за разположението на проучвания обект.

В геоложко отношение теренът, върху който е разположен античният град Анхиало, е формиран от морски пясъци, прослоени от тини и континентални глини[3]. Върху тях се проследява културен пласт с неустановена мощност. Отделните напластявания се различават по електрическо съпротивление. Запазените части от крепостната стена и други зидове се явяват като обекти с различни физични свойства от тези на глините, в които се вместват и имат ефект на смутители при измерване на физичните параметри.

Геоложките условия бяха основен фактор при избора на методите на изследване. За работа на сушата бе използувано комбинирано електрическо профилиране[4] (КП), един разпространен метод, с доказана ефективност при нееднородностите с вертикални стени, какъвто е обектът на търсене. Схемата е приложена с параметри $AO = BO = 14\,\mathrm{m}$; $MO = NO = 2{,}8\,\mathrm{m}$; $OC\infty = 150\,\mathrm{m}$.

Резултатите от измерванията се отразяват във вид на графици на изменението на привидното електрическо съпротивление ρ по профила (обр. 1, 2 и 4). Конфигурацията на тези графици ни дава информация за наличието или отсъствието на смутител в земята.

Измерванията в езерото бяха реализирани по модифицирана схема на метода на чистите аномалии[5] (МЧА). Схемата е твърде рядко използувана и се прилага във воден вариант за първи път у нас. Параметрите й са следните: $MA = 0{,}4\,\mathrm{m}$; $AN = 2{,}8\,\mathrm{m}$; $NB = 28\,\mathrm{m}$. За целта бе изработен специален кабел за работа във вода. Кабелът се разполага на дъното, а измерванията се извършват от лодка. Получените данни се представят във вид на графици на изменението на съотношението на напрежението ΔU и тока I — $\Delta U/I$, което е пропорционално на привидното електрическо съпротивление ρ, по профила (обр. 3). Поради насищане на вместващата среда и смутителите с морска вода близките им електрически съпротивления не пораждат отчетливи аномални стойности на $\Delta U/I$ и за това е необходима внимателна оценка на данните.

Разполагането на профилите, по които бяха изпълнени геофизичните измервания, беше извършено, като мястото на всеки нов профил се определяше въз основа на данните от предидущите. За съжаление много участъци от терена са заети от пътища, производствени площадки, сгради, оградени градини, което затрудни нормалния ход на работите.

След внимателен анализ на данните, получени от полевите измервания, аномалиите, регистрирани на този етап, бяха класифицирани по следния начин:

Тип 1 — добре изразени, предизвикани от масивен смутител, какъвто е крепостната стена на града. Една от аномалиите, измерена по профил, разположен в непосредствена близост до разкритата част на стената, послужи за идентификация на останалите от този тип (обр. 1).

Тип 2 — създадени от преход на материали с ниско електрическо съпротивление, без смутители, характерно за морските утайки, към материали с по-високо електрическо съпротивление, с неравномерна поредица от смутители, характерно за теригенните глини със следи от строителство (обр. 2). Тези аномалии ни дават границата между градската и извънградската част на терена.

Наблюдават се и аномалии, съдържащи елементи, характерни и за двата описани типа (обр. 3).

Тип 3 — предизвикани от по-малки нееднородности, каквито биха могли да бъдат основите на стени от сгради. Такива се срещат на територията на града.

Като се свържат точките с маркирани аномалии от първи и втори тип, се получават очертанията на крепостната стена на Анхиало от три страни: югозапад, северозапад и север, като неизследваните участъци са допълнени чрез екстраполация и са отбелязани на картата с прекъсната линия.

От деветнадесетте аномалии, с помощта на които е очертана крепостната стена на града, четиринадесет са от първи тип. По това може да се съди, че около 70% от основите ѝ са запазени в земята.

За затваряне на контура от югоизток няма достатъчно геофизична информация. Единствената аномалия от смесен тип е получена от наводните изследвания в езерото. Използван е и непотвърденият факт, че манастирът Св. Георги е разположен извън чертите на града. Тази граница е хипотетична и линията ѝ е прокарана успоредно на северозападната. Очертана по този начин, територията на Анхиало представлява приблизително равнобедрен трапец (обр. 5).

Като косвено потвърждение на получените резултати може да се изтъкне фактът. че в рамките на територията на града, по-

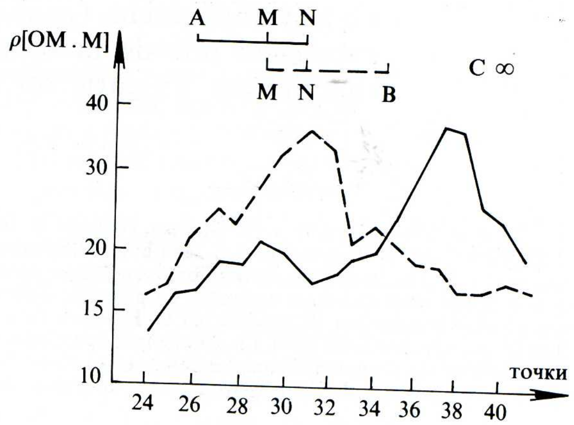

1

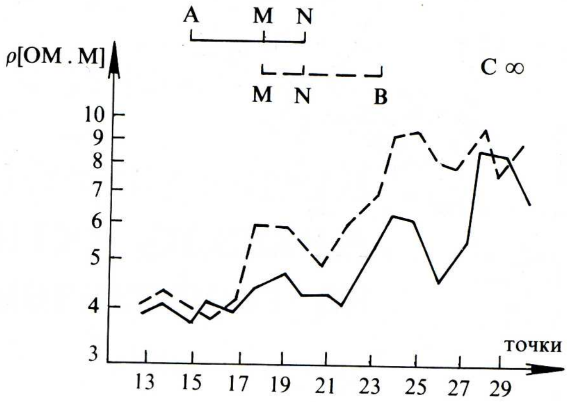

2

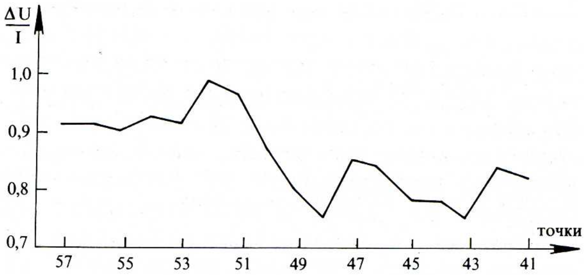

3

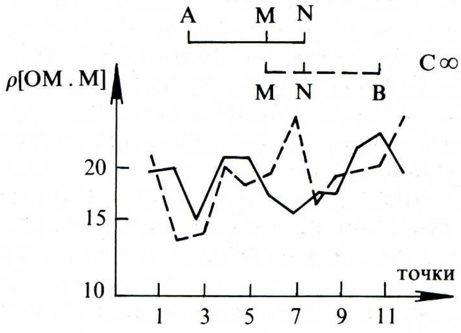

4

● *Обр. 1. Комбинирано профилиране. Аномалия тип 1. Fig. 1. Profilée combinée. Anomalie type 1*

● *Обр. 2. Комбинирано профилиране. Аномалия тип 2. Fig. 2. Profilée combinée. Anomalie type 2*

● *Обр. 3. Метод на чистите аномалии. Аномалия смесен тип 1 и 2. Fig. 3. Méthode des anomalies pures. Anomalie type mixte 1 et 2*

● *Обр. 4. Комбинирано профилиране. Аномалия тип 3. Fig. 4. Profilée combinée. Anomalie type 3*

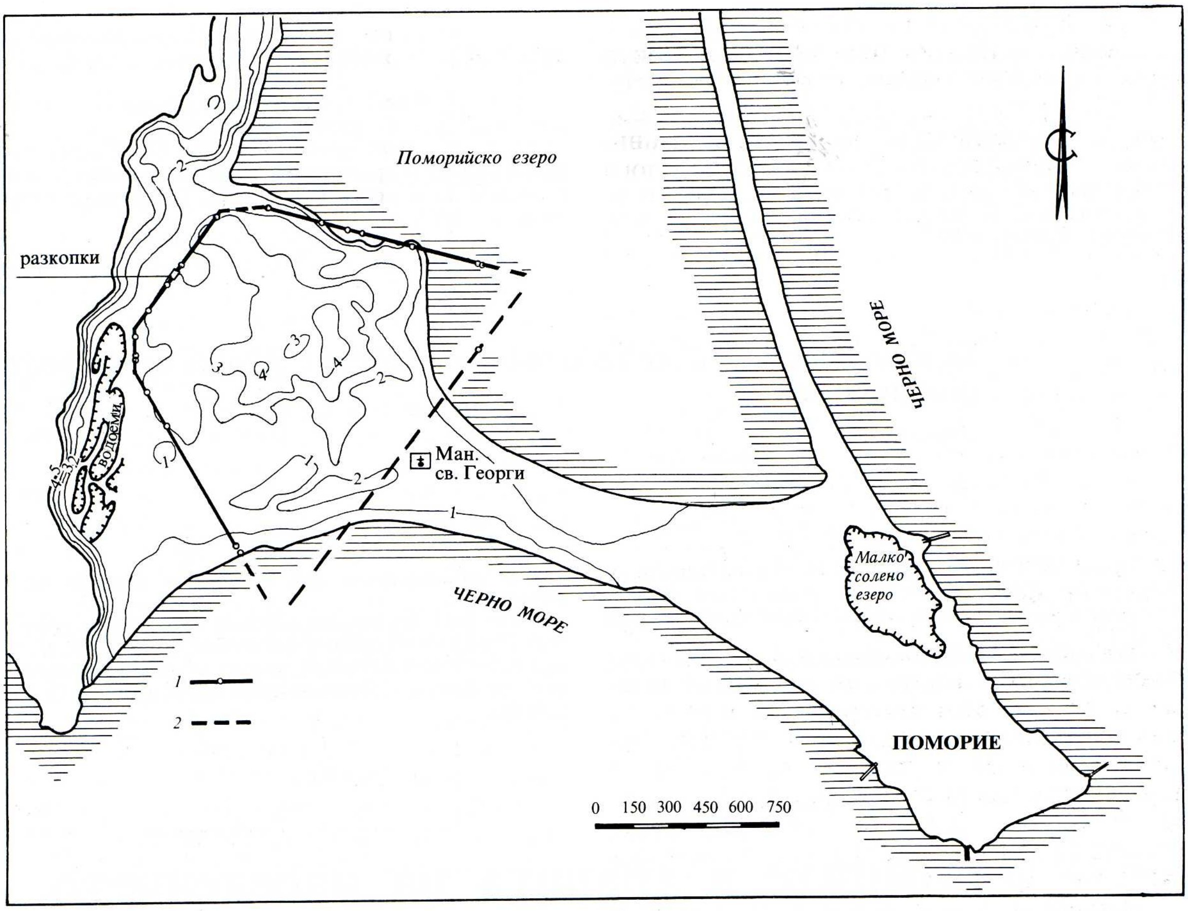

5

● *Обр. 5. Карта на крепостната стена на античния Анхиало, регистрирана по геофизичен път. Fig. 5. Carte du mur d'enceinte de l'Anhialo antique, enregistrée par voie géophysique*
Легенда: 1) трасе на крепостната стена с местата на геофизичните аномалии; 2) интервали с предполагаемо трасе на крепостната стена. Légende: 1) tracé du mur d'enceinte avec les endroits des anomalies géophysiques; 2) intervalles avec un tracé supposé du mur d'enceinte

върхностният земен слой е наситен с големи количества камъни от разрушени зидове и керамика. Такива липсват по повърхността и в строителни изкопи извън очертаните рамки.

Разглеждайки морфологията на терена, се вижда, че площта, затворена от крепостната стена, представлява позитивна релефна форма, докато теренът в непосредствена близост до стената е с по-ниски коти. Тази тенденция се наблюдава и по дъното на езерото, в участъка с потъналата част от града.

Наблюденията, извършени в един по-голям район наоколо, показват следното:

— На север непосредствено зад стената е брегът на днешното езеро (респективно морето). В днешно време тази площ е заета от солници.

— На югозапад са ниски терени и водоеми, вероятно заливани от морето.

— Единствено на северозапад глините, изграждащи терена на града, не са прекъснати от пясъчни наслаги.

На тази база може да се предположи, че античният Анхиало е бил разположен върху полуостров, като стената е следвала неговите очертания.

В заключение могат да се направят следните изводи:

1. Осъществен е опит за първи път у нас да бъде очертана крепостна стена по геофизичен път на сушата и във водата.
2. Очертани са границите на античния град Анхиало. Територията му обхваща около 120 ха площ.
3. Североизточната част на града е потънала във водите на днешното Голямо солно езеро и лежи под дъното на плитководния му участък.
4. Потънало е и неговото пристанище, като най-вероятно е то да се е намирало на изток от днешната дига.
5. На повечето профили на разстояние 15—25 м извън стената са регистрирани аномалии от по-маломерни смутители, които търсят своето обяснение.

[1] Б. Димитров, Ат. Орачев. Пристанищни системи на Западнопонтийското крайбрежие (средата на II—I хилядолетие пр. н. е.) — Археология, XXIV, 1982, кн. 1, с. 1.

[2] М. Лазаров, Археологически разкопки и проучвания в Бургаски окръг. Резултати, проблеми и задачи —ИБМ, 1, 1971, с. 15; К. Шкорпил. Министерски сборник, 4, 1891, с. 108; Т. Петров, И. Венедиков, П. Купуров, Античната гробница край Поморие, Бургас, 1960.

[3] Вл. Попов, К. Мишев, Геоморфология на Българското Черноморско крайбрежие и шелф. 1974, с. 124.

[4] И. М. Блох, Электропрофилирование методом сопротивления, Госгеолтехиздат, 1962.

[5] В. К. Хуторянский, И. П. Стоянова. Отображение непроводящей пластовой залежи в электрическом поле постоянного тока. Геология и геофизика, 11, 1987, с. 119—127

Le mur d'enceinte d'Anhialo antique enregistré à l'aide de methodes géophysiques

D. STOEV

(Résumé)

Depuis 1986 dans la région de la ville de Pomorie on effectue des études géophysiques pour établir le mur d'enceinte d'Anhialo antique, dans le but de localiser le port de la ville.

Des méthodes électrorésistantes ont été utilisées, d'après des schémas appropriés en des variantes: terrestres et aquatiques — sur la terre et dans le lac de Pomorie.

Par suite des travaux effectués on a suivi la tracé du mur d'enceinte d'Anhialo, qui retrace un territoire d'environ 120 hectares. L'endroit, le plus vraisemblablement du port, est dans le Goliamoto Solno ezero. à l'est de la digue actuelle.

Птиците в храната на населението от Вътрешния град на Велики Преслав (IX—X в.)

ЗЛАТОЗАР БОЕВ, НИКОЛАЙ ИЛИЕВ

Системните изследвания на средновековния Преслав доведоха до събирането на обилен археологически материал, включително и костен. Една част от животинския костен материал е публикувана[1], но с продължаването на разкопките ежегодно се допълва информацията за бита на жителите на този град. Настоящото съобщение представя резултатите от проучването на костния материал от птици, събран от културния пласт на Вътрешния град, включително и Двореца.

В периода 1959—1962 г. и 1983—1987 г. под ръководството на В. Иванова, И. Жандова, Д. Овчаров и Ст. Витлянов и с наше участие бяха извършени археологически разкопки около южната порта на Вътрешния град на Велики Преслав. Изследванията показват, че покрай южната и източната крепостна стена е била разположена редица от казармени помещения, а в близост с тях — няколко сгради със стопанско-жилищен и административен характер, както и малка църква. И тук подобно на разкопките на Външния град наред с другите археологически находки е разкрит обилен животински костен материал от домашни и диви бозайници, домашни и диви (предимно ловни) птици и черупки от сладководни (речни) миди. Общо той включва 3500 кости и костни фрагменти, от които 206 са неопределени до вид. Определянето му показва наличието на 7 вида домашни бозайници (говедо, кон, магаре, овца/коза, домашна свиня, куче) и 4 вида ловни бозайници (тур, благороден елен, дива свиня, бобър), както и останки от риби (сом и шаран). Всички те представляват кухненски отпадъци — останки от храната на местното население и ще бъдат предмет на друга публикация.

Костните останки от птици включват 165 броя кости и костни фрагменти. С изключение на 6 бр. всички те са определяеми остатъци и са определени до вид. Материалът за настоящата статия е определен чрез сравнителната остеологична колекция от птици в Националния природонаучен музей при БАН, а една малка част от него — в Палеонтологическия институт на АН на

СССР в Москва.

Относителният дял на костните останки от птици спрямо целия животински костен материал, събран от Вътрешния град на Преслав, съставлява 4,71%. Това е с 1,16% повече в сравнение с данните за Външния град[2]. В действителност този факт показва, че консумацията на птици сред обитателите на Вътрешния град е била значително по-разпространена (с почти 1/3 в повече — 32,6%) в сравнение с жителите на Външния град. Освен това са налице и явни разлики по отношение на нейното разнообразие, т. е. на видовия ѝ състав, който е почти два пъти по-богат. Тук са установени останките на общо 13 вида птици, над 1/3 от които са ценни ловни видове (табл. 1). Освен ловни в материала са установени и домашни птици и дневни грабливи птици (вероятно птици за лов). Иванов (1959) съобщава само 4 вида домашни птици (кокошка, пуйка, гъска и патица), които съставлявали 18% от целия изследван от него костен материал (включително и от бозайници).

Както се вижда от табл. 1, домашните птици са доставяли над 78% от консумираното птиче месо. Отглеждали са се домашната кокошка (Gallus gallus domestica), която е била представена с две породи, ясно отличаващи се по размерните си показатели. И тук сравняването на тарзометатарзалните кости показва, че едната от тях е била подребна, но с твърде къси и мощни крака, което навежда на мисълта, че вероятно е била създадена като месна порода. По размерите си другата се приближава до съвременните кокошки от породата легхорн. Освен кокошката са били отглеждани и домашната гъска (Anser anser domesticus), както и домашният гълъб (Columba livia domestica). Костите от гълъби принадлежат на много едра порода, което ни кара да считаме за малко вероятно предположението, че са били използвани за пощенски цели. По-скоро домашните гълъби са били отглеждани за месо, което и днес се счита за деликатесна храна. Не е изключено да са били отглеждани и домашни патици (Anas platyrhynchos domestica), но ограниченият костен материал не позволява да се определи с достоверност, дали се касае за дивата зеленоглава патица или за произлязлата от нея домашна патица.

Явно е, че птицевъдството сред жителите на Вътрешния град на Велики Преслав се е основавало предимно на отглеждането на домашната кокошка, която е доставяла 59,5% от месото на домашните птици. В общия дял на консумираното месо от птици тя също имала първостепенно значение. Там нейният дял е 46,6% (табл. 1). Макар и порядко, било разпространено и отглеждането на гъски, които доставяли около 28% от птичето месо. От изложеното става ясно, че птицевъдството е било с подчертано месно направление. Птици с декоративно значение или за спортни (състезателни) игри не са били отглеждани.

ТАБЛИЦА 1

Видов състав и относителен дял на птичите останки във вътрешния град на Велики Преслав

Вид	Минимален брой екз.	Обща биомаса, /g/^{1}	Процент на преобладание
Gallus gallus domesticus	20	20 000	46,56
Anser anser domesticus	4	12 000	27,93
Phasianus c. colchicus	2	2600	6,05
Columba livia domestica	2	540	1,25
Anser sp.	2	—	—
Anser fabalis	1	3300	7,68
Anser platyrhynchos	1	1100	2,56
Anas penelope	1	650	1,51
cf. Hieraetos fasciatus	1	—	—
Anser erythropus	1	1750	4,07
Strix aluco	1	480	1,11
Corvus corone cornix	1	530	1,23
Anatinae gen.	1	—	—
Aves ordo	3	—	—

* Общата биомаса е изчислена въз основа на средните телесни тегла за двата пола, заимствани от Szczepski et Kozlowski (1953).

Сред останките от другите птици са установени 5 ловни вида от разред Anseriformes (Гъскоподобни), представени с наймалко 6 екземпляра: посевната гъска (Anser fabalis), малката белочела гъска (Anser erythropus), една неопределена до вид гъска (Anser sp.) и фишът (Anas penelope), както и една неопределена до род патица (Anatinae gen.). Както бе споменато, не е изключено костите на Anas platyrhynchos да принадлежат и на дивата зеленоглава патица. Основанията за подобно твърдение са по-големи, тъй като както личи от табл. 1 и 2 броят на костните останки от всички домашни птици е много по-голям. Попадането на останките на сивата врана (Corvus corone cornix) и горската улулица (Strix aluco) сред кухненските отпадъци има поскоро случаен характер. Въпреки че и тогава са били нетрадиционни ловни птици, възможно е да са попаднали чрез лова. Посевната и малката белочела гъска, както и фишът са северни птици. Тогава, както и сега те са посещавали страната ни само през зимата, където са зимували около незамръзващите водоеми. Този факт показва, че обитателите на Вътрешния град на Преслав, въпреки че са били задоволени с месна храна, доставяна от домашните бозайници и птици, са излизали и на зимен лов за пернат дивеч. Безспорно реките Елешница, Врана и Голяма Камчия тогава са били много попълноводни и многобройните им разливи и

Таблица 2

Разпределение на костните останки от птици по анатомични единици

Вид / Анат. единица	G. g. domesticus	A. anser dom.	Ph. c. colch.	Columba l. d.	Anser sp.	A. fabalis	A. platyrh.	A. penelope	cf. H. fasc.	A. erythropus	Strix aluco	C. c. cornix	Anatinae gen.	Aves ordo
humerus	11	3	2	3	–	1	1	–	–	1	1	–	1	1
ulna	11	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
radius	–	4	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
scapula	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
coracoideum	7	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
furcula	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
carpometacarpus	–	1	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–
synsacrum	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
femur	27	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
tibiotarsus	37	7	2	–	2	–	–	–	1	–	–	1	–	2
tarsometatarsus	12	2	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
общо	107	28	9	3	2	3	1	5	1	1	1	1	1	3

блатата край тях са представлявали предпочитани местообитания за редица водолюбиви ловни видове птици.

Колхидският фазан (Phasianus colchicus colchicus) като обитател на крайречните лонгозни гори вероятно през IX—X в. е бил широко разпространен в поречието на Камчия. В орнитологичната ни литература липсват сведения, докога видът се е запазил в този район. Явно, като ценна ловна птица той често попадал на трапезата на жителите от Вътрешния град. По брой на костните останки от ловните птици колхидският фазан се нарежда на първо място (табл. 1). Приблизително по това време (VI—XI в.) на фазани са ловували и жителите на средновековното селище при с. Гарван (Силистренско)[3]. Досега то бе единственото находище у нас, от което колхидският фазан бе известен като ловна птица.

Като цяло ловът на птици е имал несъществено значение в задоволяването на потребностите от птиче месо. Общият му дял съставлява едва 15,6—18,2% от използваното за храна месо от птици.

Изключителен интерес представлява намирането на дистален фрагмент от лява тибиотарзална кост от ястребовия (петнистия) орел (?Hieraaetus fasciatus). Днес този вид е много рядък. Включен е в „Застрашени птици в Европа„ и „Червена книга на НР България“[4]. През последните 50 години има само няколко несигурни съобщения за намирането му в България и данни само за едно гнездово находище. Обитава скалисти планински и предпланински терени[5], каквито са били често срещани в района и тогава. Преди всичко трябва да допуснем, че намирането на една отделна кост от този вид има случаен характер. Тя би могла да принадлежи на случайно добит при някой ловен излет екземпляр от този вид, но не е изключено да е била и на специално обучен за лов на дребен дивеч ястребов орел. Както е известно в цяла Европа, включително и по българските земи ловът със специално обучени грабливи птици бил широко разпространен през Средновековието сред по-заможните хора и управляващата прослойка от населението. Днес ястребовият орел е един от 13-те вида, най-често използувани от соколарите по света за лов с хищни птици.[6]

Разпределението на костния материал за отделните видове по анатомични единици е представено на табл. 2. И тук дългите кости (ossa longa tubulosa) съставляват основната част от целия изследван материал — 88,5%. От тях най-често се запазват тибиотарзалните и бедрените кости, даващи над 1/3 от всички костни останки.

Изследването на остеологичния материал от дивите и домашните птици от Вътрешния град на Велики Преслав позволява да се направят следните по-важни изводи:

I. Консумацията на птиче месо сред обитателите на Вътрешния град е била значително по-разпространена (с около 1/3 в повече) в сравнение с жителите на Външния град.

II. Птичето месо се доставяло както чрез лова, така и чрез птицевъдството (основната част).

III. Птицевъдството е имало месно направление. За месо са се отглеждали както домашната кокошка и домашната гъска, така и домашният гълъб. Всички те са доставяли над 78% от консумираното птиче месо. 59,5% от това количество се падало на домашната кокошка.

IV. Установени са най-малко 6 вида ловни птици, 5 от които са водоплаващи. Ловът на птици е имал ограничено значение в задоволяването на потребностите от птиче месо. На лов за пернат дивеч са излизали по-скоро за развлечение, тъй като ловните птици съставлявали едва около 17% от консумираното птиче месо.

V. Възможно е отделни по-заможни жители на Преслав да са излизали на лов за дребен дивеч със своите обучени за тази цел грабливи птици.

VI. Като ловен обект колхидският фазан е имал най-голямо значение.

[1] Ст. Иванов. Храната от животински произход на обитателите на Южната порта в Преслав. Изв. на Арх. инст., 22, 1959, с. 209—221; Н. Илиев, З. Боев. Птиците в храната на населението от Външния град на Велики Преслав (IX—X в.). Интердисциплинарни изследвания, АИМ, БАН, (Под печат).

[2] Н. Илиев, З. Боев. Птиците в храната на населението от външния град на Велики Преслав (IX—X в.). Интердисциплинарни изследвания, АИМ, БАН. (Под печат).

[3] З. Боев. Костни останки от птици. — В: Ж. Въжарова. Средновековното селище с. Гарван, Силистренски окръг (VI—XI в.), С., БАН, 1986, с. 68.

[4] Т. Мичев. Петнист (Ястребов) орел (Hieraeetus fasciatus) — В: Червена книга на НР България. т. 2. Животни, С., БАН, 1985, с. 76.

[5] Н. Боев. Птици. — В: Ц. Пешев, Н. Боев. Фауна на България. Кратък определител., С., Нар. просв., 1962, с. 106—454.

[6] Zd. Sternberg. Sokolnictvi. Praha, St. zemed. naklad., 1969, 240 p.

Les oiseaux dans la nourriture de la population de la ville intérieure de Veliki Preslav (IXe—Xe s.)

ZL. BOEV, N. ILIEV

(Résumé)

De 3500 os d'animaux 165 (4,71%) appartiennent à des oiseaux de 13 espèces en tout. 83,6% d'eux appartiennent à des oiseaux domestiques: *Gallus g. domesticus, Anser a. domesticus* et *Columba livia domestica*. L'aviculture avait une destination carnée et fournissait environ 78% de la viande d'oiseaux consommée. 59,5% de cette quantité sont dûs à la poule domestique dont on élevait au moins deux sortes.

Sont établies au moins 6 espèces d'oiseaux de chasse, dont 5 sont à nageoires: *Anser fabalis, Anas platyrhynchos, Anas penelope, Anser erythropus, Anser* sp. et *Anatinae* gen., ainsi que *Strix aluco Corvus corone cornix*. La chasse avait une importance limitée dans la satisfaction des besoins de viande d'oiseaux— la part des oiseaux de chasse représente à peine 17%. Le gibier plumeux le plus répandu était *Phasianus colchicus colchicus*. En ce qui concerne les restes de *Hieraetus fasciatus*, on suppose qu'ils appartiennent à un oiseau spécialement entraîné pour la chasse.

Некропол от XVII—XVIII в. при с. Сечище, Новопазарска община

ПАВЛИНА ПЕТРОВА, ЙОРДАН ЙОРДАНОВ,
БРАНИМИРА ДИМИТРОВА

I. Археологическо проучване

На 2 км в западна посока от с. Сечище е регистриран некропол, известен сред местното население като хронологически неопределено ислямско гробище. Некрополът се намира край десния бряг на малка река. Площта, която заема, е около 4 дка и има приблизителни размери 180 на 200 м. Теренът е неравен с разлика около 6 м между най-ниското и най-високото ниво. В района са разпилени голям брой необработени камъни (обр. 1). По северната граница и на няколко места във вътрешността са регистрирани осем ограждания, които затварят сектори с правоъгълна форма и размери 2 на 1 м. Използвани са приблизително еднакви по големина разноформатни камъни. Долавят се и преграждания, които обхващат само едната къса или двете съседни къси страни на гробовете (обр. 2). Едната от оградите, в североизточния ъгъл на некропола, е с размери 2,60 на 4,60 м по оста север — юг. Тя наподобява каменна подложка за стени на наземно жилище от лек нетраен материал. По западната страна „зидът" е неравен и прекъсва в средата. Създава се впечатление, че там е извършено пренареждане на камъните. В района на оградката бяха открити два гроба (2 и 4), (обр. 3).

В разкопания сектор на некропола се получиха данни за характера на погребалния обряд и за неговата датировка.

II. Каталог на гробовете

Гроб 1. Ориентация 260°, дълб. 0,80 м. В западния край на гроба долна челюст и ключица. На 1,50 м в източна посока кости от ходила в анатомичен порядък. В гроба липсват други кости (обр. 4 б). Над челюстта и ключицата необработен камък с равната повърхност нагоре, дълб. 0,40 м спрямо автентичния терен. Два по-малки камъка на същата дълбочина в участъка, където би трябвало да се намира скелетът (обр. 4 а). На повърхността в източния край на гроба маркировка чрез необработена каменна стела, размери 0,65 на 0,50 м (обр. 4).

Гроб 2. Скелет на жена на възраст 45—50 год. Костите на крайниците и на туловището са грацилни със слабо изразен релеф, без болестни изменения. Наблюдава се слабо приплесване на ръбовете на прешлените, най-вероятно в резултат на тежък физически труд. Ръст 162,33 см.

Ориентация на скелета 260°, дълб. 1,20 м. Ниша. Скелет изпънат. Костите на лявата длан върху горната част на бедрената кост. Костите на крайниците в максимална близост до осовата линия. Череп полуизвит на ЮИ. Косо над черепа дърво с дебелина 5—6 см и дължина 0,30 м. На дълб. 0,40 м от автентичния терен в западния край на гроба необработена каменна стела с равната повърхност нагоре. Размери 0,25 на 0,50 м (обр. 3).

Гроб 3. Скелет на мъж на възраст 35—40 год. Умерено масивни кости на крайниците с умерен релеф. По-масивни са дългите кости на долните крайници. Започващо ошипяване на прешлените. Ръст 173,00 см.

Ориентация на скелета 230°, дълб. 1,20 м. Ниша. Скелет изпънат. Костите на дясната ръка върху горната част на бедрената кост. Череп с лицеви кости на изток, теменни кости нагоре. Косо над костите на стъпалата дърво с дебелина 5 см, дължина 0,30 м. На повърхността по периферията на гроба поредица необработени камъни, набити откъм тясната дълга страна (обр. 5).

Гроб 4. Скелет на юноша на възраст 16—18 год. Липсват болестни изменения на костите.

Ориентация на скелета 270°, дълб. 0,90 м. Ниша. Скелет изпънат. Лицеви кости на Ю. Костите на дланта на дясната ръка върху горната част на бедрената кост. Костите на крайниците в максимална близост до осевата линия на скелета. На повърхността голямо ограждане от необработени камъни (обр. 3 и 6).

Гроб 5. Скелет на мъж на възраст 30—35 год. Костите са масивни, едри, със силен релеф. Върху поясните прешлени слабо изразени шипове. Ръст 182,39 см.

Ориентация на скелета 230°, дълб. 1,20 м. Възможна е маркировка на повърхността с необработена каменна стела в североизточния край на гроба. Несигурни данни за ниша. Скелет изпънат с изключение на

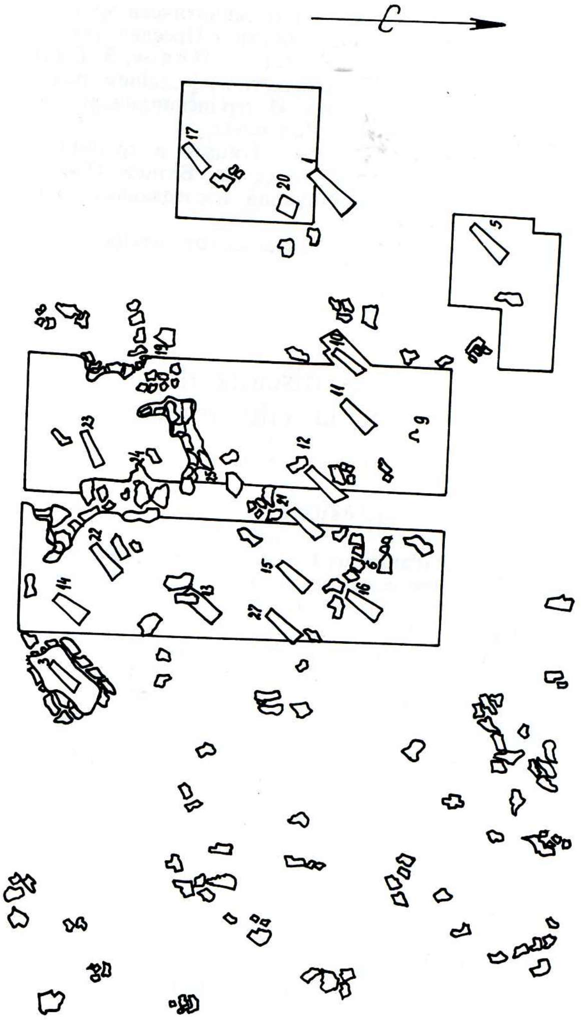

1

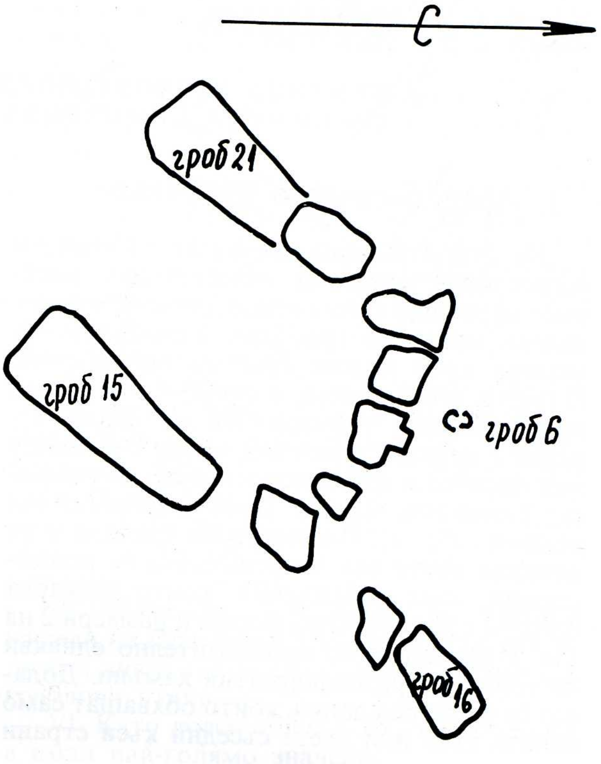

2

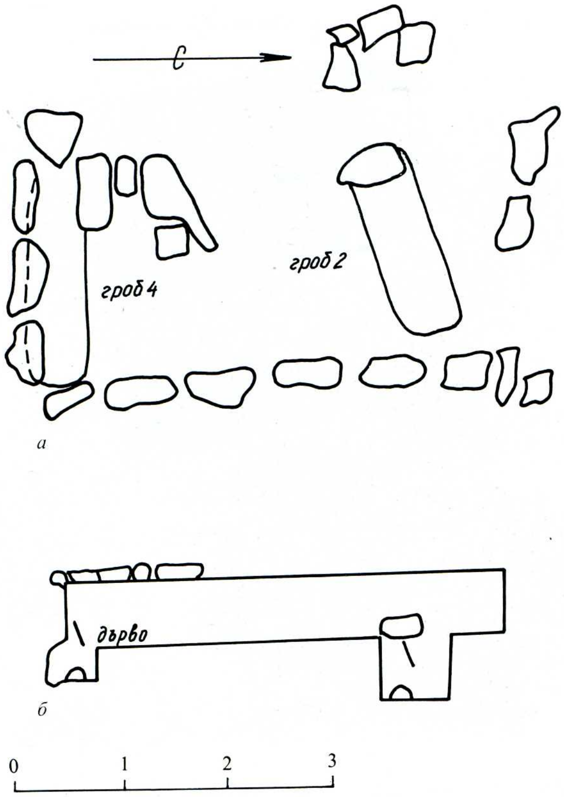

3

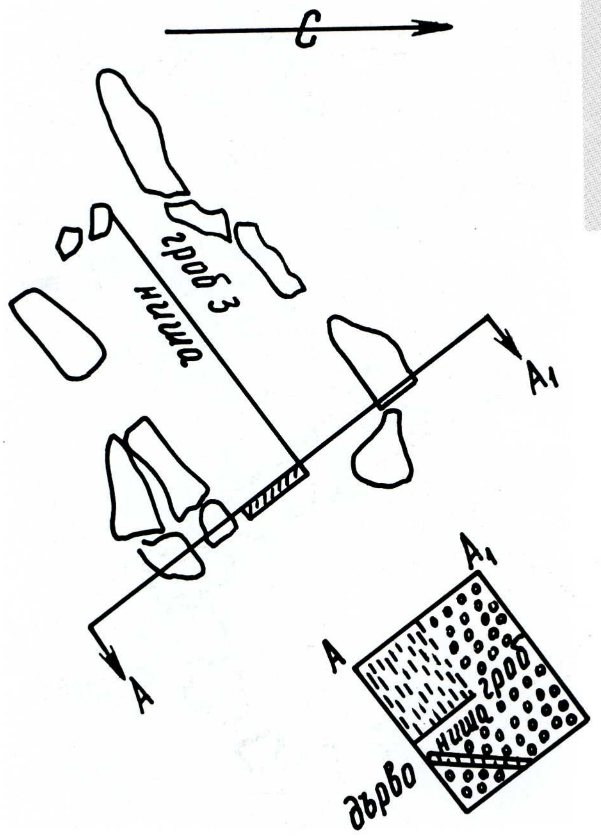

5

костите на левия крак — леко свит в колянната става. Лицеви кости на черепа С-СЗ (обр. 7).

Гроб 6. Скелет на дете. Изтлели кости. Ориентация 260°, дълб. 0,70 м.

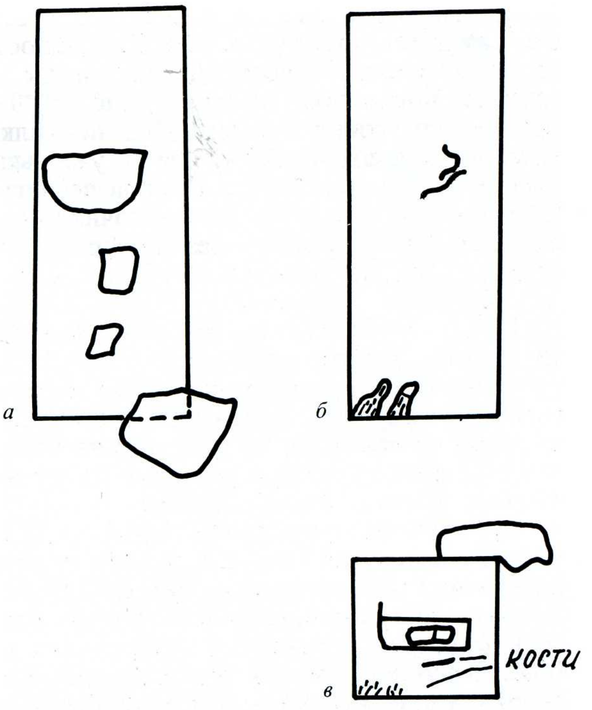

4

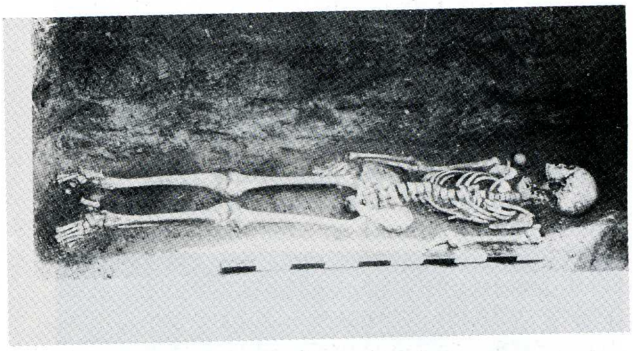

6

● *Обр. 1. План на централния сектор от некропола и ситуация на сондажите. Fig. 1. Plan du secteur central de la nécropole et situation des sondages.*

● *Обр. 2. Преграждащ зид между гробове 6, 15, 16, 21. Fig. 2. Mur cloison entre les tombes 6, 15, 16, 21*

● *Обр. 3. Голямо ограждане в северозападния ъгъл на некропола: а) план със стуация на гробовете; б) разрез през черепите на двата гроба. Fig. 3. Grand cloisonnement dans l'anlgle nord-ouest de la nécropole: a) plan avec la situation des tombes; б) section à travers les crânes des deux tombes*

● *Обр. 4. Сондаж 2, гроб 1: а) план на гроба с камъните, открити на дълб. 0,40 м и маркиращия камък на повърхността; б) разположение на костите; в) ситуация в дълбочина на костите, вкопаните камъни и надземната стела. Fig. 4. Sondage 2, tombe 1: a) plan de la tombe avec les pierres découvertes à une profondeur de 0,40 m et la dalle marquée à la surface; б) disposition des os; в) situation des os en profondeur, les pierres creusées et la stèle au-dessus de la terre*

● *Обр. 5. Гроб 3. План и разрез. Fig. 5. Tombe 3. Plan et section*

● *Обр. 6. Гроб 4. Fig. 6. Tombe 4*

Гроб 7. Оградка от ломени камъни, овална форма, ориентация 260°. Липсва скелет. В северозападния бряг на дълб. 0,60 м кости на дребно животно (гризач) в запазен анатомичен ред.

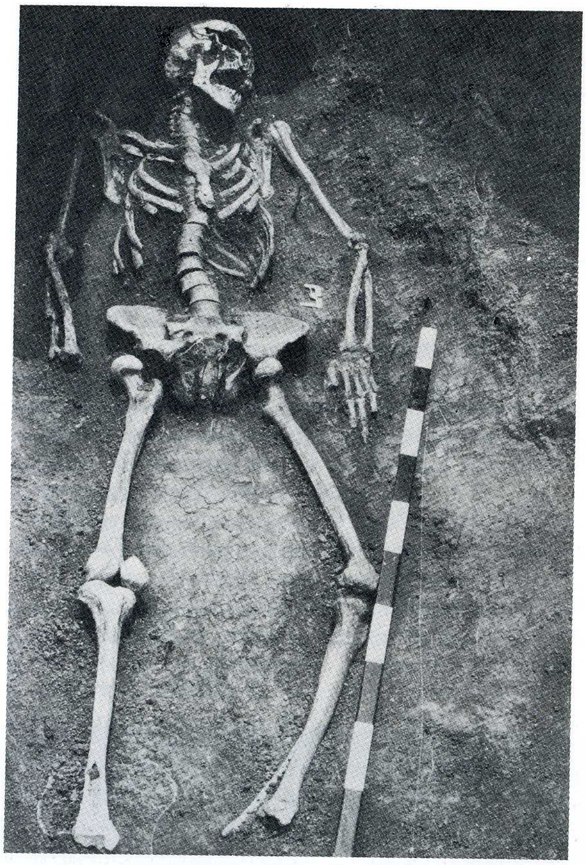

7

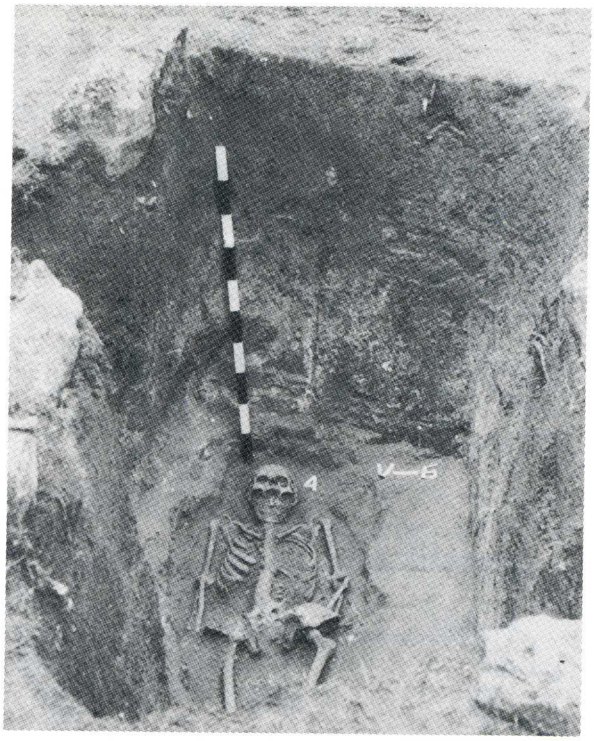

8

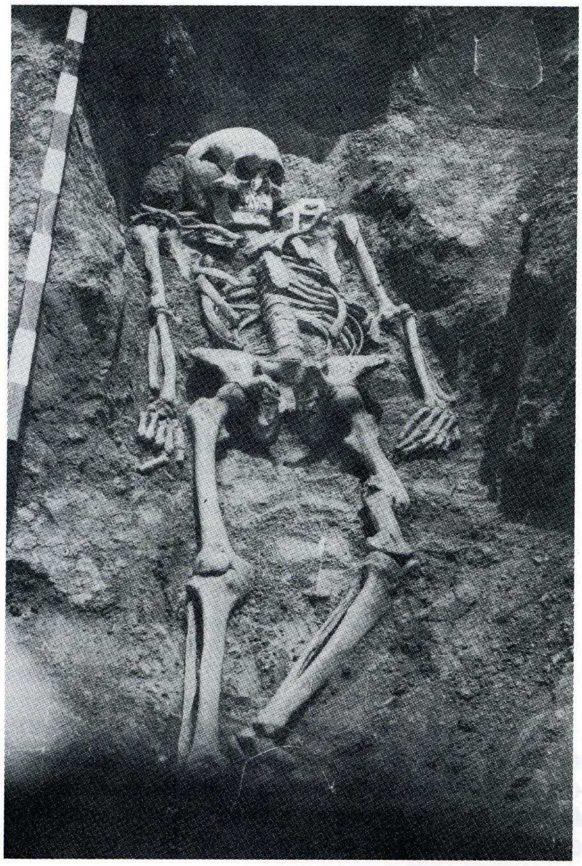

9

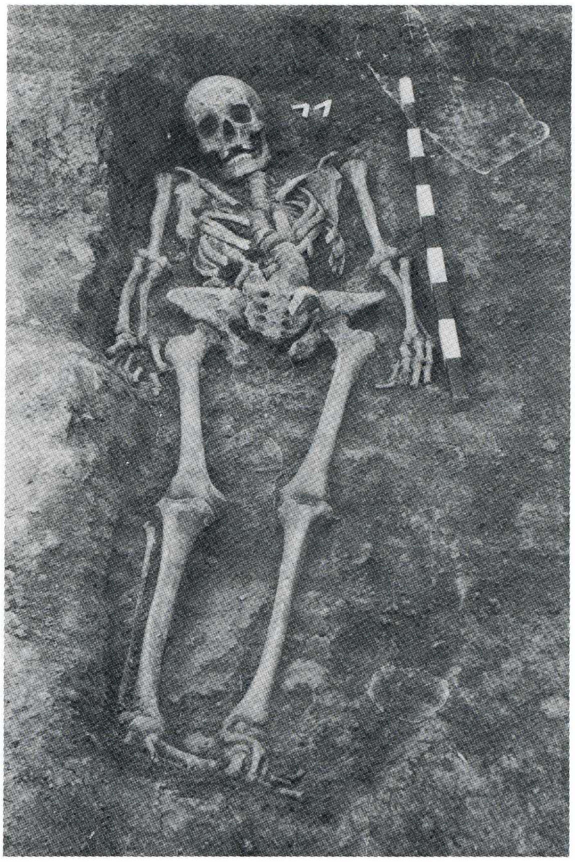

10

- *Обр. 7. Гроб 5 от сондаж 3. Fig. 7. Tombe 5 du sondage 3*
- *Обр. 8. Гроб 8 от сондаж 4, кв. V — Б. Fig. 8. Tombe 8 du sondage 4, carré V — Б*
- *Обр. 9. Гроб 10. Fig. 9. Tombe 10*
- *Обр. 10. Гроб 11. Fig. 10. Tombe 11*

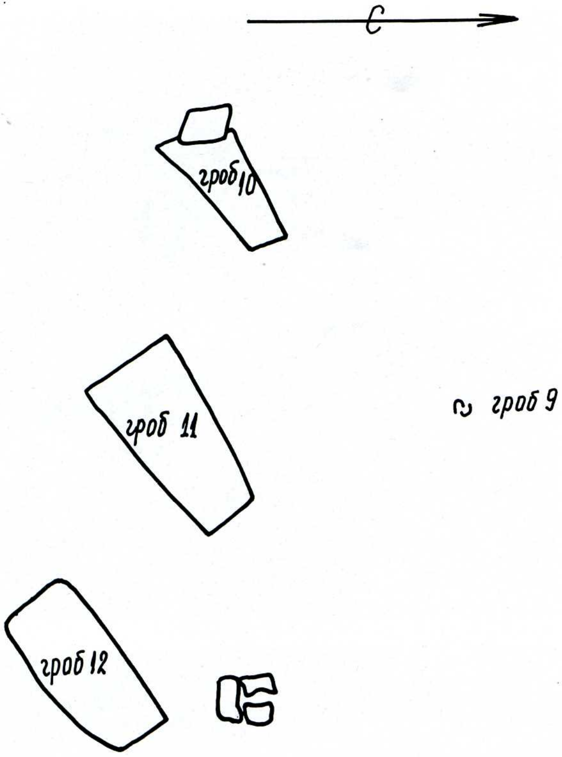

11

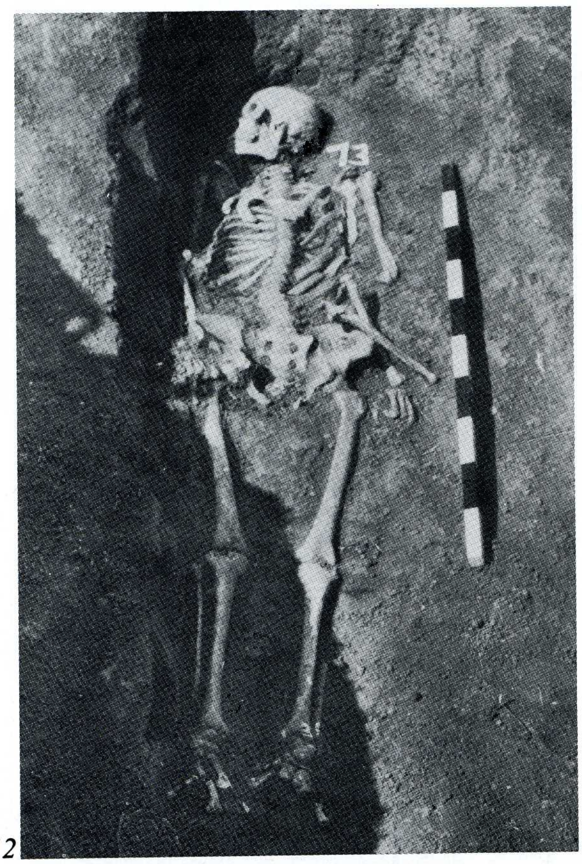

12

- *Обр. 11. Ориентация на гробовете и зиданата каменна стела при гроб 12. Fig. 11. Orientation des tombes et la stèle de pierre maçonnée dans la tombe 12*
- *Обр. 12. Гроб 13. Fig. 12. Tombe 13*

Гроб 8. Скелет на мъж на възраст 35—40 год. Масивни кости на крайниците с добър релеф. Върху прешлените умерено до силно развити шипове. Ръст 169,16 см.

Ориентация на скелета 230°, дълб. 0,80 м. Ниша. Скелет изпънат. Череп с лицеви кости на И-СИ. Косо над черепа дървено стълбче с ширина 5 см, дължина 0,30 м. На повърхността гробът е ограден с камъни (обр. 8).

Гроб 9. Скелет на дете. Изтлели кости. Ориентация 240°, дълб. 0,70 м.

Гроб 10. Скелет на мъж на възраст 35—40 год. Уплътняване на ръбовете на прешленните тела вероятно в резултат на тежък физически труд. Напречно счупване на дясната бедрена кост с огромен калус, в резултат на което костта е скъсена с 43 мм. Двете голямопищялни кости са без изменения. Ръст 169,51 см.

Ориентация на скелета 230°, дълб. 0,80 м. Липсват сигурни данни за ниша. Скелет изпънат. Череп с лицеви кости на С-СЗ, теменни кости нагоре. Маркировка на гроба с необработена каменна стела над черепа (обр. 9).

Гроб 11. Скелет на мъж на възраст 25 год. Костите на крайниците едри и масивни. Наблюдава се силно изразена асиметрия в раменните кости в полза на дясно — тялото на дясната кост е много силно развита и значително удебелено. Костите на дясната подмишница видимо не се отличават от тези на лявата. Ръбовете на телата на прешлените са с начално уплътняване. Ръст 181,39 см (обр. 10).

Ориентация на скелета 230°, дълб. 0,80 м. Ниша. Скелет изпънат. Костите на лявата ръка отдалечени от костите на трупа. Лицева част на черепа на И-СИ, теменни кости нагоре (обр. 10).

Гроб 12. Скелет на мъж на възраст 20—25 год. Дългите кости са масивни и със силен релеф. Липсват болестни изменения.

Ориентация на скелета 230°, дълб. 0,80 м. Ниша. Скелет изпънат. Липсват костите от предната част на ходилата. Лицеви кости на черепа И-СИ. Северно от източния сектор на гроба квадратна стъпка от ломени камъни с кал (обр. 11).

Гроб 13. Скелет на мъж на възраст 35—40 год. Костите на туловището и на крайниците са масивни с много силен релеф. Слабо изразени шипчета на прешлените. Ръст 172,82 см.

Ориентация на скелета 230°, дълб. 0,80 м. Ниша. Изпънат скелет. Костите на ръцете в максимална близост до скелета. Череп с лицеви кости Ю-ЮИ. В насипа от устната кухина коланна апликация бронз със сърцевидна форма. Над черепа дърво с дебелина 5 см и дължина 0,30 м. На значително разстояние встрани от югозападния край необработена каменна стела (обр. 12).

Гроб 14. Скелет на дете на възраст 7—8 год. В пласта от 0,30 до 0,80 м дълбочина кости със запазен анатомичен порядък, доколкото това се отнася до отделните части на тялото, които обаче са положени в неестествен ред и в дълбочина. По някои от костите следи от отсичане. Липсват кости от черепа и от скелата (обр. 13).

Гроб 15. Предполага се, че скелетът е на мъж на възраст 20—25 год. Силно изтлели кости. Ориентация 235°, дълб. 0,80 м. Липсват данни за ниша. Изпънат скелет. Раздалечаване на костите на долните крайници от осовата линия. Лицевата част на черепа на И-ИС, теменни кости нагоре (обр. 14).

Гроб 16. Скелет на дете на възраст 10—12 год. Изтлели кости. Ориентация на скелета 225°, дълб. 0,80 м. Липсват данни за гробната яма. Изпънат скелет. Лицевата част на черепа на И-СИ, теменни кости нагоре.

Гроб 17. Скелет на мъж на възраст 25—30 год. Костите са едри със силен релеф. Липсват болестни изменения. Ръст 172,25 см.

Ориентация 235°, дълб. 1 м. Добре изразена гробна яма, без ниша. Изпънат скелет. Костите от дланта върху горната част на бедрените кости. Костите на крайниците на значително разстояние от костите на трупа. Скелетът изцяло покрит с дървен капак под наклон 15°. В зоната над черепа и капака дърво с ширина 5—6 см, дължина 0,30 м. Череп с лицеви кости на И, теменни кости нагоре. Маркировка зидана каменна стъпка с размери 0,40 на 0,45 м, един ред във височина ломени камъни. В насипа западно фрагментиран надгробен паметник от мек бял варовик, форма на полусфера, повърхност, покрита с хоризонтални и коси непаралелни полуцилиндрични профили обр. (14 и 15).

Гроб 18. Скелет на дете на възраст 8—10 год. Ориентация 240°, дълб. 1,00 м. Изпънат скелет, изтлели кости. Костите на крайниците максимално доближени до костите на скелета. Лицевата част на черепа на И, теменни кости нагоре. Несигурни данни за ниша. Гробната яма маркирана околовръст с няколко едри необработени камъка.

Гроб 19. Дълб. 1 м. Кости от стъпала. Скелет в непроучения сектор на некропола.

Гроб 20. Скелет на дете на възраст 4—5 год. Липсват данни за гробната яма.

Гроб 21. Скелет на мъж на възраст 55—60 год. Умерено развити грацилни кости. Долночелюстната кост с един зъб — другите са загубени приживе. Раменните кости с добър релеф. Ръст 169,36 см.

Ориентация на скелета 230°, дълб. 0,80 м. Липсват сигурни данни за ниша. Изпънат скелет. Лицеви кости на И. Костите на крайниците встрани от костите на трупа. Необработена каменна стела в североизточния край на гроба.

13

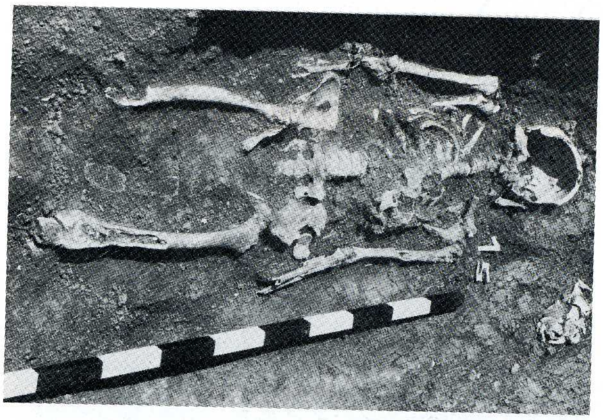

14

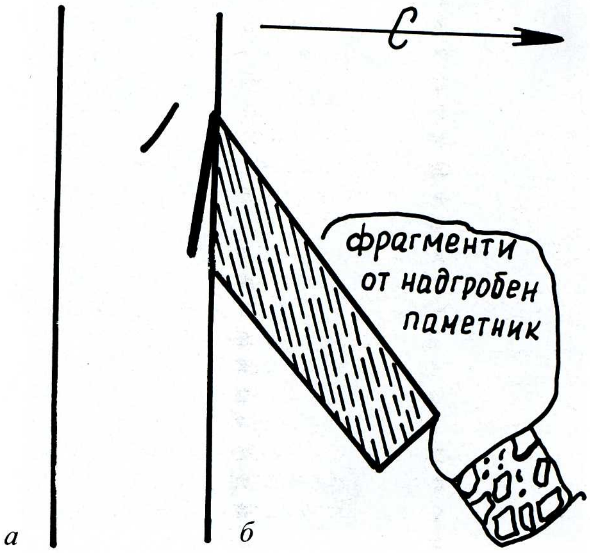

15

● ***Обр. 13.*** *Кости от гроб 14. Fig. 13. Os de la tombe 14*
● ***Обр. 14.*** *Гроб 15. Fig. 14. Tombe 15*
● ***Обр. 15.*** *Гроб 17: а) профил на южния бряг на квадрата с разрез на дървения капак и стълбчето; б) план на гроб 17. Fig. 15. Tombe 17: а) profil du bord sud du carré avec section du couvercle de bois et du petit poteau; б) plan de la tombe 17*

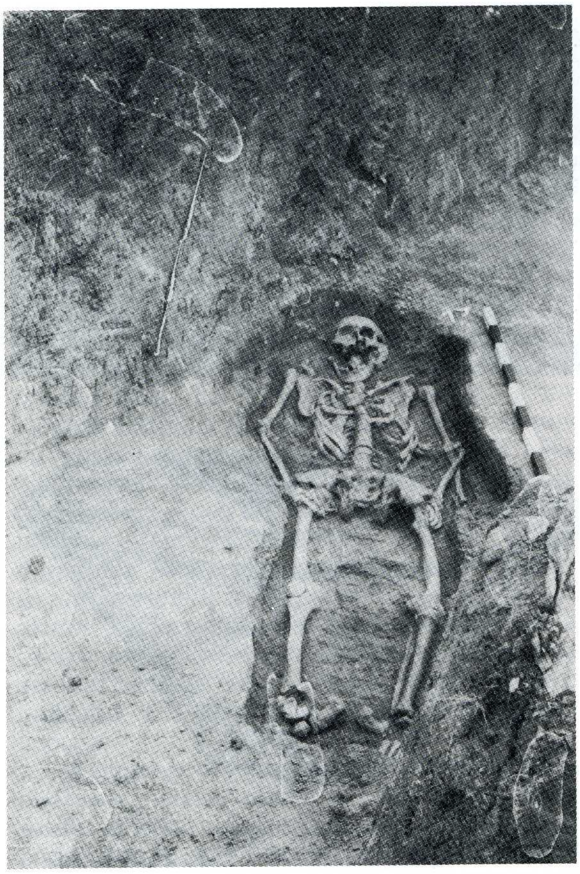

16

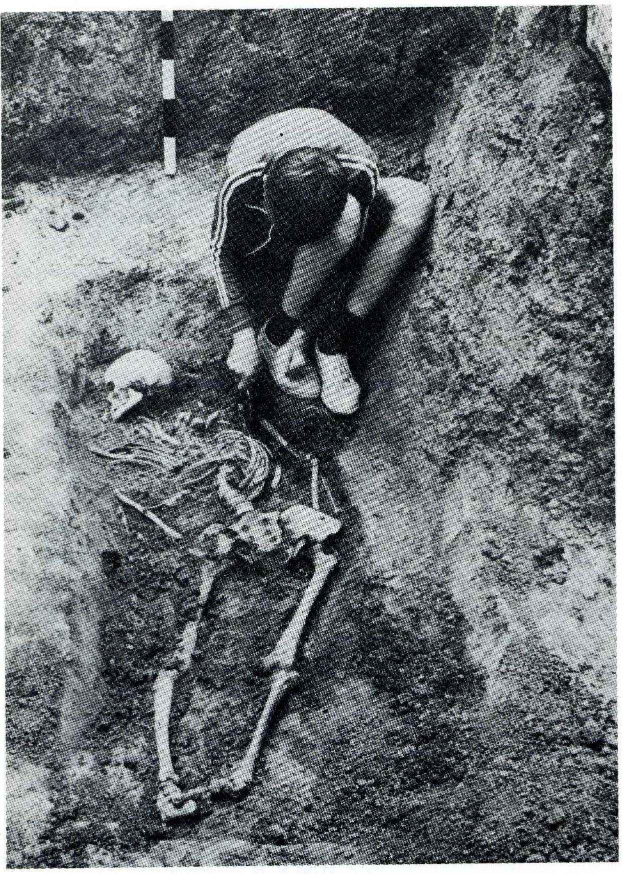

17

● *Обр. 16. Гроб 17. В долния десен ъгъл се намира зиданата каменна подложка. Fig. 16. Tombe 17. Dans l'angle droit inférieur se trouve le support de pied de pierre murée*

● *Обр. 17. Гроб 22. Fig. 17. Tombe 22*

Гроб 22. Скелет на жена 25—30 год. Грацилни кости със слабо изразен релеф. Липсват болестни изменения. Ръст 159,64 см.

Ориентация на скелета 235°, дълб. 0,90 м. Липсват сигурни данни за ниша. Изпънати крайници с изнесен вляво таз, което не е било причинено от заболяване, предизвикващо изменения в костната система. Череп с лицеви кости на юг. В ляво от черепа няколко въглена и животински кости от дребно животно. На значително разстояние от североизточния край на гроба необработена каменна стела (обр. 17).

Гроб 23. Скелет на жена на възраст 55—60 год. Грацилни кости със слаб релеф. По телата на прешлените уплътняване на ръбовете и слабо ошипяване. Ръст 159,86 см.

Ориентация на скелета на 250°, дълб. 0,90 м. Овален гроб без ниша. Изпънати крайници с изнесен таз вляво. Лицеви кости на И, теменни кости нагоре.

Гроб 24. Дълб. 0,90 м. Непроучен сектор на некропола. На повърхността в района на гроба група от ломени камъни.

Гроб 25. Дълб. 0,90 м. Непроучен сектор на некропола. На повърхността на гроба група от необработени камъни.

Гроб 26. Дълб. 0,90 м. Непроучен сектор. Без маркировка на повърхността.

Гроб 27. Скелет на мъж на възраст 50—55 год. Силно ошипяване на телата на прешлените. Деформиращ артрит на раменните стави, а в по-слаба степен и при коленните стави. Дългите кости на крайниците са масивни, с добър релеф. Ръст 172,43 см.

Ориентация на скелета 240°, дълб. 0,90 м. Ниша. Изпънат скелет. Костите на лявата ръка плътно до скелета, а на дясната встрани. Лицеви кости на черепа И-СИ. В насипа на гробната яма и южно от нея фрагменти от голяма купа. При костите на ходилата единични дребни животински кости (обр. 18 и 19).

III. Антропологичен анализ

На антропологично изследване бяха подложени костните останки на 19 индивида. Приложена беше класическа антропологична методика за отчитането на метричните и на описателните белези на костите.[1] Установени бяха и болестните изменения върху тях[2]. Определянето на пола и възрастта показа, че от 23-те погребани 4 са и деца и 15 са на израснали. От израсналите 3 са от женски и 12 — от мъжки пол.

Изчисленият според дължината на костите на крайниците ръст е 164,9 см за жените и 172,28 см за мъжете по формулата на Trotter-Gleser[3].

Костите на туловището и на крайниците са масивни, с добре личащ релеф у мъжете и грацилни, със слабо изразен релеф у жените. Почти у всички прешлени (телата, израстъците и ставните площи) има болестно образувани костни шипчета (остеофити) с различна големина. Установени бяха болестни изменения и върху големите стави на крайниците (артрози и артрити), както и лошо заздравяло приживе счупване на лявата бедрена кост на погребания в гроб № 10, 35—40-годишен индивид от мъжки пол (обр. 20). Състоянието на зъбите, зъбодържащия апарат и челюстните кости показва у повечето от черепите умерено изтриване на дъвкателните зъбни повърхности, кариозни увреждания при единични зъби, придружени в отделни случаи с околокоренови изменения от усложненията на зъбния кариес; в няколко черепа се намират и следи от развитието на пародонтоза и от загуба на зъби приживе.

Поради малкия брой на черепите, данните от метричното им изследване (поотделно за индивидите от мъжки и от женски пол) са представени само от средната величина (табл. 1), а от описателните белези са посочени тези, които са с най-голяма чистота. Представянето на процентното им разпределение в таблицата, поради същата причина, не е напразно.

Резултатите от антропологичното изследване показват, че от 12 индивида от мъжки пол 4 са с цели черепи (обр. 21 и 22) — без долночелюстна кост и останалите 7 са с черепен покрив или част от него; от 3 индивида от женски пол 1 череп е без цяла долночелюстна кост (обр. 23) и 2 са с черепен покрив. Значителна част от черепите бяха силно повредени при разкриването, тъй като насипът беше сух и сбит.

Антропологичната характеристика на мъжките черепи е следната: вертикалното очертание на черепа в 6 от 12-те е овоидно; останалите форми са единични. В тилен изглед 7 от черепите имат сводесто очертание. В профил тилът е умерено изпъкнал назад, а тилната кост е със средно изразен релеф. Сисовидните израстъци са умерено развити, с умерен релеф и посока навътре. Според изчислените индекси мъжките черепи са брахикрани, хипсикрани (с ушна височина), метриокрани и тапейнокрани (с ушна височина). Челото е умерено наклонено, средно високо и тясно. Глабелът и надвеждовите дъги са умерено изразени. Според челно-теменния индекс черепите са стенометопи. В лицевия дял на черепа формата на очницата е окръглена; крушовидният отвор е със сърцевидна форма и долен край Антропина; кучешките ямки са плитки; ябълчните кости са слабо изпък-

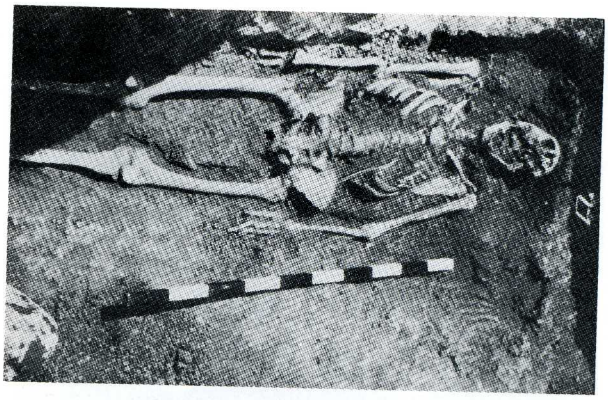

18

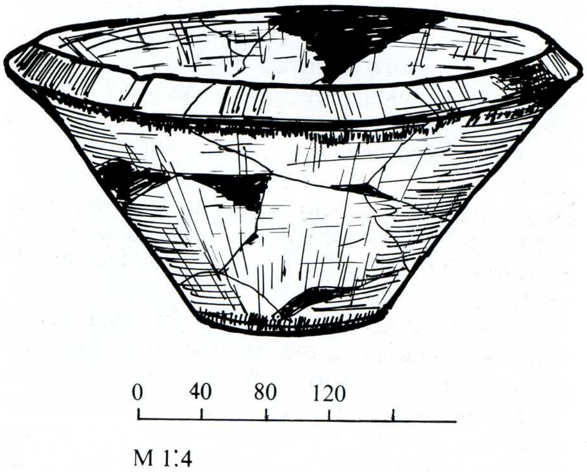

19

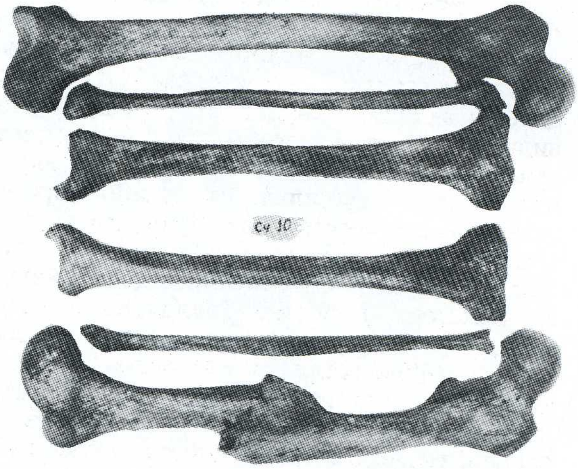

20

- *Обр. 18. Гроб 27. Fig. 18. Tombe 27*
- *Обр. 19. Керамична купа, открита в насипа над гроб 27. Вътрешността ѝ е покрита със зелена глеч. Fig. 19. Coupe céramique, découverte dans la digue au-dessus du tombeau 27. Son intérieur est couvert de vernis vert*
- *Обр. 20. Дълги кости на дългите крайници от погребение № 10, принадлежащи на 35—40 годишен мъж. Лошо заздравяло счупване на лявата бедрена кост, което довежда до скъсяване на левия долен крайник с 43 мм. Fig. 20. Os longs des extrémités longues de l'inhumation No 10 appartenant à un homme âgé de 35—40 ans. Fracture mal cicatrisée du fémur gauche, ce qui détermine le raccourcissement de la jambe gauche de 43 mm*

нали. Долночелюстната кост е умерено масивна с добре изразен релеф. Брадичката е с триъгълна форма, умерено изпъкваща напред. Захапката е псалидонтна. Изтриването на зъбните повърхности е умерено. От изчислените индекси за лицевия дял на черепа личи, че черепите са еурипрозопи, мезен, хипсиконх, мезорин, брахистафилин, ортогнат. Вертикалната профилировка е умерена, а хоризонталната слаба. Оценявайки категорията на размера (според средните стойности) черепите от некропола в с. Сечище, принадлежащи на индивиди от мъжки пол, са с малка дължина, много голяма ширина и височина, голяма ширина на челото и на тила и голям черепен обем. За лицевия дял — средна ширина и малка височина, много голяма височина на очницата и голяма ширина, средна носова ширина и височина и голяма ъглова ширина на долночелюстната кост. Тази категоризация дава основание мъжките черепи да бъдат причислени към късоглавите европидни антропологични типове, и то към алпийския (1 череп) и към динарския (3 черепа).

Женските черепи (3 на брой) притежават овоидна, пентагоидна и сфероидна вертикална форма, слабо изпъкнал тил с умерен релеф на тилната кост; сисовидните израстъци са малки, със слабо изразен релеф. Според изчислените индекси черепите са бахикрани, хипсикрани (с ушна височина), метриокрани и тапейнокрани (с ушна височина). Челото е право, средно високо и тясно. Глабелът и надвеждовите дъги са изразени слабо. Челнотеменният индекс определя черепите като стенометопи. Очниците са високи, с квадратна форма; крушовидният отвор е с долен край Антропина, кучешките са слабо личащи. Дългочелюстната кост е грацилна, със слабо изразен релеф и слабоизпъкнала брадичка с триъгълна форма. Захапката е псалидонтна. Според индексите на лицевия дял черепите са мезоконх, мезорин, брахиуран и ортогнат. Вертикалната профилировка е умерена, а хоризонталната — слаба. Според категорията на размера черепите, принадлежащи на индивидите от женски пол, са средно дълги, с голяма ширина и височина, средна ширина на челото, голяма тилна ширина и черепен обем. В лицевия дял (при единствения съхранен череп) е малка височината, средни са размерите на очницата; носа и ъгловата ширина на долночелюстната кост. Черепите без изключение, както и мъжките, принадлежат към късоглавите европидни антропологични типове — 1 към алпийския и 1 към динарския. В един череп се отчитат слаби монголоидни белези.

Проведеното антропологично изследване дава основание за обобщение:

1. Погребаните в късносредновековния нек-

Таблица 1

Средна стойност на абсолютните размери и индексите на черепи от Средновековния некропол край с. Сечище, Шуменски окръг, разкопки 1986 г.

№по ред	№по Мартин	РАЗМЕРИ	мъжки пол	женски пол
1	2	3	4	5
1	1	Черепна дължина	175,33	170,50
2	5	Дължина на черепната основа	110,80	94,50
3	8	Черепна ширина	150,67	144,50
4	9	Най-малка ширина на челото	100,56	92,50
5	12	Ширина на тила	114,25	110,50
6	17	Черепна височина	143,00	132,50
7	20	Черепна височина от povion	116,00	111,00
8	23	Обиколка на черепа през glabella	513,12	505,00
9	38	Черепен обем в см^3 поPearson	1548,52	1321,8
10	40	Дължина на лицето	96,75	94,00
11	41	Скулова ширина	134,00	—
12	47	Пълна лицева височина	114,00	104,00
13	48	Горнолицева височина	69,25	59,00
14	50	Максилофронтална ширина	22,50	—
15	51	Очнична ширина	43,60	40,00
16	52	Ачнична височина	37,40	31,00
17	54	Носова ширина	24,60	23,00
18	55	Носова височина	51,25	48,00
19	56	Височина на носовите кости	24,00	18,00
20		Симотична височина	5,50	4,00
21		Симотична ширина — хорда	10,00	10,00
22	60	Дължина на алвеоарната дъга	53,20	51,00
23	61	Ширина на алвеоларната дъга	60,17	60,00
24	62	Дължина на небцето	45,60	—
25	63	Ширина на небцето	42,00	46,00
26	66	Ъглова ширина на долна челюст	105,56	95,00
27	67	Предна ширина на долна челюст	46,22	42,00
28	68	Дължина на долна челюст-проекц.	79,56	70,00
29	69	Височина на долна челюст при симфиза	29,62	24,50
30	70	Височина на клона на долна челюст	65,00	57,00
31	71а	Най-малка ширина на клона на д. челюст	31,44	29,00
32	72	Общ профилен ъгъл на лицето	83°	82°
33	73	Носов профилен ъгъл	83,5°	82°
34	74	Алвеоларен профилен ъгъл	82°	87°
35	75	Профилен ъгъл на носови кости	—	—
36	79	Долночелюстен ъгъл	118°	124°
37	По Герасимов	Ъгъл за хориз. накл. на очниците	—	—
38		Ъгъл за верт. накл. на очниците	—	—
39		Ъгъл за верт. наклон на ябълчните кости	—	—
40		Височина на носа	—	—
41		Ширина между горните втори предкътници	—	—

1	2	3	4	5
42	1 8:1	Черепен ширинно-дължинен	84,96	84,76
43	2 17:1	Черепен височинно-дължинен	79,70	77,71
44	3 17:8	Черепен височинно-ширинен	95,06	91,76
45	4 20:1	Черепен височинно-дължинен от	64,00	64,91
46	5 20:8	Черепен височинно-ширинен от	77,14	78,72
47	13 9:8	Напречен челно-теменен	65,49	64,01
48	38 47:45	Лицев	84,02	—
49	49 48:45	Горнолицев	50,43	—
50	40 60:45	Напречен скулов-челюстен	78,72	—
51	42 52:51	Очничен	88,13	77,50
52	48 54:55	Носов	47,38	47,92
53	54 61:60	Алвеоларен	117,53	117,65
54	58 63:62	Небцов	91,89	—
55	60 40:5	Изпъкналост на лицето	88,88	94,94
56	71 45:8	Напречен черепно-лицев	88,31	—
57	73 9:45	Напречен челно-скулов	72,82	—
58		Симотичен	-	-

ропол в с. Сечище, Шуменски окръг принадлежат към европидния расов ствол — алпийски и динарски антропологичен тип, които имат своя произход и развитие в Европа и в частност на Балканския полуостров още от времето на неолита-енеолита (V—IV хил. пр. н. е.).[4]

2. Установените в единични случаи слаби монголоидни белези не се различават по степен и локализация от наблюдаваните при погребаните в останалите Средновековни некрополи на територията на България.[5]

3. Болестните изменения върху костите показват развитието на възпалителни, дегенеративни и травматични заболявания у поголямата част от погребаните, както е и при

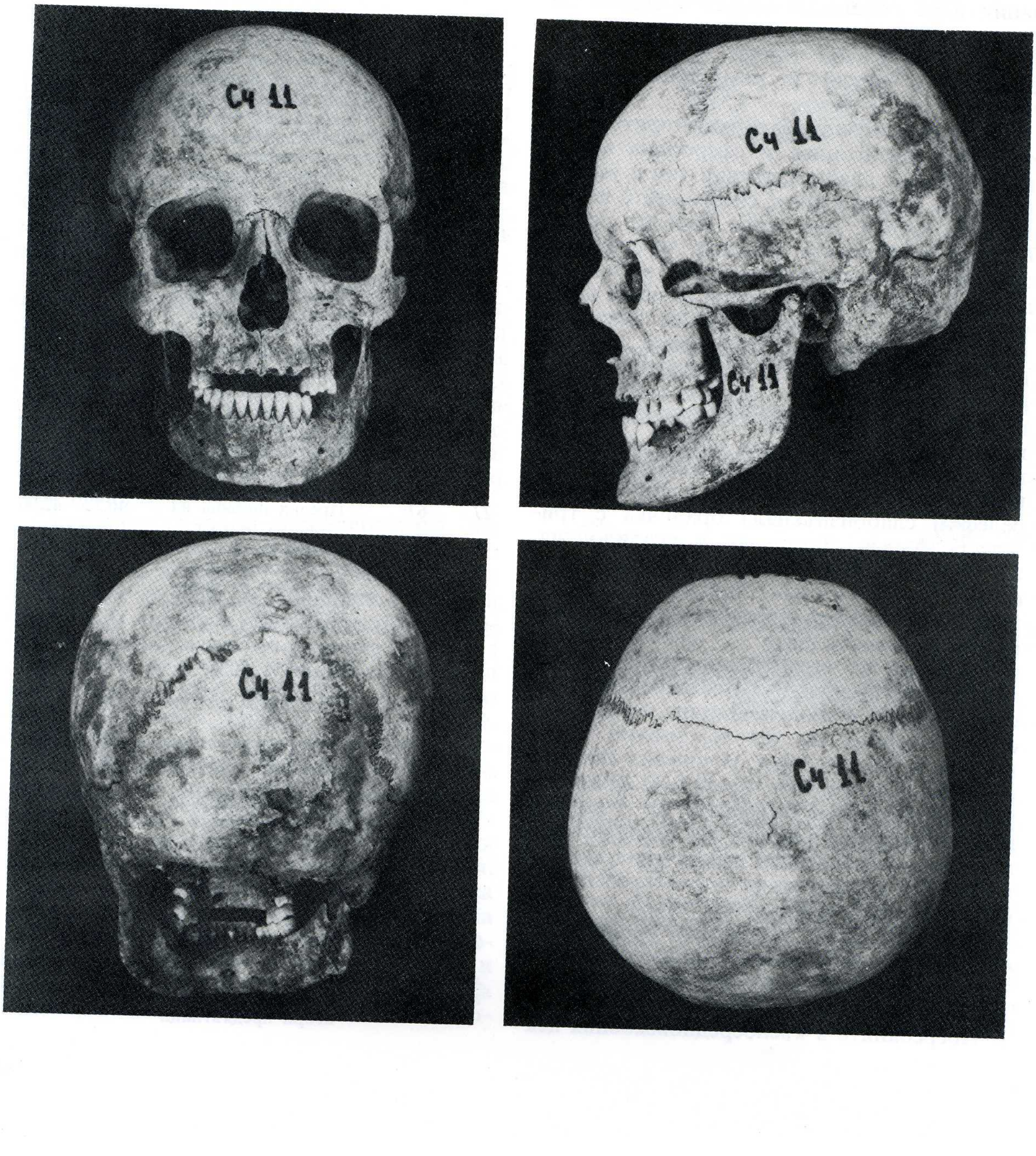

● *Обр. 21. Череп от погребение № 11, принадлежащ на 25-годишен мъж в челен, ляв страничен, тилен и вертикален изглед. Fig. 21. Crâne de l'inhumation No 11, appartenant à un homme âgé de 25 ans de vue frontale, latérale gauche, occipitale et verticale*

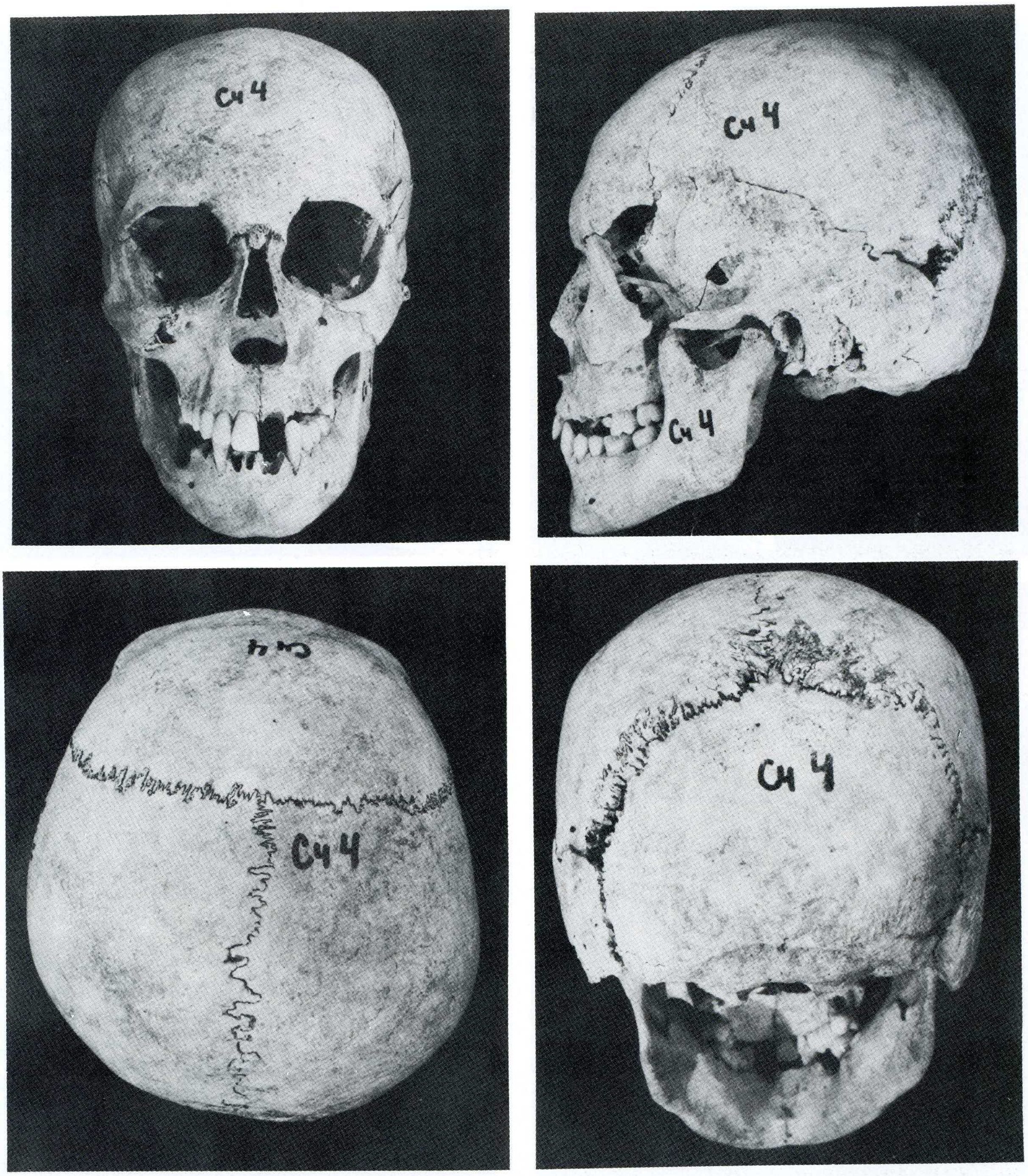

22

● *Обр. 22. Череп от погребение № 4, принадлежащ на 16—18-годишно момче, в челен, ляв страничен, вертикален и тилен изглед. Fig. 22. Crâne de l'inhumation No 4, appartenant à un garçon âgé de 16—18 ans, de vue frontale, latérale gauche, verticale et occipitale*

материала от други средновековни некрополи.

IV. Анализ на некропола

В разкопания сектор са проучени 23 гроба, а по периферията му са засечени местата на още 4. Въз основа на положението на костите се получават следните данни за положението, в което са се намирали мъртвите при запълването на изкопите: ръце изпънати и максимално доближени крака; глава извита към дясното рамо (Ю), полуизвита на дясно (Ю-ЮИ), с лице напред (И) и теменни кости нагоре; лявата длан върху горната част на бедрото, дясната длан върху горната част на бедрото, дланите върху бедрата, дланите до бедрата (гр. 2, 3, 4, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 27).

Положението на черепите в гробове 2, 4, 13, 22 отговаря на изискването лицето на покойника да е обърнато към Мека. Всички елементи от погребалния обряд в гроб 4, засвидетелствани по археологически път,

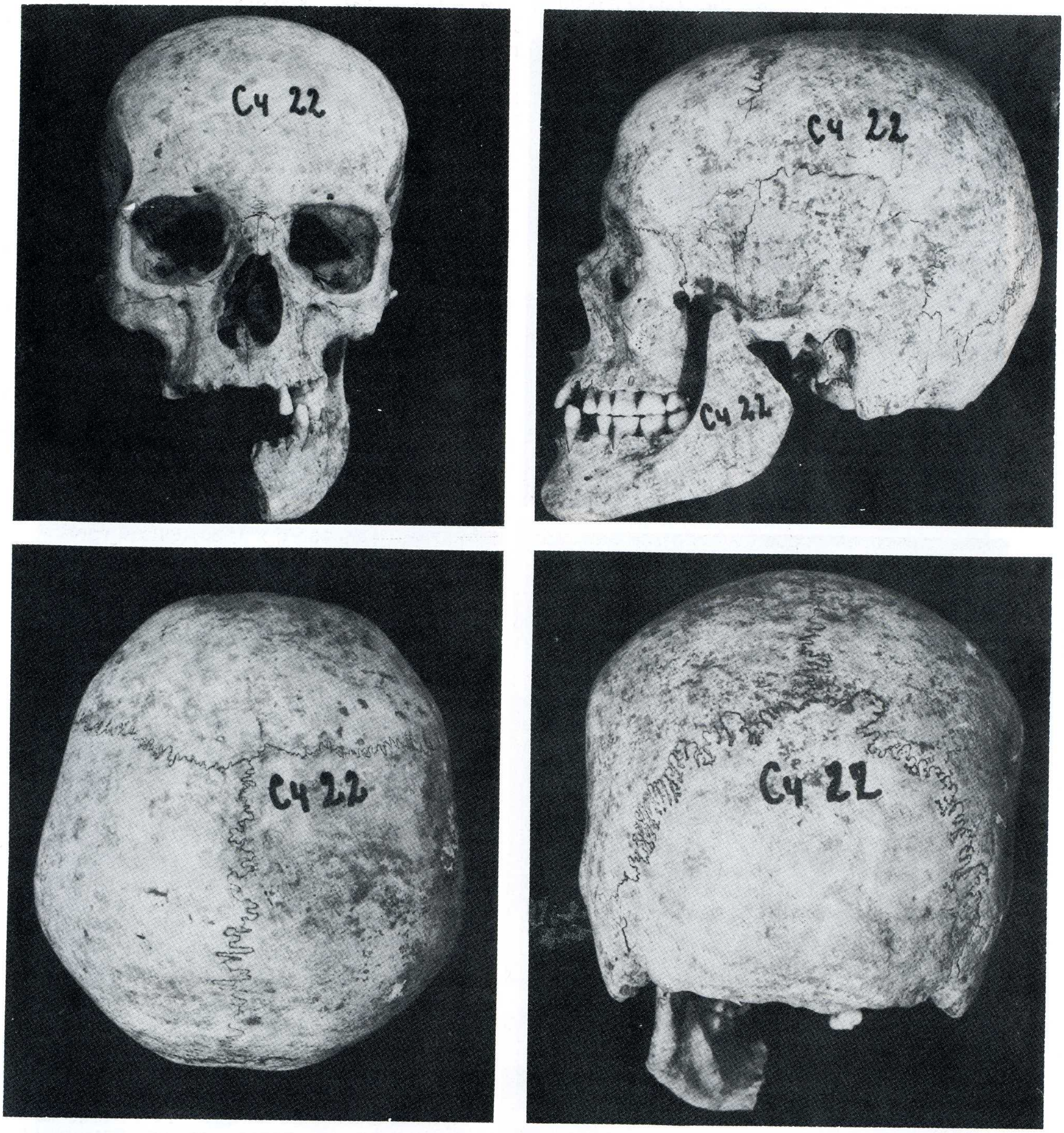

● *Обр. 23. Череп от погребение № 22, принадлежащ на 25—30-годишна жена, в челен, ляв страничен, вертикален и тилен изглед. Липсва дясната половина на долночелюстната кост. Fig. 23. Crâne de l'inhumation No 22, appartenant à une femme âge de 25—30 ans, de vue frontale, latérale gauche, verticale et occipitale. Manque la moitié droite de l'os de la mâchoire inférieure*

като се изключат ограждането на повърхността и ориентацията на скелета, са съобразени с изискванията на ортодоксалния ислям. В гробове 3 ,8, 11, 12, 16, 17, 18, 21, 22 и 27 лицевите кости са на изток. Според данните от некропола тази посока не е изключение от приложения обряд. Трябва да се има предвид обаче, че мюсюлманите са почитали не Луната, а свещената посока за тях е гр. Мека с древното светилище, докато за населението, на което принадлежи този некропол, обредно значима е посоката на изток. Трябва да се очаква, че положението на костите и на черепите на индивидите, погребани като правоверни мюсюлмани, не може да се променя при улягане на пръстта или в резултат на интервенцията на ровещи бозайници и влечуги, тъй като след разлагане на меките тъкани саванът продължава да придържа костите. Неговото разпадане настъпва, когато пръстта вече ги е притиснала трайно. В такъв случай костите точно отразяват положението, в което са погребани завитите в платното индивиди.

Разновидност в положението на погребаните:

1. Изнесен вляво таз: а) лице на Ю — гроб 22.
   б) лице на И-СИ — гроб 23.

2. Изнесени крайници встрани спрямо осовата линия на трупа. Лице към лявото рамо (С-СЗ, И-СИ) — гробове 5 ,10, 15 и с известни съмнения гроб 21.

3. Кенотаф — гроб 7.

4. Нарушена цялост на тялото и на скелета:

а) липсват костите на ходилата — гроб 12.

б) извадени почти всички кости от скелета и от черепа — гроб 1.

в) насечено тяло, части от него разположени хоризонтално и в дълбочина в нарушен анатомичен ред — гроб 14.

Наблюдават се следните видове гробни изкопи:

1. Правоъгълен план с ниша по цялата южна страна на гроба, в която се намира дясната страна на скелета — гробове 2, 3, 4, 8, 11, 12, 13.

2. Правоъгълен план без ниша — гробове 1, 5, (?), 17.

3. В голяма част в изкопите липсват сигурни данни за ниша. Възможно е плитко подкопаване, което не се долавя поради характера на насипа.

4. Овални гробове — 7 и 23.

Гробовете са разположени в редица с посока изток-запад, но гробните ями са вкопани косо така, че получават ориентация между 225° и 250°. Изключение правят гроб 4 (270°) и гробове 1, 2, 7 (260°).

Може да се предполага, че всички гробове са били маркирани на повърхността, тъй като в некропола съществува строга планировка. Осем гроба са заобиколени с необработени камъни, два са обединени с обща ограда, четири са отделени с едноределен зид откъм късите страни, два са маркирани с квадратни зидани каменни стъпки за надгробен паметник, останалите са отбелязани с необработена каменна стела при една от късите им страни. На места тя се оказа над черепа, над костите на стъпалата или встрани и на разстояние от оста на гроба. Съдейки по този факт, както и по мястото на зиданите стъпки следва да се приеме, че надгробните стели са поставяни значително по-късно от времето на погребалната церемония, когато следите от гробната яма са били вече заличени. Интересен паралел се получи от етнографските проучвания в с. Друмево, Шуменско. Там надгробните стели са поставяни само в дните на Големия байрам. Отсрочката вероятно представлява привидно съобразяване с канона на религията, противопоставяща се на маркирането на гробовете. Изместването на паметниците дава основание да се предполага, че след запълването на изкопите гробовете са изравнявани с нивото на околния терен. С огради от необработени каменни блокове са маркирани гробовете в ислямски некропол от последното столетие, който се намира край с. Долно Новково, Омурташка община.[7] Ограждането на гробовете с камъни се среща в българските християнски некрополи от IX до XIX в.[8] Този ритуал се определя като прабългарски по произход. Счита се, че разпространението му започва от Прикубанието и Крим.[9] В Прикамието в обкръжение от ислямски некропол е регистриран некропол с ограждане на гробовете и с надписи на старобългарски език от първата половина на XIV в.[10] Може да се предполага, че оградките, и особено тази около гробовете 2 и 4, представляват реминисценция на обичая да се изгражда жилище на мъртвите, свързан с идеята за втория посмъртен живот[11]. Регистрирани са редица случаи на маркиране на български езически и християнски гробове с по един забит камък — необработена каменна стена без надпис, в некрополите от ранното и късното средновековие[12].

В два гроба (1 и 2) са разкрити вкопани необработени камъни без надпис. В некропола от Миздахкан подобни камъни са определени като „вкопани стели“ по аналогия с надземните.[13] Въз основа на данните от гроб 1 може да се предполага, че служат за скрито притискане на мъртвите срещу „устрел“.

Както и в другите географски области, в погребалния обред при с. Сечище ислямът е допуснал редица отклонения от каноническите форми. В резултат се е получила нова локална форма, чиито основни елементи са: генерална ориентация на гробовете (225° до 250°); маркировка на повърхността с по една необработена каменна стела; маркировката се поставя в определени дни или ден от годината; правоъгълен план на изкопа; ниша по цялата му южна страна; изпънат труп; прибрани плътно до тялото ръце; изпънати и прибрани крака; глава, извита към лявото рамо или напред с повдигане на теменните кости; възможно е загръщане на трупа по-плътно или по-свободно с платно; индивидите са полагани без накити и без гробни дарове, вероятно и без облекло. Дълбочината на изкопите не е в зависимост от пола и възрастта за разлика от османските некрополи от XX в. в района.

Елементи от обряда, които са прилагани в отделни случаи: ориентация на запад (260° и 270°); частично или пълно ограждане на гроба на повърхността; зидана каменна стъпка и профилиран надгробен паметник; дървено стълбче над главата и над ходилата; гробове без ниша, с правоъгълен план, дървен капак над скелета.

Елементи от обряда, които са прилагани в единични случаи и могат да се считат за отклонение от погребалния обряд на некропола: овална форма на изкопите; кенотаф; отделяне на кости от скелета; насичане на трупа; разбиване на съд за храна над гроба; ценен предмет в устната кухина; дребни животински кости при главата или при краката; въглени при краката; изместване на крайниците встрани; изместване на таза встрани — вероятно резултат на подчертано небрежно полагане на трупа в гроба; вкопана каменна стела; вкопани камъни в сектора, където се е намирал трупът[14]. Тези елементи не са прилагани официално в ислямските некрополи от XIX—XX в. в Североизточна България и няма предпоставки за тяхното причисляване към ислямския култ. Посочените единични случаи са сред най-известните и разпространените елементи в старата българска езическа система, които са получили нова семантика в християнския погребален церемониал. Затова те могат да се считат за неофициални отклонения от приложения ислямски обряд. Посочените елементи от погребалния обряд са използвани за пречистване на душата и тялото, за предпазване от лоши сили, като превантивна мярка срещу устрел, при извършване на престъпно деяние, порицано от обществото. Възможно е в ислямския некропол тези компоненти на обряда да компенсират също и отсъствието на християнски свещеник, който да опее и пречисти мъртвите.

В положението на скелетите и в оформянето и обозначението на гробовете е отразено различно отношение към мъртвите в зависимост от социалния и обществения им престиж. Така положението на костите в гроб 17 изключва вероятността индивидът да е бил завит в платно. Но грижливото полагане на всяка част от тялото, оформянето на гроба (единствено там е поставен дървен капак), маркировката с надгробен паметник сочат, че приживе той е бил обект на особена почит. Съдейки по положението на костите, трябва да се предполага, че е бил погребан с дрехи, чиито копчета, ако е имало такива, са били отстранени. Според данните от антропологическите изследвания индивидът от гроб 17 е бил млад, физически силен и хармонично развит, което не се дължи на тежък физически труд. Съдейки по скелетите от гробове 2, 3, 4, 8, 10, 11, 12, 13, 27 мъртвите са били завити с платно и грижливо положени в гроба, но без признаци на особено внимание. Редица изменения в костните системи са белег за работа с тежки физически натоварвания. Индивидите от гробове 5, 22 и 23 са положени небрежно, причина за което може да бъде липсата на авторитет или стремеж на живите да се дистанцират от труповете.

Дървени стълбчета са поставени само в шест гроба от изцяло разкопаните двадесет и три (стълбчета не бяха открити при разчистените стъпала или черепи и в засечените четири гроба). Пет от гробовете са оградени с камъни. Тези белези ги обединяват в самостоятелна група. Засега не може да се определи религиозният или общественият признак, заложен в тях. Възможно е оградените гробове да са на преселници от селище с други традиции.[15] Особен случай представлява и голямата сграда „жилище“. Двата гроба — на възрастна жена (45—50 год.) и на юноша (16—18 год.) — наподобяват общите гробове на майка и дете от християнските некрополи. Разделянето в случая е наложено от моралните норми на исляма.[16]

Съществуват известни основания да се приеме, че е налице известна диференциация по полов признак. В ислямските некрополи от близкото минало в Североизточна България разграничаването е отразено в дълбочината на гробовете. Този признак не е валиден за некропола от с. Сечище. В разкритите три гроба на жени 2, 22, 23 са регистрирани особености, които са изключения за приложения обряд и бяха определени като неофициални отклонения: над черепа на гроб 2 вкопана каменна стела, индивидите от гробове 22 и 23 положени небрежно, при черепа от гроб 22 дребни животински кости и въглени, гроб 23 с овална форма, без ниша. Причината за включването на тези елементи в погребалната церемония могат да бъдат различни — отсъствие на християнски свещеник, пречистване, против лоши сили и т. н. Известно е, че ислямската погребална церемония в района на некропола се извършва само от мъже. В ритуала може да се търси отглас на една стара идея от езически култ, а именно — жената, носител на лошото начало у човека.[17]

Данните от разкопките дават основание да се приеме, че възрастта на индивидите не е отразена в обрядната система.

V. Обобщение на резултатите

Основните елементи от локалната форма на погребалния обряд са белези на официалната религия, която за XVII—XVIII в. (хронологическите граници на некропола) е ислямът. Но редица особености, посочени като единични, представляват реминисценции на старобългарския езически обряд, които много по-рано са се наложили и в християнския култ. Включването на тези елементи може да бъде белег само на преклонение и страх към родовите божества и демони и доказва, че почитателите на този култ се числят към население, за което ислямът е чужд.

Погребалният обичай представлява различни натрупващи се от поколения прийоми на отношение към тялото. В некропола от с. Сечище то е обект на две противоположни позиции. Едната се характеризира с особено големи грижи за трупа, за неговото полагане и подреждане в гроба и със стремеж той да се запази цял и невредим. Полагането в ниша и покриването с дървен капак могат да се интерпретират като желание да бъде изолиран мъртвецът от Земята — една от четирите стихии.[18] Грижите за тленните останки са в пряка връзка с представите за реинкарнация в исляма — за да може мъртвият да възкръсне, костите му трябва да се запазят в ненарушен ред.[19]

При част от гробовете е налице дистанциране от трупа; желание да се освободят от него, да се предпазят. Тези елементи, а също и разбиването на съд за храна над гроба, поставянето на дребни животински кости и въглени, в християнския култ семантически са свързани с грижите за безсмъртната душа. Известно е, че в исляма душата не е обект на погребалния култ. Може да се предполага, че денят, определен за поставяне на надгробните камъни, представлява своеобразен „помен“ за душите на мъртвите. Това не се отнася за гробовете с оградки, които точно обхващат изкопите.

В избора на място за некропола се наблюдават стари общочовешки традиции — живописна околност, проветрива суха земя, огрявана дълго от Слънцето, и близост до оживен път.

---

[1] В. Алексиев, Г. Дебец. Краниометрия. М., 964; Я. Рогинский, М. Левин. Основы антропологии. М., 1955; R. Martin, K. Saller. Lehrbuch der Anthropologie, Gustav Fischer-Verlag. Bd. I, 1957, Stuttgart.

[2] Д. Рохлин, Г. Болезни древных людей. М.-Л., 1965; K. Wells Bones. Bodies and Diseases. London, 1964; Disease in Ancient Man. Ed. by G. D. Hart, Clarke Irvin, Toronto, Canada, 1983; D. Brothwel, D. Digging up Bones. Ed. Trustees of the British Museum, London, 1972.

[3] M. Trotter, G. Gleser. The effect of ageing in stature. Am. J. Phys. Authr., 9, 1951, p. 311—324.

[4] П. Боев. Антропологично проучване на енеолитичния човек в България. Дисертация, И-т по морфология, БАН, 1966.

[5] Й. Йорданов. Антропологическо изследване на костния материал от раннобългарски масов гроб при гр. Девня. ИНМ Варна, XII (XXVII), 1976, 171—213; Й. Йорданов. Възстановяване на главата по черепа. С., БАН, 1981; Й. Йорданов. Антропологични данни за погребаните в прабългарски и раннобългарски некрополи в Североизточна България през IX—Xв. ИБИД, кн. XXIII, 1980, 49—67.

[6] Й. Йорданов. За физическия облик и болестите на хората, населявали българските земи в древността. — Стоматология, XIII, кн. 5, 1981, 313—322; Й. Йорданов, Г. Маринов, Н. Пенев. Палеопатологични данни от средновековни некрополи в Североизточна България, ИНМ Варна, т. XIX (XXXIV), 1983, 174—177.

[7] Изказвам сърдечна благодарност на Ангел Конаклиев от ОИМ — гр. Търговище, за предоставената информация.

[8] Ж. Въжарова. Погребалният обряд като исторически източник за етническата същност на българската народност по археологически и етнографски данни. — Археология XIX, 1977, кн. 2, 30—49; Оградени гробове бяха разкопани в обект 40 от Външния град на Плиска (непубликувани данни). Такива могат да се видят в некропол от XIXв. при с. Калугерица, Шуменско.

[9] В. Ф. Генинг, А. Х. Хеликов. Ранные болгары на Волге. М., 1964, с. 121; А. Л. Якобсон. Средневековный Крим. М.-Л., 1964, бр. 42, с. 43.

[10] Археологическая карта Татарской АССР (Предкамье). М., 1981, с. 75.

[11] Б. А. Рыбаков. Язычество древней Руси. М., 1987, с. 75.

[12] Ж. Въжарова. Цит. съч., с. 44; Ст. Ваклинов. Некрополът при Нови пазар. С., 1958, с. 26.

[13] В. Н. Ягодин, Т. К. Ходжайов. Некрополь древнего миздахкана. Ташкент, 1970.

[14] Ж. Въжарова. Цит. съч., с. 37 и сл.; Ж. Въжарова. Славяни и прабългари по данни на некрополите от VI—XI в. на територията на България. С., 1976, с. 410, 412, 414.

[15] Г. П. Снесарев. Большесемейные захоронения у оседлого населения левобережнего Хорезема. Краткие сообщения Института этнографии, вып. 33, М., 1960, с. 60 и сл.

[16] В. Н. Ягодин, Т. К. Ходжайов. Цит. съч., с. 32; С. П. Поляков, А. И. Черемных. Погребальние сооружения населения долины Зеравшана. — Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. М., 1975, с. 278.

[17] А. Стойнев. Светогледът на прабългарите. С., 1985, с. 85.

[18] Д. Овчаров. Към въпроса за реконструкцията на религиозно-митологичния комплекс на прабългарите. — Проблеми на културата, 1980, кн. 1, с. 74.

[19] С. П. Поляков, А. И. Черемных. Цит. съч., с. 279.

Nécropole du XVIIe—XVIIIe s. près du village Sečište, commune de Novi Pazar

P. PETROVA, Y. JORDANOV, B R. DIMITROVA

(Résumé)

Ont été étudiées 24 tombes. Elles sont marquées par une stèle de pierre non façonnée ou par des clôtures de pierre. La partie fondamentale des excavations tombales est de forme rectangulaire. Sur le rivage sud dans une partie d'elles est pratiquée une niche. Dans l'article sont indiqués les éléments constamment appliqués du rite, les particularités qui marguent des complications dans la pratique sépulcrale: les cas isolés, déterminés comme déviations, incompatibles avec l'islam. Une série de données des excavations tombales, le marquage, la position des squelettes et certaines trouvailles témoignent d'une attitude différenciée envers les défunts selon leur prestige social et d'après le sexe. L'indice d'âge n'est pas indiqué dans le rite sépulcral. On suppose que les complications dans la pratique sépulcrale sont un signe d'une autre tradition locale de l'islam, apportée par des immigrés.

Les éléments fondamentaux dans la cérémonie funèbre portent les signes de la religion officielle qui, pour le XVIe—XVII^{e}s., est l'islam. Il y a des raisons sérieuses d'interpréter les déviations indiquées comme isolées et inacceptables pour l'islam comme des réminiscences du culte païen protobulgare, qui s'est imposé bien plus tôt également dans le culte chrétien.

Dans la nécropole près de Sečište on distingue deux positions opposées à l'égard du corps. L'une se caractérise par des soins pour le corps lors de la mise et son arrangement au tombeau. Dans l'autre partie des squelettes sont enregistrées des particularités, qui ne sont pas en rapport avec le cadavre et maints éléments dont le sens dans le culte chrétien est dans le salut de l'âme immortelle.

Критика и рецензии

В. А. АЛЁКШИН. СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА И ПОГРЕБАЛЬНЫЙ ОБРЯД ДРЕВНЕЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИХ ОБЩЕСТВ (ПО АРХЕОЛОГИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛАМ СРЕДНЕЙ АЗИИ И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА Л., Наука, 1986. 192 с.

Монографията на В. А. Альокшин е преработен и допълнен вариант на защитената от автора кандидатска дисертация на същата тема през 1977 г. Огромният хронологически и териториален обхват на изследването е обусловен най-вероятно от желанието за разработване на по-обективни критерии за социални реконструкции на древните общества по данните от некрополите.

В. А. Альокшин разграничава шест блока информация, която съдържа този тип археологически извори, гл. I: 6—16. Всеки един от тях разкрива отделни аспекти от живота на древните общества, закодирани в погребалния обред.

Първият информационен блок има отношение към реконструкцията на идеологическите представи. Авторът обръща основателно внимание на принадлежността на погребалните обреди към т. нар. преходни ритуали. Втори и трети информационен блок дават възможност за изводи относно общественото положение на различните полово-възрастови групи в древните общества и степента на социално разслоение. Погребалният обред е извор и за проследяване на еволюцията на брака и семейството, както и за наличието на пришелци в общината, на която принадлежи даден некропол (четвърти информационен блок). Петият информационен блок разрешава проблеми на културогенеза, т. е. на основата на погребалните обреди могат да се изследват формирането на дадена археологическа култура, нейното развитие и смяната ѝ с друга или други археологически култури в даден регион. В последния шести информационен блок са включени демографските проблеми (продължителност на живота, болести, травми, предизвикващи смърт и т. н.). Тези данни характеризират условията за живот на хората в отделните исторически епохи.

В книгата В. А. Альокшин си поставя за цел анализ на погребалните обреди с оглед на втори, трети и четвърти информационен блок, за всеки един от които предлага съответната методика (с. 8—16 и гл. II—V: 17—175). Археологическите извори са обособени териториално в четири региона: средноазиатски, ирански, малоазийски и месопотамски. Авторът разграничава на основата на стопанския критерий следните периоди:

1. Период на архаичната икономика от произвеждащ тип, включващ данни от Джейтунската култура, Али-Кош, Чатал Хюйюк и др.
2. Период на развита икономика от произвеждащ тип (Анау, Намазга I—IV, Мерсин, Джан Хасан, Хаджилар, Тилки тепе и др.).
3. Период на занаятите (Намазга IV—V, Сиалк III—IV, Хисар I—III, Кум тепе, Караташ, Кушура, Алишар, късноубейдската култура и др.).
4. Първи етап на ранноокласова формация (Ур III-та династия, Кюл тепе).

Следователно според възприетата у нас археологическа периодизация, включените извори са в границите на ранния неолит и началото на средната бронзова епоха (VII/VI — нач. II хил. пр. н. е.).

Във връзка с първата основна задача — характеристика на полово-възрастовите групи през отделните периоди, А. В. Альокшин подчертава, че наред с антропологичните методи, реконструкцията на полово-възрастовата структура на популациите може да се установи и чрез археологическия анализ на характерния погребален обред, форма на погребалното съоръжение и инвентар вътре в и между трите основни групи: мъже, жени и деца. Авторът посочва в същото време, че ако за различните полово-възрастови групи е характерен един и същ стандартен погребален обред, то следва да се приеме, че полово-възрастовите различия не се отразяват в погребалния обред на конкретния некропол.

Необходимо е да се отбележи, че изследването на полово-възрастовите групи и градация в праисторическите общества е твърде важен и все още слабо проучен проблем на основата на комплексните археологически извори. Приема се, че подобна диференциация в архаичните общества е резултат от естественото разделение на труда. Именно с по-незначителното участие на възрастовата група между 50—60 г. в производствената дейност на общината (Кара Депе, Хисар I), В. А. Альокшин обяснява и намаляването на погребалния инвентар. Въведеният критерий за стандартен погребален инвентар помага на автора за точното според нас обяснение на женските погребения: ако се приеме единствено статистическият критерий, те изглеждат по-богати за сметка на украшенията, включени в погребалните обреди. Принципно важен е изводът, че водеща равноправна роля в стопанския и обществения живот на колективите имат мъжете и жените между 20 и 50 години и за трите обособени от автора периода. В късните етапи обаче на третия период (Хисар II—III, Алишар), погребалният инвентар в женските гробове значително намалява или дори отсъства. Най-бедни са гробовете на възрастните жени (40—50 г.), за разлика от предхождащите етапи, от които са известни и единични богати погребения на жени — по-възрастни от 60 г. (Сапали тепе, Хисар I). Този факт не дава основание да се смята, че е налице преживелица от матриархална организация, за каквато все още се постулира в някои изследвания и чието съществуване е опровергано от съвременните проучватели върху древните соционормативни отношения. В случая най-вероятно се касае за особен статус в религиозния живот на някои възрастни жени.

В проучването на В. А. Альокшин въз основа на откритите огромен брой детски погребения са обособени четири полово-възрастови групи (до 1 г.; 1—6 г.; 7—10 г.; 11—15 г.), които са характерни за първите три периода. За периода на ранноокласовите общества сигурни данни отсъстват.

Във връзка с изследването на социалната диференциация в древните общества (трети информационен блок), според автора най-важният признак за вероятно разслоение е наличието на няколко групи едновременни погребения в даден некропол, характеризиращи се с неравноценен погребален инвентар (с. 12 сл.). От особено значение е постановката, че не всяко богато погребение е указание за социална диференциация, давайки пример с детските и женските погребения, чийто инвентар е обусловен от религиозни причини. Социалното разслоение в древните общества се отразява преди всичко в мъжките погребения, а критериите за богатството на погребалния инвентар са променлива величина, която зависи от конкретните исторически ситуации и трябва да се определя в рамките на синхронни хоризонти. Анализът на инвентара е необходимо да се осъществява на основата на функционалния метод.

Социологичният анализ на археологическите извори (с. 52—136) очертава тенденцията към увеличаване на стандартните типове инвентар — 4—5 за първия период; 8 — за втория; 17 — за третия. В същото време се наблюдава различие и в броя на типовете инвентар, свързан с некрополите при по-големите и по-малките селища. Трудността с анализа на погребенията от Чатал Хюйюк сега проличава особено ясно, тъй като авторът ги включва в първия период, а сам на с. 19 посочва, че целият облик на Чаталхюйюкската култура сочи развита икономика от произвеждащ тип.

Най-ценният момент в изследването на социалната стратификация е проучването на детските погребения (с. 118 сл.), които показват, че социологичната информация е неотделима от първия блок информация. В този контекст е обяснимо и защо разположението на некрополите в или извън селищата не зависи от характера на социалната структура на древните земеделски общества (с. 151). Изследователят обръща внимание и на различните типове погребения в рамките на селищата — единични, колективни, „гнездовидни“. Той подчертава и факта, че документираните погребения на възрастни индивиди под подовете на праисторическите жилища, често са свързани с препланировка на селищата и не отразяват следователно древна ритуална практика. Изключения са детските погребения, някои от които се откриват освен под функционирали подове, също и в огнища (Алтиндепе). По отношение обаче на колективните погребения, които се появяват още през първия период, антропологичните изследвания не дават основание според нас да се отхвърли изцяло постановката за съществуването на тип колективни погребения на починали от инфекциозни болести или убити във военни стълкновения.

В края на книгата В. А. Альокшин актуализира проблема за т. нар. „градска революция“, под чието въздействие се формират икономическите и културните основи на древните ранноkласови цивилизации. Значително място е отделено и на социологичната интерпретация на оръжието, което се появява в погребенията през третия период (на занаятите).

В заключение бихме посочили следното: 1. Изследването носи както положителните, така и обективните слабости на работи от този тип. Най-важният принос според нас е възприетият проспективно-ретроспективен анализ, благодарение на който се достига до съществени изводи особено за социумите в Средна Азия. Наличието на вътрешни противоречия, за някои от които стана въпрос по-горе, могат да бъдат единствено стимул за по-нататъшни изследвания. 2. Редица от изводите са съпоставими с изследвания на основата на материали от европейската праистория, особено що се отнася до обособените полово-възрастови групи. 3. Важен въпрос, който поставя работата на В. А. Альокшин, е доколко е правомерно самостоятелното анализиране на погребалните ритуали като извор за уседналите ранно- и развито-земеделски популации или е необходима задължителна корелация с данните от селищните структури. За бъдещите проучвания явно остават и проблемите за институционния или неинституционния характер на инициациите и т. н.

В крайна сметка огромният събран материал, както и възприетата методика, правят книгата на В. А. Альокшин полезна за всички, които се интересуват от културно-историческата интерпретация на археологическите извори за древните общества.

ЛОЛИТА НИКОЛОВА

XXXIV национална археологическа конференция в Кърджали

От 24 до 27 април 1989 год. Археологическият институт с музей при БАН, Главна дирекция „Музеи и художествени галерии“ при Комитета за култура, Общинският народен съвет и Историческият музей в Кърджали организираха в града XXXIV национална конференция по археология. Бяха отчетени резултатите от археологическите разкопки и проучвания през 1987 год.[1], бяха обсъдени и редица въпроси, свързани с проблемите на археологическата наука, главно по отношение на методиката на археологическите разкопки на некрополи.

Тридесет и четвъртата Национална конференция бе открита от проф. Велизар Велков, директор на Археологическия институт с музей. Той изтъкна постиженията на българската археология през 1988 год. и обърна внимание на някои важни проблеми, които стоят за решаване пред археологическата наука: модернизирането на българската археология по отношение на методите при провеждане на археологическите разкопки, преустройството на научно-изследователските програми в национален мащаб, активизиране работата по написването на „Археология на България“, необходимостта от решително подобряване на материално-техническата база и други.

Традиционно първото заседание на археологическата конференция бе посветено на археологическите разкопки и проучвания в района на града-домакин, т. е. на археологията на територията на бившия Кърджалийски окръг. То започна с приветствие от името на Общинския комитет на БКП и на Общинския народен съвет към всички участници в конференцията.

Ел. Герджикова разгледа състоянието и проблемите на археологическите проучвания в Източните Родопи. Те са се активизирали едва през последното десетилетие, като значителни са успехите в тракийската и средновековната археология. Конкретните действителни резултати по епохи и по значителни паметници бяха изнесени в следните доклади: на А. Радунчева (АИМ) и Алтънка Шукерова (Момчилград) — за резултатите от разкопките на селищната могила при с. Седларе, на Г. Кулов (Кърджали) за проучванията на тракийската култура, на Г. Кабакчиева (АИМ) — за известната антична вила „Армира“ край Ивайловград. Бе констатирано, че все още изостават консервационните работи по този изключителен паметник на античната култура, и то в годината, когато се отбелязва 25-годишнината от започването на разкопките. Катя Меламед (АИМ) докладва за резултатите от проучванията на средновековни некрополи и селища в Кърджалийско, а Н. Овчаров (АИМ) и Даниела Хаджиева (Кърджали) за приключилите вече разкопки на един значителен средновековен манастир в кв. Веселчани на града.

Заседанието на 25 април бе посветено на докладване резултатите от проучванията и разкопките в областта на праисторията, тракийската, античната и средновековната археология, по отделни секции.

Работата на праисторическата секция започна с доклад на Н. Сираков за току-що приключилия етап от българо-виетнамските разкопки във Виетнам за 1989 год., провеждани от групата за палеолитни проучвания. Засега това е единствената задгранична българска международна експедиция. А. Радунчева (АИМ) разгледа редица скални светилища в Източните Родопи и издигна хипотеза за тяхното функциониране през енеолита. В. Николов (АИМ) направи подробен преглед на праисторическите проучвания през 1988 год. за цялата страна. На същото заседание бяха изслушани два доклада за резултатите от извършената през 1988 год. работа в национален мащаб по археологическата карта на България — на М. Домарадски (АИМ) и на Г. Нехризов (НИПК).

В секцията по тракийска археология Т. Кънчева (Нова Загора) направи преглед на проучванията на тракийските селища, К. Кисьов (Пловдив) — на проучванията на тракийските некрополи, Д. Станчев (Русе) докладва за резултатите от разкопките на тракийска надгробна могила при с. Копривец, Разградска област с много ценни находки от запазено погребение от V век пр. н. е. А. Балканска (АИМ) говори за разкриваното от нея тракийско светилище Демир-баба теке. Много нови и интересни резултати за тракийски култове представиха Алексей Гоцев (АИМ) и Милена Димитрова (АИМ) от разкопките на тракийското светилище при с. Бабяк, в района на Благоевград.

Секцията по антична археология започна с обобщителен доклад за състоянието на проучванията на римските градове у нас, перспективите и основните проблеми, които стоят за тяхното решаване, изнесен от В. Найденова (АИМ). Христина Ангелова (ЦМИА в Созопол) и Ив. Карайотов (Бургас) докладваха за резултатите от подводните проучвания при устието на р. Ропотамо, които се придружават от много прецизна геофизична документация. Кина Койчева (Габрово) и Ат. Милчев (СУ) докладваха за разкопките край Крамолин, Севлиевско, В. Божилова (АИМ) — за разкопките край Крамолин, Севлиевско, В. Божилова (АИМ) — за продължаващите успешно разкопки в императорската резиденция край Костинброд, където са открити нови подови мозайки. Здравко Каров (Пловдив) и Мая Мартинова (Пловдив) докладваха за новите открития в центъра на античния Филипопол в района на форума.

В секцията по средновековна археология Людмила Дончева (АИМ) разгледа подробно резултатите от теренните проучвания в областта на средновековната археология. Особен интерес предизвикаха двата доклада за резултатите от приключилите разкопки на старобългарския манастир край с. Равна, Провадийско, един забележителен духовно-просветен център през IX—X век. К. Попконстантинов докладва за епиграфските находки (няколко хиляди рисунки-графити и около 250 надписа), а П. Георгиев — за археологическите резултати. Т. Тотев (Филиал АИМ в Шумен) и К. Тотев (Филиал на АИМ във В. Търново) за последните проучвания в манастира Патлейна в Преслав, а Я. Николова (ВТУ) и Мирко Робов (Филиал на АИМ във В. Търново) за разкопките в Килифаревския манастир.

На 26 април една група участници посети античната вила „Армира“, а друга — Татул и Перперек.

Заседанието на 27 април бе посветено на някои методически въпроси на археологическата практика, по-конкретно на методиката за проучванията на некрополите. С кратки встъпителни думи проф. В. Велков посочи значението на правилното методическо разкопаване на некрополите, с оглед на извличане на максимално точна информация. Ив. Иванов (Варна) разгледа методиката на проучванията на праисторическите некрополи, като особено се спря на работата в енеолитния некропол във Варна. Диана Гергова (АИМ) се спря на проучванията на тракийски надгробни могили и особено на разкопките на една тракийска гробница край Свещари. Тук разкопките са били проведени с максимално използване на геофизични и други точни методи за предварително определяне мястото на сградата под насипа. Това е дало възможност за много ценни наблюдения на някои култови обреди. Л. Гетов (СУ) разгледа състоянието, постиженията и проблемите при разкопаването на надгробните тракийски могили, като обърна внимание на проблема до къде следва да се разширяват тези проучвания и какво следва да се прави за тяхното съхраняване и запазване. П. Гатев (АИМ) и Радослав Василев (АИМ) разгледаха методически проблеми на разкопаването на средновековните некрополи за времето VIII—XIV век.

С кратко слово за основните резултати от протеклата конференция тя бе закрита от проф. Велизар Велков.

---

[1] Публикувана е брошура с резюмета за всички открития през 1988 год.: XXXIV национална конференция по археология. Археологически открития и разкопки през 1988 год. Кърджали, 1989 г. 198 с.

Х интернационален колоквиум по античен бронз във Фрайбург (ФРГ)

От 18 до 22 юли 1988 г., във Фрайбург (ФРГ) се състоя поредният Интернационален колоквиум по античен бронз. Той се проведе под патронажа на проф. д-р Х. Енглер, министър на науката и изкуствата на провинция Баден-Вюртемберг и бе организиран от Катедрата по провинциално-римска археология на университета Алберт Лудвиг във Фрайбург, със съдействието на редица други държавни и частни институции на ФРГ.

Колоквиумът бе открит със слова на членовете на организационния комитет и на някои видни учени от различни страни. Особено приятни за българските участници бяха думите на проф. д-р Х. Нубер (председател на Организационния комитет), с които той изрази благодарността и възхищението на учените, занимаващи се с проблематиката, към българските домакини на Х-я колоквиум в Стара Загора.

Изключително масовото участие (повече от 170 участници с над 80 заявени доклада), наложи разделянето на заседанията в две секции. Организаторите се бяха постарали да разделят докладите така, че всеки от участниците да е в състояние да изслуша възможно най-много доклади, които са интересни и важни за него. За това допринесе и подходящото разположение на залите, в които заседаваха двете секции — в близост една до друга.

Българската делегация бе една от най-многобройните сред участниците в колоквиума. Израз на особено уважение и признание на постиженията на българската археология бе предоставянето на правото за изнасяне на встъпителен доклад от ст. н. с. А. Димитрова-Милчева (АИМ) на тема „Тракийското сребърно съкровище от Рогозен“ (България). Докладът бе изслушан с голям интерес.

Значението на колоквиума бе подчертано както от разнообразието на темите, така и от стремежът на повечето автори да свържат преките изследвания на бронзовите паметници с цялостното проучване на античната история на Средиземноморието. Наред с изкуствоведческите изследвания на бронзовите паметници, докладите представяха и разработки по значителен кръг от въпроси: производство, металография, комплексни проучвания на паметници от отделни центрове, типологизация, връзка със средновековни паметници и пр.

В докладите на редица автори бяха разгледани комплексите от бронзови паметници, открити в различни части на средиземноморския свят. М. Сабо (Унгария). Новопостъпили бронзови паметници в Музея на изящните изкуства — Будапеща; Я. Боузек, И. Ондрейова (ЧССР). Провинциално-римски бронз от сбирката Вилнер; Г. Херес (ГДР). Рейнски бронз в Античния кабинет в Берлин; С. Палаги (УНР). Бронзови находки от римски могилни гробове, северно от Балатон; С. Буше (Франция). Бронзове от Вьо-Еврьо и пр. Същата тематика имаха и докладите на няколко от българските участници: В. Найденова (АИМ). Бронзът от Рациария (Горна Мизия); В. Любенова (Перник) Антични бронзови и медни находки в Музея в Перник; В. Василев (АИМ). Бронзови статуетки от светилището край Лозен; П. Георгиев (АИМ). Една група долномизийски статуетки: доказателствен материал за съществуването на непознато досега ателие. Стилово-иконографски опит. Трябва да се отбележи, че тези доклади имаха за цел не само представянето на съответните групи паметници, но и достигането до по-обобщителни изводи като напр. установяването на местното производство, хронологически граници на работата на отделните ателиета, връзка с паметници от други римски провинции, връзка със светилища и пр.

Редица доклади бяха посветени на проучването на бронзови статуи и статуетки, във връзка с тенденциите в развитието на бронзовата пластика, включително и портретната. Г. Лаузен (ФРГ). Гордиан от Нидербибер в Бон:, Х. Арсе (Испания). Римски бронзови конни статуи от Хиспания; А. Н. Задокс-Ита (Холандия). Венера Генетрикс; З. Кадар (Унгария). Статуетките на Венера от Потаиса (Дакия) и тяхната връзка с Ориента.

Голям брой доклади разглеждаха въпроси, свързани с бронзовите украси на различни предмети: мебели — Т. А. Молс (Холандия). Бележки и въпроси относно бронзови мебелни апликации от римските провинции: Б. Бар-Шарар (САЩ). Някои римски провинциални декоративни бюстове, хирургически инструменти: Т. Кънчева (Н. Загора). Хирургически инструменти от Нова Загора, огледала: М. Трейстер (СССР). Провинциалноримски огледала в Северопонтийския район и т. н. Добро впечатление остави сред слушателите докладът „Апликации от римски колесници от Пауталия“, изнесен от Л. Русева-Слокоска (АИМ).

Производството, типологията на формите и изображенията на бронзовите съдове бяха разгледани в няколко доклада, сред които имаше и български — за бронзовите касеролета, изнесен от Р. Мерджанова (аспирант в АИМ). За бронзовите амфори от Тракия в I—III в., тяхната типология и хронология изнесе интересен доклад К. Калчев (Ст. Загора). Проучването на бронзовите лампи би могло да се разглежда като отделна тема, застъпена в рамките на Колоквиума. Следва да се отбележи, че наред с останалите доклади по тази тема, бе изнесен и доклад „Бронзови фенери от Римска Тракия“ от Хр. Буюклиев (Ст. Загора).

Една от важните теми на Колоквиума бе за производството, технологията и металографията на античните бронзови паметници. Тя бе разработена в Докладите на Х. Борн (ФРГ). Аналитично-техническо проучване на голямата бронзова статуя на Атис в Рейнския музей — Трир, на Г. Алтхаус и колектив (ФРГ, Италия). Венера от Ксантен — техническо съобщение и др.

Колоквиумът се състоя при отлична организация. Домакините се бяха погрижили да осигурят най-добри условия и да създадат приятна, творческа атмосфера. Участниците бяха обект на особено внимание от страна на държавните органи на провинция Баден-Вюртемберг и на западногерманската общественост. Те бяха приети от ректора на Университета във Фрайбург, от кмета на града и от министъра на културата на провинцията, проф. д-р Х. Енглер. По случай провеждането на колоквиума бе организирана изложба „Античен бронз и находки от благороден метал в Баден-Вюртемберг“. Състоя се и публичен доклад на тема „Римските сребърни съкровища от Галия“, прочетен от д-р Ф. Барате (Париж). За участниците в колоквиума бе особено приятна и полезна организираната от домакините екскурзия до Карлсруе, Райнцаберн и Ладенбург с посещение на музеите в тези градове. Особено голям интерес предизвика колективната бронзова находка от Ладенбург, чиято публикация ще се очаква от всички учени, занимаващи се с тази проблематика с голямо нетърпение.

В заключение би могло да се каже, че българското участие в колоквиума във Фрайбург бе на високо ниво. Докладите предизвикаха полезни дискусии и размяна на мнения. Направи впечатление фактът, че освен в докладите на българските участници, материали от българските земи бяха разгледани в редица доклади на чужди учени Т. Сарновски (ПНР). Нови статуи от сградата на щаба в Нове; П. Дичек (ПНР). Бронзови находки от валетудинариума в Нове. Може да се заключи, че българските доклади допринесоха за общото впечатление за високото ниво на научните разработки, поднесени във Фрайбург. Затова не може да се възрази на думите на проф. д-р Нубер, че тази среща надхвърля рамките на един колоквиум и по количеството и качеството на докладите се доближава до размерите и значението на един истински научен конгрес. Тази оценка бе споделена и от други участници на заключителното заседание, на което бе взето и решението следващият колоквиум да се състои през 1990 г. в Мадрид.

П. ГЕОРГИЕВ

XVIII конференция по класически студии „Ейрене“

От 28 август до 2 септември 1988 г. в Будапеща се проведе редовната XVIII международна конференция по класически студии, организирана от Международния комитет по класически студии „Ейрене“, комитет, обединяващ учените антиковеди от социалистическите страни. Тази конференция сега бе организирана от Унгарската академия на науките с председател на организационния комитет световно известния класически филолог и езиковед акад. Янош Хармата. Известно е, че нашата страна досега е била два пъти домакин на тази конференция: VI конференция през 1962 г. в Пловдив и XV в Несебър през 1978 г. Замисленият двегодишен период между две последователни конференции бе за известно време нарушен, но след Берлинската през 1986 г. налице е стремеж на всяка една от страните, която трябва да провежда конференцията, да спазва този срок.

В XVIII конференция взеха участие около 150 учени от социалистическите и около 50 от несоциалистически страни. Представени бяха Австрия, Белгия, България, Испания, САЩ, Финландия, Франция, Англия, Гърция, Италия, Холандия, Полша, ГДР, ФРГ, Швеция, Швейцария, Чехословакия, СССР, Югославия и естествено страната домакин Унгария с многочислена делегация. За съжаление не присъствува никой от СР Румъния.

Работата на конференцията бе разпределена в шест секции, съобразно традиционната програма, чрез която следва да бъдат представени основните научни дисциплини на антиковедската наука.

Първата секция бе посветена на античната литература, втората — на гръцкото и латинското езикознание, третата — на античната философия, четвъртата — на античната история, петата — също традиционно, винаги се посвещава на „микенски студии“, шестата обхваща античната археология и епиграфика с идеята да се изнасят преди всичко значителни нови открития в тези области.

За участие в конференцията бяха заявени 12 учени антиковеди от нашата страна (толкова участвуваха през 1986 г. в Берлин), но можаха да вземат участие само трима: проф. В. Велков, председател на Българския национален комитет по класически студии, проф. М. Тачева от Софийския университет „Климент Охридски“ и ст. н. с. Д. Гергова от Археологическия институт с музей при БАН.

В първата секция бяха изнесени около 35 научни съобщения по различни проблеми на старогръцката и латинска литература (за епоса, за отделни трагедии, за отделни трагици и комици, за естетическата функция на лирически и епически елементи в гръцката трагедия, за старогръцката риторика; из проблематиката на римската литература бяха засегнати въпроси, свързани с творчеството на Катул, Колумела, Тацит, Сенека, римската комедия, римската риторика; из историята на народния латински език и др.).

Във втората секция бяха изнесени около 20 научни съобщения по проблеми на старогръцки и латински език (из проблематиката на етруски език с оглед на влиянието му върху оформяне на римската именна система, наблюдения върху езика на отделни писатели и съчинения, напр. за Хистория Аугуста, за Теодор Синкел, Теофилакт Симоката, на особености в средновековния латински език, използуван в официални документи и в средновековни исторически съчинения.

Третата секция обхващаше въпроси на античната философия, разгледани в 15 научни съобщения (за Демокрит, Платон, Епикурейството, Анаксагор, философски въпроси в творчеството на Цицерон и др.).

Около 30 научни съобщения бяха изнесени в четвъртата секция по проблемите на историята на древна Гърция, Рим и на други антични народи и държави. Едно цяло заседание бе посветено на гръцкия полис в светлината на нови идеи и проучвания. Няколко съобщения засягаха робството и робските въстания в Рим. В тази секция проф. М. Тачева чрез ново четене и тълкуване на известен надпис от Аполония, дн. Созопол, установява принадлежността на редица надписи на тракийския владетел Реметалк III (около 38—45 г.) принос към изясняване на въпроси, свързани с дейността на последните тракийски владетели. Бяха докладвани нови виждания върху някои проблеми на гръцката идеология през IV век и през елинистическата епоха. Не бяха забравени и въпросите на аграрните отношения от епохата на Римската република и ранната Римска империя. Тук бяха изнесени и няколко научни съобщения, свързани с въпроси из римското право.

Миkeнoложката секция, както и в предишните конференции, бе ограничена до две заседания, поради ограничения брой специалисти. Тук научните съобщения бяха насочени предимно към четене и предложения по тълкуване на писмени паметници с т. нар. линейно *Б* писмо, както и към опити за характеристика на микенската държава и общество в светлината на разчитането на микенските писмени паметници.

Около 30 научни съобщения бяха изнесени в секцията по антична археология и епиграфика, чието ръководство бе поверено на проф. В. Велков. Съобразно традицията бяха изслушани редица съобщения за археологически и епиграфски открития на територията на Унгария, България, Египет, Гърция, Грузия и др. Тук ст. н. с. Д. Гергова запозна конференцията с откритията в комплекса Сборяново, изтъквайки приноси на тези уникални паметници за издигане на интересни хипотези за някои аспекти на тракийската религия. В секцията бяха докладвани и въпроси из проблематиката на древногръцката керамика, за обществената роля на римското изкуство, за античната бронзова пластика, за античните геми, за късноримска керамика (с материали от разкопките при с. Кривина, Русенско) и др.

За участниците бе организирана много интересна екскурзия с кораб по Дунав, която даде възможност те да се запознаят с римския лимес в Панония и с един от големите центрове на средновековната унгарска държава Естергом.

В редовното заседание на Международния комитет „Ейрене“ бяха обсъдени някои въпроси за по-нататъшната дейност на комитета. Бе предложено следващата конференция да се проведе в Полша след две години. За почетен член на комитета „Ейрене“ бе предложен и утвърден големият български класически филолог с международна известност проф. Борис Геров, дългогодишен член на комитета „Ейрене“ още от неговото създаване.

В. ВЕЛКОВ

Тракия Понтика IV

Четвъртият международен симпозиум, посветен на морската култура в древна Тракия, се проведе от 6 до 12 октомври 1988 г. в своето седалище — гостоприемния Созопол. Тази научна проява се организира от Комитета за култура, Българската академия на науките и Общинския народен съвет на града домакин. Тя бе открита от члена на Експертния съвет на Центъра за морска история и археология д-р М. Тачева — проф. в катедра „Тракология“ при Историческия факултет на СУ „Климент Охридски“. „Крайбрежни селища в Тракия преди гръцката колонизация“ — това бе основната тема, която събра участниците на тази среща. Предвидено бе симпозиумът да започне с кръгла маса върху методиката на проучване на потънали обекти. Тъй като тази проблематика е по-обща и не се отнася единствено за тракийските крайбрежия, първият делови ден от програмата бе посветен само на нея. Веднага ще кажа, че гостите от чужбина не се ограничиха само с въпросите на методиката, а по традиционния начин докладваха новите си открития и идеи. Това, разбира се, не попречи на работата, дори обогати програмата.

На първо място, сред тази група доклади ще отбележа пленарния доклад на Х. Фрост (Англия). Тя съобщи своите последни наблюдения за локализиране на древни пристанища по Източното Средиземноморие — по-стари от градените с вълноломи и кейови стени. Тези нови виждания могат да бъдат приложени и за тракийските пристанища, ако внимателно се проследят промените в морското равнище и като се има предвид постигнатото досега — локализирането на анкражи на определени дълбочини. Други, предизвикали интерес с проучванията си в Средиземно море, бяха: П. Джанфрота, който сподели опита си на подводен археолог в обекта при Бая (Неапол), Г. Капитен, който разказа за „неолитните“ крайбрежни селища в Югоизточна Сицилия, Е. Галили, който говори за разкопаваните обекти по израелското крайбрежие, П. Трусе, който изнесе общ доклад за потъналите обекти в Тунис. Приятно впечатление направи фактът, че френският учен е ползувал и резултатите от българската експедиция в Картаген. С подобен характер, но за Черно море бяха докладите на К. Преда (Румъния) и К. Шилик (СССР). Интерес предизвикаха интердисциплинарните доклади: на А. Архонтиду-Аргири за специалните сондажни проучвания в пристанището на Митилена, на С. Папагеоргиу и С. Стирос, който изнесоха своите първи резултати от изследването на промените в холоцена на Егея въз основа археологически и геоморфологични данни, на М. Вайнщайн-Ерон, която представи палиноложките изследвания в подводната археология на Израел. Свои изисквания към дендрохронологическия анализ добави А. Бенкерт (Гърция). Докладът на А. Петков, М. Георгиев, Н. Ненов, Д. Георгиев, Хр. Ангелова третираше експериментираните методи за откриване на потънали обекти при експедициите в морските заливи на р. Ропотамо и Урдовиза (Китен). Добро впечатление направи изнесеният от Н. Ненов съдоклад за възможностите, които има новият български уред за подводно археологическо разузнаване „Релеф 100“ и за начините на приложението му. Особено ефектно бе, че уредът — монтиран на кораба „Херсон“, показа своята работа и беше видян от всички, които имаха желание за това, а те не бяха малко...

След този въвеждащ в проблематиката първи ден на симпозиума започна работата конкретно за обектите и проблемите по крайбрежията на древна Тракия. Началото постави К. Марченко (СССР), който представи нови, публикувани съвсем наскоро в монография, данни за североизточната „граница“ на тракийското разселване. Според археологически материал тя стига до р. Днепър. Така археолозите отново потвърдиха с веществени доказателства тезите на историци и лингвисти. От подобен ъгъл на виждане бяха изнесени докладите на В. Яйленко за крайбрежните тракийски центрове по Северното Черноморие VI—V в. пр. н. е. по данни на ономастиката и на И. Никулице за взаимоотношенията на северните траки с гръцкия свят. Тук могат да се споменат и докладваните от Г. Шаповалов останки от древни плавателни съдове, открити при праговете на Днепър.

Южната морска „граница“ на тракийската култура бе представена от гръцките колеги Д. Триандафилос, който показа археологически материал от Егейска Тракия преди гръцката колонизация и Д. Мацас, който допълни картината от тази епоха с материали от о. Самотраки. Директорът на Френската школа в Атина О. Пикăр запозна аудиторията с о. Тасос в началото на колонизацията. Тази група доклади много добре бе допълнена от Цв. Лазова, която говори за предгръцките традиции, съдържащи се в античната литература и отнасящи се за северноегейските острови.

Селищата и племената по южния малоазийски бряг на Черно море, свързани с тракийската история и култура, бяха предмет на изследване в работите на С. Саприкин (СССР) и Зл. Гочева. Това те направиха въз основа на данните от древната писмена традиция. Резултатите от Интерпретацио барбарика—интерпретацио трацика на тези извори се оказаха добра илюстрация на предимствата на тази методика. На този фон директорът на Британския археологически институт в Анкара Д. Френч представи нови данни от изследването на древния Синопе.

Вечерта на същия ден участниците в срещата посетиха Археологическия музей на града. В него бяха изложени експонати от последните разкопки на потъналите селища при Урдовиза (Китен) — от раннобронзовата епоха и Созопол — от халколита и ранния бронз. Изложбата бе открита от проф. В. Велков — директор на Археологическия институт с музей при БАН. На място, сред експонатите, К. Порожанов изнесе доклад за резултатите от проучванията при Урдовиза, а В. Попов запозна гостите с материалите от Созопол.

Следващия ден работата продължи с проблемите на Западното Черноморие. Тук бяха включени и резултати от интердисциплинарните изследвания за същия район. Кр. Орсел (Швейцария) представи първите резултати от дендрохронологията на едно от потъналите селища във Варненското езеро. Данните са обнадеждаващи и ще бъдат полезни в по-нататъшната работа. Особен интерес предизвика докладът на Г. Рибаров, който анализира остеологичния материал от потъналото селище при Урдовиза. Въз основа на богата костна колекция и сравнителен анализ бе показано, че обитателите на раннобронзовото селище са отглеждали не само едър и дребен рогат добитък, но и коне в големи количества. Това известие е попълване на едно от белите петна върху картата на историческото формиране на най-ранните племена, които могат да се свържат с по-късната тракийска цивилизация и култура. В тази светлина може да се прецени и докладът на В. Инкова за спектралния анализ на метална брадва от потъналото селище при Созопол. Резултатите показват съдържание на специално желязо, което е свидетелство за изключително високо развитата металургия в тракийските земи през халколита. Тук ще спомена и доклада на М. Филипова, Е. Божилова за палиноложките и палеоетноботаническите данни за човешкото общество в днешните Източнобългарски земи преди гръцката колонизация.

По-нататък думата имаха отново историците. Л. Николова се спря на проблема за селищния живот в западната част на Циркумпонтийската културна област през ранната бронзова епоха. В частност, за „наколните“ селища при Варненското езеро, проблемът бе разгледан от И. Змейкова и допълнен от Г. Тончева, която представи оръдия на труда от един от тези обекти. В исторически план М. Чичикова обстойно се спря на тракийската цивилизация в Понтийския регион преди гръцката колонизация. Дългогодишният разкопвач на Несебър Л. Огненова-Маринова илюстрира тези виждания чрез представяне на археологически свидетелства за тракийската „-бриа“. В подобен аспект бе и изнесеният от М. Домарадски, И. Карайотов, А. Гоцев доклад за селището от ранножелязната епоха при Малкото кале край Созопол. К. Димитров даде свое виждане за отношенията траки — гърци, чрез интерпретирането на едно непубликувано съкровище от стрели-пари, намерено южно от Балкана. Особено ценен бе приносът на Ст. Райчевски, който откри нови изворови данни за Тракия Понтика в светлината на изследването на имената на селища и местности от Странджанското Черноморие. В. Лозанова представи ново виждане за ритуалния скок във вода като догръцка култова практика. За ролята на царете в отношенията на тракийските държавни организации и гръцките полиси по крайбрежието говори М. Тачева. Тя обоснова становището, че полисите са съществували не само заради собствените си нужди, но и заради нуждите на тракийските царе. Интересни идеи за сравнение на отношенията местно население — гръцки „колонисти“ изнесоха италианците Ф. Кордано (за гърците и сицилийците VIII—VII в. пр. н. е.) и Г. Чионголи, П. Гузо, които предложиха диахронен модел в конкретния случай с месапите. Работният ден завърши с една спорна, но смела хипотеза за строежа и начина на ползуване на древното пристанище Таласарна на о. Крит, изнесена от Е. Хаджидаки.

Заседанията на 10 октомври започнаха с доклада на И. Панайотов, който представи своите наблюдения върху селищния живот през бронзовата епоха в Тракия. Ян Де Бўр (Холандия) се постара чрез корабни типове от Източното Средиземноморие и Централна Европа през къснобронзовата епоха и археологически материал от Тракия да обоснове по нов начин тракийското корабоплаване и презморски връзки. С. Тохтасиев (СССР) разгледа географията на племената в Омировата „Илиада“ XIII, 3—6 в крайните северни предели на тракийската диаспора. А. Иванчик (СССР) се спря върху бележките на най-старите гърци за Черно море. К. Думас (Гърция) въз основа на сравнението на технологиите за добива на метали и сплави в Егейския басейн и Черноморието през ранната бронзова епоха, даде косвени доказателства за съществували презморски връзки. Я. Боузек, И. Ондрейова (Чехословакия) разгледаха в сравнителен план орнаментите, наричани „кимерийски“, „халщатски“ и „тракийски“, като отчетоха, че това са условни термини за култури, които притежават сходни елементи и общи черти. Деловата работа завърши с теоретичния пленарен доклад на Ал. Фол, озаглавен „Гръцката колонизация — фактор в културните елино-тракийски взаимоотношения“.

На 11 октомври участниците имаха възможността да се запознаят с експозицията на Историко-художествения музей във Варна.

Симпозиумът бе закрит от ст. н. с. М. Лазаров — председател на Експертния съвет на ЦМИА и зам. председател на Организационния комитет. При закриването бяха предложени идеи за тема на следващия V симпозиум Тракия Понтика. Тези идеи сигурно ще бъдат взети предвид, но независимо от конкретната тема, трябва да си дадем сметка, че голямата проблематика, онасловена *Тракия Понтика* или *Тракия на моретата*, привлича все по-голям кръг учени от цял свят. Изнесени бяха общо 50 доклада, една трета — на български учени, останалите — на гости учени от 10 европейски и азиатски страни: Англия, Гърция, Израел, Италия, Румъния, СССР, Франция, Холандия, Чехословакия, Швейцария. Трябва да добавя, че симпозиумът премина в дух на колегиалност, реалистичност в изказванията и творчески подход в дискусиите. Той бе ползотворен за всички участници.

Накрая — актите на първите три симпозиума излизаха редовно и интересът към тях непрестанно расте. Нека се надяваме, че организаторите ще успеят навреме да издадат и четвъртия том „Тракия Понтика“, за да бъде ползуван без закъснение от специалистите у нас и в чужбина.

К. ПОРОЖАНОВ

Международен симпозиум по ранносредновековна археология в Матзее

Австрийското дружество по праистория и археология има традиция всяка есен да организира научен симпозиум. Състоялият се от 13 до 16 октомври 1988 в Матзее (Австрия) симпозиум беше посветен на археологията на баварите и техните съседи през ранното средновековие. Той беше част от културната програма по случай двойния юбилей — хиляда и петстотин години от официалното изтегляне на римските войски на Одоакър от Дунавската граница на Западната империя (488 г.), там където няколко десетилетия по-късно са се заселили наричаните тогава „байовари“, и хиляда и двеста години от установяването на франкското господство на Карл Велики над баварите (788 г.). Тези годишнини бяха съпътствувани от голямата, единствена по рода си досега съвременно експонирана, комплексна изложба, представяща материалната култура, бит и т. н. на баварите под наслов „Баварите от Северни до Тасило 488—788“ в Матзее и Розенхайм (ФРГ). Съдействие при организирането на археологическия симпозиум са оказали още: Залцбургският музей Каролино Аугустеум, Музеят по праистория и ранна история в Мюнхен, Музеят в Розенхайм и Институтът по праистория и ранноистория на Виенския университет.

Т. Фишер (Мюнхен) представи състоянието на археологическите проучвания в районите на Батавия и Бойотро (дн. Пасау) там, където е засвидетелствувана дейността на св. Северин в третата четвърт на V в. Оттук са и едни от най-ранните данни за заселването на „старите“ бавари в края на V в. Х. Гайслер (Щраубинг) прави опит чрез планиграфски анализ на некрополите от V—VI в. по течението на р. Дунав между Регенсбург и Щраубинг да проследи отделни хронологически хоризонти от затворени гробни комплекси, които са етнически определими, и да отдели сред тях тези, в които са погребани „стари“ бавари. За баварското наследство около Залцбург и за техните занаятчийство и търговия докладва Ф. Мослайтер (Залцбург). Значително по-бедни са останките на баварите в Тирол и планинските проходи на Предалпието, които се опита да обобщи в изложението си А. Липерт (Инсбрук). Той, както и Х. Фризингер (Виена) успешно разграничава материалната култура на „романи“ и бавари, както и на съседните германски, славянски и аварски племена.

За ранносредновековната сакрална архитектура, за най-новите открития, свързани с нея в границите на баварското херцогство от VI—VIII в., бяха докладите на Х. Давхаймер (Мюнхен), Р. Миглбауер (Велс, Горна Австрия) и Ф. Глазер (Клагенфурт).

При особен интерес и придружени с дискусии преминаха рефератите на Е. Герам (Будапеща), З. Чилинска (Нитра) и П. Щадлер (Виена). В доклада си Е. Герам с помощта на статистиката интерпретира някои новооткрити аварски гробни комплекси, съдържащи монети. З. Чилинска се спря на аварските гробове на жени ездачки. Особено полезно е актуализирането на проучването на съкровището на Наги Сент Миклош от П. Щадлер. Авторът ни представи своя работен вариант. По подобие на всестранния анализ на съкровищата от Малая Перещепина, Врап и Сътън Ху на Й. Вернер и тяхната нова интерпретация и П. Щадлер се опитва да уточни произхода и характера на съдовете от Наги Сент Миклош да свърже по възможност отделните декоративни елементи с известен стил, а в някои случаи и етнос.

Върху германските съседи на баварите — готите, но в по-далечни географски и хронологически граници бяха посветени рефератите на Г. Рипол-Лопез (Барцелона) и А. Харалaмбиева (Варна). Първата авторка ни представи вестготски некрополи (ок. 400 гроба) от източната част на Пиренейския полуостров. Втората — изнесе нови археологически данни за следите на готите на юг от Долния Дунав през V в.

На материалното наследство на каролингите бе посветен рефератът на Е. Вамерс (Майнц). Той бе придружен от богат, диапозитивен, сравнителен материал. Авторът успешно доказва някои връзки на отонската култура с Византия и Средиземноморския свят. Върху проблеми на историята на Щаймарк през отонската епоха бе и рефератът на Д. Крамер (Грац).

На симпозиума професор Х. Фризингер представи резултатите от над двадесетгодишните проучвания на славянската княжеска крепост в Гарс — Тинау (Долна Австрия). Техните резултати са неоспоримо доказателство за едно славянско-франкско съседство през VIII (?) в. по долината на р. Камп.

В рамките на симпозиума бяха организирани две екстурзии — посещение на Залцбургския музей, на останките от римски вили с мозайки, проучени от В. Йобст, посещение на залите на изложбата „Баварите от Северни до Тасило 488—788“ в Матзее и Розенхайм. Същата беше на изключително високо дизайнерско и техническо ниво на използваните визуални средства. Изготвена е от екип, в който водещо място са имали археолозите. Придружаващият изложбата каталог може да има претенции и на едно задълбочено изследване върху историята, археологията, антропологията, биологията на населението на областта Бавария през V—VIII в.

А. ХАРАЛАМБИЕВА

Международен колоквиум „Караново и новокаменната епоха в Балкано — Дунавския ареал“

(20—22 октомври 1988 г., Залцбург, Австрия)

Под ръководството на проф. Г. И. Георгиев от Археологическия институт с музей при БАН и на проф. Ст. Хилер от Института за класическа археология на Залцбургския университет (Австрия) през 1984 г. бяха подновени разкопките на селищната могила в с. Караново, Новозагорско. По повод петата годишнина от началото на съвместните българо-австрийски проучвания и във връзка с преждевременната смърт на проф. Георгиев (14. 01. 1988 г.), Институтът за класическа археология в Залцбург организира международен колоквиум, посветен на известния български учен. Темата на колоквиума — „Караново и новокаменната епоха в Балкано-Дунавския ареал“ беше представена чрез докладите на специалисти от Австрия, Гърция, Унгария, Югославия и България. Колоквиумът беше открит с обширен доклад на Ст. Хилер за новите разкопки в Караново. Бяха изложени най-важните резултати от новите проучвания, които потвърждават изработената от Г. И. Георгиев периодизация на културните напластявания в тази селищна могила. Особено внимание беше обърнато на получените през 1988 г. данни за устройството и строителните останки на няколко последователни селища, принадлежащи към култура Караново II. Х. Тодорова (София) разгледа ранния неолит на Североизточна България в светлината на общата периодизация на ранния неолит на Балканите. В доклада на В. Николов (София) бяха представени нови резултати в проучването на периодизацията и хронологията на култура Караново I, както и нови данни за религиозно-митологичната система на нейните носители. Докладът на Т. Кънчева (Н. Загора) беше посветен на предметите на изкуството от култура Караново IV, открити в селището Хлебозавода до Нова Загора. Я. Асланис (Атина) направи преглед на проучванията върху неолита и халколита в Северна Гърция като посочи и някои възможности за корелация с материалната култура от българските земи. Н. Тасич (Белград) представи някои свои наблюдения върху къснохалколитния културен комплекс Криводол — Сълкуца — Бубани, както и данни за съотнасянето му с комплекса Коджадермен — Гумелница — Караново VI. В своя доклад Н. Калиц (Будапеща) направи преглед на неолитните култури в днешна Унгария. Колоквиумът завърши с доклада на Е. Руткай (Виена), посветен на проучванията на неолита в днешна Австрия.

Във връзка с международния колоквиум, в Залцбургския музей „Каролино Аугустеум“ беше открита изложбата „Селищната могила Караново — едно неолитно селище в България“. Тя беше организирана от Министерството на културата, науката и просветата, Археологическия институт с музей при БАН и Историческия музей в Нова Загора. Включваше находки предимно от новите разкопки в Караново. На откриването присъстваха специалисти праисторици от няколко европейски страни, както и участниците във всички прояви на Българските дни в Залцбург, посветени на 100-годишнината на Софийския университет „Климент Охридски“. Поздравления поднесоха д-р А. Рормозер — директор на Залцбургския музей, проф. д-р Ф. Швайгер — ректор на Залцбургския университет, проф. д-р М. Семов — ректор на Софийския университет и проф. Ст. Хилер — Институт за класическа археология. Кратко слово за жизненото дело на проф. Г. И. Георгиев прочете М. Кънчев (Н. Загора).

Научните резултати от провеждащите се в Караново българо-австрийски разкопки досега са отразени в ежегодните (вече пет) предварителни отчети, изготвени от двамата ръководители и публикувани в Залцбург. Международният колоквиум и изложбата с находки от Караново допринесоха (включително и чрез средствата за масово осведомяване в Австрия) за допълнителното популяризиране на това най-известно праисторическо селище в българските земи.

Само няколко месеца след провеждането на колоквиума излезе от печат сборник с прочетените доклади: Till Karanovo und das Balkan-Neolithikum. Gesammelte Beiträge zum Internationalen Kolloquium in Salzburg, 20.—22. Oktober 1988. Salzburg, 1989, 181 S.

В. НИКОЛОВ

Сто години Année épigraphique

През 1888 г. големият френски епиграф и археолог Рене Каня основава т. н. Année épigraphique. В тази ежегодно поддържана публикация е трябвало да намират място всички новооткрити латински надписи от всички райони на Европа, Северна Африка и Предна Азия, влизали някога в състава на Римската империя. Публикацията е придружена с корекции при неправилни четения и коментар. Продължително време тя бе включена в международното списание Revue archéologique (Париж), а от няколко години е вече самостоятелно издание. Ролята на това издание, ръководено винаги от най-добрите френски епиграфи като А. Мерлен, Х. Г. Пфлаум и др. за развитието на латинската епиграфика и изобщо за епиграфския материал от римските провинции, е огромна. Тук фактически са включени всички латински надписи, открити след приключване издаването на Корпуса на латинските надписи, през последното столетие. Това е основната документационна база на латинската епиграфика, много важна при съвременното преиздаване на томове от CIL или при работените сега корпуси.

За да бъде отбелязана тази годишнина, в Париж бе организиран на 21 и 22 октомври 1988 г. международен колоквиум с основна тема: „Историография на епиграфиката — делото на френските епиграфи в средиземноморския свят от 1888 г. до наши дни“. Научното им дело бе разгледано в биографски, библиографски и методически аспект.

В конференцията, организирана от „Националния център за научни изследвания (CNRS), взеха участие около 200 епиграфи, археолози, антични историци от редица европейски страни, където епиграфиката е традиционно развита. Тя бе проведена под патронажа на Международната асоциация по гръцка и латинска епиграфика, чийто председател сега е българският учен със световно признание проф. д-р Георги Михайлов, който бе измежду почетните гости на конференцията.

Конференцията се проведе при много добри условия за работа в сградата на известната фондация Сингер-Полиняк, която обезпечи като спонсор и самата конференция. Безупречен организатор на деловата работа бе големият френски епиграф проф. М. Льогле.

Съобразно идеята на конференцията — постиженията на френските епиграфи в района на Средиземноморския свят — бяха изнесени следните доклади: А. Бешауш, Проконсулска Африка (антични надписи), Л. Енабли, Проконсулска Африка (старохристиянски надписи) М. Бухенаки, Нумидия и Мавритания, Цезариензис, Н. ел Хатил-Буйибар, Мавритания Тингитана, Г. ди Вита-Еврар и А. Ларон, Триполитания и Киренайка, Р. Етиен и П. Льору, Иберийски провинции, А. Щастаньол и И. Бирнан, Галските провинции, Й. Фитц и П. Херман, Дунавските и Балканските провинции (антични надписи) — Тук бе изтъкната ролята на френските археолози и епиграфи Алберт Дюмон и Жорж Сьор, които имат големи заслуги за издирване, спасяване и публикуване на много надписи на гръцки и латински език, открити на територията на древна Тракия в първите десетилетия свободен живот в България, когато се оформяха условията за възникване на българска археология и епиграфика. В същия доклад вярно бяха изнесени и посочени заслугите на чешките археолози Вацлав Добруски и Братя Шкорпил за началото на епиграфските проучвания в България. Е. Марин говори за ранно-християнските надписи в дунавските и балканските провинции, М. Хатзопулос — за гръцките и латинските надписи в Македония, Г. Ружмон за гръцката и латинската епиграфика в Гърция, Д. Файсел — за раннохристиянската епиграфика в Гърция и в Мала Азия, Хр. Льорой за малоазийските провинции, О. Пикар за епиграфиката и нумизматиката в гръцкия и гръко-римския Изток, О. Масон — за епиграфиката на о. Кипър, П.-Л. Гатие за елинистическия и римския Близък Изток, Е. Вернан за елинистическия и римския Египет.

Заседанията бяха съответно председателствувани от изтъкнати епиграфи от отделни страни, като първото бе ръководено от проф. Г. Михайлов.

На 22 октомври бе проведено тържествено заседание на Академията на надписите и литература в сградата на Institut de France. Встъпително слово произнесе Ж. Леклан, постоянен главен секретар на Академията; А. Каку, член на Академията, говори за семитската епиграфика; Ж. Пуйу, председател на Академията, говори за старогръцката епиграфика; М. Льогле, професор от Сорбоната, говори за латинската епиграфика; Ш. Пиетри, директор на френската археологическа школа в Рим, говори за старохристиянската епиграфика.

В сградата на Institut de France бе организирана интересна изложба за развитието на френските епиграфски проучвания през последното столетие в различни страни в района на Средиземноморието.

Конференцията приключи с тържествен прием в Кметството на Париж, даден от кмета на Париж. По време на приема проф. Г. Михайлов бе награден с почетен медал на град Париж.

В конференцията от страна на Българската академия на науките взеха участие В. Велков, ръководител на Секцията по епиграфика и нумизматика, и ст. н. с. В. Герасимова-Томова, сътрудник и постоянен кореспондент на Année épigraphique относно епиграфските открития и публикации в България.

Конференцията в Париж бе и повод за плодотворни срещи между епиграфите от различни страни, за обсъждане на въпроси, интересуващи отделните епиграфи. Това бе особено важно с оглед на реализирането на някои международни издания, които са възможни само при искрено сътрудничество на учените от различни страни. В някои от тези издания участват и български епиграфи.

В. ВЕЛКОВ

В памет на Георги Джингов

(1925—1989)

На 12. V. 1989 г. почина ст. н. с. к. и. н. Георги Христов Джингов. Той е роден на 5. VI. 1925 г. в София. Висшето си образование — история с профил археология и музейно дело, получава в Софийския университет „Кл. Охридски“. Още като студент проявява интерес към паметниците на древното минало и участвува в археологическото проучване на София. След завършване на университета през 1956 г., той постъпва на работа като уредник на музея в Мелник, а през 1958 г. — в базата на АИМ в Преслав, където започва активната му изследователска работа на терена. През 1960 г. е избран за научен сътрудник в АИМ, а през 1980 г. — за старши научен сътрудник.

Кандидатската работа на Г. Джингов на тема „Стъклото в Средновековна България“, защитена през 1976 г., е плод на дългогодишен задълбочен труд. Г. Джингов е първият, който се занимава с производството на стъкло у нас през средновековието. Резултатите от проучванията си върху стъклото той изнася в редица трудове и доклади пред наши и международни конгреси, които го утвърждават като признат специалист в тази област.

В началото на 60-те години интересите му са насочени към проблемите на ранносредновековната материална култура. Той участвува в проучванията на старите български столици Плиска и Преслав, на раннобългарското селище край с. Стърмен, Русенско, разкопава базиликата край с. Лютиброд, Врачанско, която определя като нов, непознат досега тип.

От 1966 г. Г. Джингов поема научното ръководство на археологическото проучване на античния и средновековен град, разположен на нос Калиакра. Чрез него той съсредоточава усилията си върху проблема за средновековния български град в епохата на развития феодализъм. Като разкрива с присъщите му прецизност и вещина останките от материалната култура на Калиакра, той се стреми към обективното им тълкуване и сполучливо ги използва като градиво за историята на селището С особен принос е проучването на укрепителното дело, намерило място върху страниците на т. I от поредицата „Калиакра“. Оригинално постижение на изследването е проследяването на развитието на трите укрепителни системи в Калиакра като исторически обособили се композиционни и обемни решения. Интерес представлява и опитът за обемно-пространственото възстановяване на укрепленията.

Успоредно с посоченото по-горе, Джингов се занимава и с ред други проблеми. Така, разкопавайки една малка площ под източното крило на Рилския манастир, той дава нови сведения относно строежа на този голям национален паметник. На него принадлежи и първият в нашата археологическа практика опит за проучване на бойно поле, което той извърши върху терена на някогашната „битка на народите“ край Варна (1444 г.).

Немалко сили, опит и знания Г. Джингов отдаде като научен секретар на АИМ в периода от 1971 до 1975 г. и като завеждащ Средновековния отдел на Националния археологически музей от 1966 до 1970 г.

Със смъртта на Г. Джингов българското историческо минало загуби един ревностен и безкористен изследовател и популяризатор, археологическата ни наука — отличен специалист, а колегията — етичен другар, който ще продължи да живее чрез стореното от него.

Списък
На по-важните научни трудове на ст. н. с. к.и.н. Георги Джингов

1. За производството на стъкло в средновековна България. — Археология, II, 1960, 4, 1—8.
2. Водоснабдяването на средновековен Преслав. — Археология, III, 1961, 3, 30—36.
3. Църква в „Хърцовец“ край Велики Преслав. — Археология, III, 1961, 3, 73—75.
4. Средновековната винарница в „Патлейна“. — Археология, III, 1961, 4, 24—26.
5. Към проучването на укрепителната система около средновековен Преслав. — Археология, IV, 1962, 4, 16—20.
6. Средновековна стъкларска работилница в Патлейна. — ИАИ, XXVI, 1963, 47—69.
7. Българска стъкларска работилница от IX—X в. — В: Строителни материали и силикатна промишленост, IV, 1963, 5, 48—50.
8. Изследванията на Плиска и Преслав и предстоящите задачи. — Археология, V, 1963, 1, 63—65.
9. Крепостта Бялград при Преслав — ИАИ, XXVII, 1964, 17—41.
10. Le verre dans l’Antiquité et au Moyen Age en Bulgarie. — Annales du 3e Congrès International d’Etude Historique du Verre des „Journées Internationales du Verre“ — Damas, 1964. Liège, 1965, 104—119.
11. Древното стъкло и стъклопроизводство в България. — Археология, VII, 1965, 4, 11—20.
12. Принос към материалната култура на Преслав и неговата околност. — Археология, VIII, 1966, 1, 42—52.
13. Городище эпохи раннего средневековья у с. Стырмен в Болгарии. — СА, 1968, 2, 277—288.
14. Опит за археологическо проучване на бойното поле от 1444 г. край Варна. — В: Варна 1444, Сборник от изследвания и документи в чест на 525-та годишнина от битката край Варна. С., 1969, 284—312.
15. Калиакра. С., 1970, 60 с.
16. Средновековна църква в Калиакра. — ИАИ, XXXIII, 1972, 315—328.
17. Kaliakra and the Feudale Bulgarian principatity in Dobrudja — XIV Congrès international des études bysantines. — Résumés — Communication, Bucarest, 1971, 13—15.
18. За проучванията в Плиска и Велики Преслав през 1971—1972 г. — МПК, 1873, 3, 81—85.
19. Sur l’origine de la verrerie en Bulgarie médiévale. – Conférencee Internationale „Verrerie médievale dans les Balkans (Ve—XVe siècles)“, Belgrad, 1974, 78—87.
20. Archeological Investigations in Bulgaria in the Last Few Decades. — BHR, 1975, 1 p. 78—91 (съавтори G. Georgiev and T. Ivanov).
21. Bracelets en verre à décor peint de la Bulgarie médievale. — Annales du 7e congrès de l’association internationale pour l’histoire du verre. Berlin-Leipzig, 15—21 août 1977. Liège 1978, p. 49—59.
22. Калиакра. С., 1979, 59 с.
23. Традиции и влияния в старобългарското стъкларство от IX—X в. — В: България в света от древността до наши дни, Т. 1, С., 1979, 229—243.
24. Укрепителната система на Калиакра през XIII—XIV в. — В: Средновековният български град, С., 1980, 289—297.
25. Археологически проучвания на поселищния живот в средновековна България. — Векове, 1979, 3, 48—56.
26. За остъкляването на средновековните сгради. — В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. С., 1980, 193—196.
27. Калиакра през старобългарската епоха (VII—IX в.) — ИНМВ, 17(32), 1981, 5—14.
28. Нови данни за строежа на Рилския манастир. — МПК, 1981, 5, 17—22.
29. Археологически изследвания на западната част на укрепеното селище при село Стърмен (сектори I, III, V, и VI). — В: Ранносредновековно селище при с. Стърмен (Русенски окръг), С., 1982, 9—69.
30. Църква № 2 в Калиакра. — ИНМВ, 21/36/, 1985, 107—114.
31. Археологически проучвания край Люти брод, Врачански окръг — ИМСЗБ, 1985, 10, 37—71.
32. Археологическите разкопки на черквата „Св. Петка Самарджийска“ в София (през 1956 г.) — теория и факти. — В: II международен конгрес по българистика — София 1986 г. Доклади. 6.: Българските земи в древността. България през Средновековието. С., 1987, 59—65.
33. Археологическите проучвания в църквата „Св. Петка Самарджийска“ и проблемът за гроба на Левски. — МПК, 1987, 3, 16—28.
34. Антични паметници при църква № 3 на Калиакра. — ИНМВ, 23 (38), 1987, 70—71.
35. Apports ethno-culturels de Kaliakra. — In: Dobrudža. Etudes ethnoculturelles, Sofia, 1987, 159—181.
36. Тиризис-Акре-Калиакра. С., 1989. 83 с.
37. Калиакра, I, Крепостно строителство, С., 1989 (под печат, съавтори А. Балканска, М. Йосифова).

М. ЙОСИФОВА

Защитени дисертации

Константин Тотев. *Стеатитовата пластика от територията на Средновековна България XI—XIV век.* Научен консултант: доц. Елка Бакалова. Рецензенти: проф. д-р Атанас Божков, проф. Любен Прашков.

Стеатитовите икони, заемащи определено място сред блестящите произведения на византийската малка каменна пластика от XI—XIV век, са обект на изследване в дисертационния труд, съдържащ увод, три глави, заключение, каталог и албум с илюстрации.

В първа глава е отразено състоянието на проучванията на стеатитовата пластика — първоначалното откриване и включване на някои от тези паметници в описи и каталози към частни колекции, художествени галерии и музейни експозиции, публикации, опити за класификация и увеличеният брой икони и кръстове от стеатит, постъпили напоследък от системните археологически разкопки.

Стеатитовата икона XI — началото на XIII век, възникването на стеатитовата техника, на първите творби и ателиета, са въпроси залегнали във втора глава. Отделено е внимание на начина на скулптиране, иконографията и мястото на стеатитовата икона.

Изображенията на светци, показани в ранния иконографски вариант като мъченици, през XII в. постепенно се изместват от светците войни. Сюжетът „Коронясване на светци войни“ е от преобладаващите теми при откритите у нас стеатитови икони. Засвидетелствувани са и образци с иконографски типове на Богородица-Агиосоритица и Богородица с детето Христос, евангелски сцени и изображения на църковни отци и евангелисти.

Центрове на организирано стеатитово производство от края на XI — първата половина на XII век, са Цариград и Солун. В рамките на тези граници са създадени по-голяма част от шедьоврите на стеатитовата пластика. От всички градски центрове на територията на Средновековна България само в Търновград и напоследък от разкопките в Преслав се откриват стеатитови произведения, изработени във византийската столица. Солунските ателиета за стеатит се свързват с направата, преди всичко на нагръдни икони. Там са били обработвани и други породи камък. Установената за първи път практика да се правят нагръдни кръстове и пандантиви от стеатит всъщност определят залеза на организираната дейност на стеатитовите ателиета в Цариград и Солун и показва стеснените възможности на различни провинциални и манастирски майстори при доставка и работа с този материал в края на XI—XIII век.

Трета глава на дисертацията е посветена на стеатитовите икони и художествената култура на Второто българско царство (XII—XIV век). Проследени са разпространението на паметниците на стеатитовата пластика в Средновековна България, влиянието на стеатитовите творби върху майсторите и ателиетата в Търновград и други градски центрове и взаимодействието на приложните художествени техники в Средновековна България (XIII—XIV в.).

Приведените многобройни примери за преупотреба на стеатитовите паметници, за вторичното им използуване като суровинен материал в каменорезните ателиета на Второто българско царство, позволявало да се създаде приблизително вярна картина за широкия отзвук и въздействие на византийските стеатитови икони не само у нас, но и в пределите на Балканския полуостров, Русия, Южна Италия и Западна Европа.

Разгледаните около 70 цели и фрагментирани икони и кръстове от стеатит, обикновен камък и мрамор, представляват широка основа за изясняване на възникването, развитието и заглъхването на тази блестяща художествена техника на византийското приложно изкуство.

Митко Костадинов Маджаров. Пътят Ескус — *Филипопол (I—IV в.). Пътни станции и селища* (кандидатска дисертация). Рецензенти: проф. Велизар Велков, ст. н. с. Димитър Николов.

Римската пътностроителна система е един от факторите, предопределящи бързото придвижване и дислоциране на войските в изпълнение на римската експанзионистична политика.

Изграждането на римските пътища и съоръжения е въпрос, привличащ вниманието на редица български и чужди учени. Разкрити са редица страни и елементи от римското пътно строителство, резултат от системни археологически проучвания, но цялостно изследване по този въпрос у нас не съществуваше. Предвид ролята и значението на всеки отделен път в римската пътна система целите на дисертанта са насочени към проучване на пътя Ескус—Филипопол в рамките на I—VI в., не пренебрегвайки функционирането на пътната артерия в предримския период.

В уводната част на дисертацията е проследено състоянието на проучванията по разглеждания проблем. Определена е целта — на базата на историческите извори, епиграфските паметници и резултатите от археологическите разкопки и проучвания, да се направи обстойно изследване на пътя Ескус—Филипопол и поселищния живот край него.

В първа глава е направен преглед на римското и ранновизантийското пътно строителство и пътната система в днешна България. С цел да се намерят мястото и етапите на изграждане на пътя Ескус—Филипопол в римската пътна система на територията на днешна България в дисертационния труд се изясняват етапите на развитие на римската пътна система и изграждането на пътни съоръжения. Разглеждат се римските и ранновизантийските пътища, като се класифицират на първостепенни, второстепенни и третостепенни.

Накратко са проследени развитието на всеки отделен път и неговото значение като стратегическа и търговско икономическа артерия. Отбелязани са и местата на разположените крайпътни станции и селища.

От направения преглед на римската пътна система в днешните български земи се стига до извода, че веднага след завладяването на провинции Мизия и Тракия от римляните е поставено началото на организирано пътно строителство. Повечето римски пътища са били оформени върху по-стари тракийски пътища. Едновременно са били изградени крайпътни станции, болшинството от които впоследствие прераснали в по-големи или по-малки селища, градове и тържища.

На базата на резултатите от археологическите изследвания във втора глава се разглеждат устройството и трасето на пътя Ескус—Филипопол и начините, използувани при изграждането на неговата настилка. Направените разрези на пътното платно водят до заключение, че по отношение на устройството си пътят следва да се отнесе към втория етап от развитието на римската пътна система, когато при транспортирането на пътищата са били използувани четири различни пласта от пясък, чакъл и камъни. Устройството на пътя е било съобразено с особеностите на терена, през който е прокаран.

Трета глава „Пътни станции и селища край пътя Ескус—Филипопол“ е посветена изцяло на поселищния живот край трасето на пътя Ескус—Филипопол. За подпомагане организацията на движение по протежение на пътищата са били изграждани крайпътни съоръжения — пътни станции и контролно-наблюдателни пунктове, строени почти едновременно или малко след трасирането на пътищата. Наред с богатия материал от римската и ранновизантийската епоха в тази глава са разработени и тракийските материали от предримския период, открити във всички пътни станции и селища, факт, показващ връзката на станциите и селищата с по-ранните тракийски поселения.

Г. ВЛАДИМИРОВА

Книгопис

Общи съчинения

Августин (Никитин), архим. Руският археологически институт в Цариград (1895—1914 година). — Духовна култ., 1988, № 10, 1—6.

Алексиев, Й. Атанас Иванов Попов (1. IV. 1925—16. IV. 1987 година). — Археология, 1988, № 4, 59—61.

Антонова, Вера и Тодорка Драганова. Обсъждане на Годишника на музеите от Северна България по случай излизането на десетия том. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 273—281.

Божков, Атанас. Българско изобразително изкуство. С., Септември, 1988. 549 с. с ил.

От праисторическата епоха до съвременността.

Бъчваров, Иван. Още веднъж за произхода на Силистра. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. изследвания. Силистра, 1988, 97—102.

Археологически данни за раннотракийско селище и римски военен лагер.

Велков, Велизар. И в дъжд, и в сняг… — Родолюбие, 1988, № 7, 38—40.

Подпис: Андрей Дженев. Интервю по повод присъждането на Хердеровата награда на проф. В. Велков.

Възарова, Живка. Американски учен — гост на България. — Археология, 1988, № 3, 60—61.

Димитрова-Милчева, Ал. Вдъхновен изследовател на античната археология в България (По повод 70-годишнината на ст. н. с. I ст. Теофил Иванов). — Археология, 1988, № 3, 58—60.

История на Добруджа. Т. 1. С., БАН, 1984. 196 с.

Рец.: Petre Alexandrescu et Alexandru Suceveanu. Une nouvelle histoire de la Dobroudja. — Dacia, 32, 1988, No 1—2, 163—173.

Керам, Курт В. Най-древният жител на Америка. История на североамериканската археология. Прев. от англ. Христо Ковачевски. С., Бълг. художник, 1987. 263 с.

Ковачева, М. и В. Калчева. Пример за магнитно датиране на археологически обекти. — Бълг. геофиз. сп., 1988, № 4, 77—85.

Койчева, Кина. Материали за археологическата карта на Габровски окръг. Старини в землището на село Батошево. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 71—80, 1 к., 3 л. ил.

Минкова, Иорданка. Ст. н. с. Богдан Николов на шестдесет години. — Изв. музеите Северозап. България, 14, 1988, 249—258.

Матакиева, Теофана. Образът на българския светец Иван Рилски в изобразителното ни изкуство. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика. София 1986 г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 229—243.

Ненов, Николай. Подводната археология. — Мор. свят, 1988, № 7, 32—34.

Нинов, Л. В памет на проф. Стефан Ал. Иванов (1908—1987). — Археология, 1988, № 4, 61—62.

Нурков, Иван. От лъка до кримката. С., ОФ, 1987. 180 с.

Рец.: Elena Kojčeva. — Etud. balk., 1989, No 1, 115—117.

Овчаров, Тодор. Ръководство по археология. Ч. 2. Велико Търново, ВТУ „Кирил и Методий“, 1986. 244 с.

Петрова, Павлина. Аеродистанционни изследвания на археологически паметници в България. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 81—85.

Радославова, Цветанка. Археоастрономията — една млада интердисциплинарна наука. — Природа, 1988, № 5, 8—12.

Рашев, Р. Димитър Ил. Димитров (1927—1988). — Археология, 1988, 64—65.

Славчев, П. В памет на Никола Ангелов (1912—1988). — Археология, 1988, № 4, 62—64.

Рехо, М. Видна италианска учена в България [Паила Пелагати]. — Археология, 1988, № 3, с. 60.

Тридесет години разкопки в Нове — бълг.-полско сътрудничество в археологията. С., АИМ, 1989. 50 с.

Съдържа: Академик професор Казимеж Майевски (1903—1981) — с. 4; Академик професор Димитър П. Димитров (1908—1975) — с. 5; Людвика Прес. Бележки за Нове — 6—15: Александра Димитрова-Милчева. Българо-полското сътрудничество в Нове и неговите перспективи — 16—22; Мария Чичикова.. Тридесет години българо-полски разкопки в Нове — 23—28; Мечислав Домарадски. Българо-полско сътрудничество в археологията — 29—31; Евгения Ганчева. Полските възпитаници в българската археология — 32—35; Малгожата Биернацка-Любанска. Спомен за Халина Данилчук — 36—39; Информация на Института по археология на Варшавския университет за проучванията в България — 40—41; Информация на Института по история към Университета „Адам Мицкевич“ в Познан за проучванията в България — 42—43; Информация на Института по история при Вроцлавския университет за проучванията в България — с. 44; Информация за проучванията на Института за история на материалната култура на Полската академия на науките в България — 44—46; Информация на Института по археология на Ягелонския университет в Краков за проучванията в България — 46—48; Информация на Института за консервация и реставрация на паметници — Варшава, в България — 48—50.

XXXIII (тридесет и трета) национална археологическа конференция в Благоевград. — Археология, 1988, № 4, 54—55.

Херман, Йоахим, Михаил Вендел и Виолета Нешева. Археологически проучвания в Карасура. — Археология, 1988, № 4, 1—11.

Античност и средновековие.

Христова, Здр. Защитени дисертации [Иля Симеонов Прокопов и Дочка Владимирова-Аладжова]. — Археология, 1988, № 3, 61—62.

Христова, З. Защитени дисертации [Иван Стефанов Бъчваров, Константин Иванов Дочев]. — Археология, 1988, № 4, 66—67.

Чолева-Димитрова, Анна. Изчезнали селища от Радомирско. — Векове, 1989, № 1, 52—53.

Праистория

Бонев, Александър. Тракия и Егейският свят през втората половина на II хилядолетие пр. н. е. С., БАН, 1988. 96 с. с ил.

Брина, Ото. Украсената керамика на културата Сескло и Димини в Тесалия. Майнц, 1985. 180 с., 59 табл.

Рец.: Хенриета Тодорова. — Археология, 1988, № 4, 52—53.

Гюрова, Мария Рангелова. Каменные орудия труда конца позднего палеолита Болгарии в свете трассологических исследований. Автореферат на дис.... „канд. истор. н." Л., отд. АН СССР 1988. 18 с.

Дергачев, В. А. Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы (Анализ и характеристика культурных групп). Кишинев, Штиинца, 1986. 222 с. с ил.

Йоцова, Ана. Разкопки на селище от ранната бронзова епоха до с. Градец, Михайловградска област (предварително съобщение). — Изв. музеите Северозап. България, 14, 1988, 9—18.

Кънчев, К. и П. Павлов. Късно-бронзово селище край с. Горно Павликени, Ловешки окръг. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 5—8, 3 с. л. ил.

Лещаков, Красимир. Основни класификационни принципи за керамиката от ранната и средната бронзова епоха в Тракия. — Археология, 1988, № 3, 1—13.

Мишина, Т. Н. Энеолитический комплекс телля „Плоская могила" у с. Юнаците (Н.Р.Б.). — СА, 1988, № 3, 244—249.

Панайотов, Иван и Даринка Вълчева. Археологически култури от късната бронзова епоха в българските земи. — Векове, 1989, № 1, 5—15.

Тодорова, Х. Международен конгрес „Медната епоха в Европа". — Археология, 1988, № 3, 57—58.

Čochadjiev, Michail. Die Ausgrabungen der neolithischen Siedlung in Pernik. — Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte, 52, 1983, 29—68.

Courtois, L. Dikili Tash: la céramique de l'Age du Bronze. Aperçu technologique. — In: De l'Indus aux Balkans. Recueil à la mémoire de Jean Deshayes. Paris, 1985, 99—105.

Dossiers / histoire et archéologie, (Paris), 1989, No 137 (avril).

Съдържа:

Repères chronologiques [на енеолита в България] — 6—7; Jean-Pierre Mohen. Métal et mégalithe — 8—17; Christiane Eluère. La naissance de l'orfèvrerie — 18—37; Roumen Katintcharov. La préhistoire en Bulgarie — 38—45; Ana Radountcheva. La société dans les Balkans à l'âge du cuivre — 46—55; Henrieta Todorova. Les débuts de l'urbanisme — 56—63: Ivan S. Ivanov. Les villages en gloutis du lac de Varna — 64—67: Vassil Nikolov. La scène de culte d'Ovtcharovo — 68—71; Stefan Tchochadjiev. L'astronomie à l'âge du cuivre — 72—75; Maya Avramova. Les potiers du IVᵉ millénaire — 76—78; Aux origines de l'écriture — p. 79.

Книжката е посветена на Варненския енеолитен некропол по случай изложбата „Първото злато на човечеството", април 1989 г. в Париж.

Dumitrescu, Vladimir. Quelques remarques à propos de la datation des cultures énéolothiques du Bas-Danube et des Balkans. — Dacia, 32, 1988, No 1—2, 141—143.

Georgiev, Georgi I. Die Bedeutung der Ausgrabungen in Karanovo für die Untersuchungen des Neolithikums und Chalkolithikums in Bulgarien. — Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte, 52, 1983, 7—27.

Hundt, Hans-Jürgen. Einige Bemerkungen zu den älterbronzezeitlichen Tondüsen. — Slov. archeologia, 36, 1988, No 1, 99—104.

Находки на глинени форми за отливане на метал от раннобронзовата епоха в Югоизточна Европа, респ. българските земи.

Kozlowski, J., H. Laville et N. Sirakov. Grotte Temnata près de Karloukovo (Bulgarie). — Recherches Archéol. (Krakow), 1985, 1987, 61—85, 1 tabl.

Leahu, Valeriu. Obiecte de metal şi mărturii ale practicării metalurgiei in aria culturii Tei. — SCIV, 39, 1988, No 3, 223—241.

Müller-Karpe, Hermann. Handbuch der Vorgeschichte. Bd. IV: Bronzezeit. 1. Teilbd. Text. 496 p.; 2. Teilbd. Text und Register. 966 p., 3 p. synchr. Tabellen, 10 k. München, C. H. Beck, 1980.

На много места в двата тома публикува обекти и находки от българските земи (вж. с. 151—155).

Nikolov, Vassil. Das frühneolithische Haus von Sofia — Slatina. Eine Untersuchung zur vorgeschichtlichen Bautechnik. — Germania, 67, 1989, No 1, 1—49.

Patay, Pal. Kupferzeitliche Meissel, Beile und Äxte in Ungarn. München, C. H. Beck, 1984. VIII, 119 p., 67 Taf.. (Prähistor. Bronzefunde. Abt. IX, Bd. 15).

Рец.: Henrieta Todorova. — Germania, 67, 1989, No 1, 198—200.

Porožanov, Kalin. Problems of the Thracian Socio-Economic and Political System (Second Half of the 2nd Millenium B. C.). — Etud. balk., 1989, No 1, 75—92.

Séfériadès, Michel. Les fouilles de Dikili-Tash: Quelques parallélismes culturels entre la Macédoine orientale grecque et les régions du Moyen Danube au Néolithique. — Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte, 52, 1983, 69—76.

Намира паралели в българските земи (Караново, Благоевград, Струмско).

Sochackl, Z. Some questions concerning the appearance of rectangular vessels in the European Neolithic and Aeneolithic. — Jornal of Indo-Europ. Studies, 15, 1987, No 3—4, 227—238.

Анализ на находките на четириъгълни съдове от неолита и енеолита от Югоизточна Европа, респ. българските земи.

Todorova, Henrieta: Ausgrabungen in Durankulak, Bezirk Tolbuchin in der Periode 1975—1981. — Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte, 52, 1983, 77—89.

Treuil R. L'habitat en Macédoine et en Thrace au Néolithique récent (chalcolithique). — In: De l'Indus aux Balkans. Récueil à la mémoire de Jean Deshayes. Paris, 1985, 87—97.

Античност

Александров, Георги. Оръдия на труда и предмети на бита от Монтана. — Археология, 1988, № 4, 28—38.

Борисов, Борис. Старохристиянските базилики IV—VI в. край с. Караново, Бургаска област. — Археология, 1988, № 3, 38—46.

Велков, Велизар. Античният Дуросторум. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. изследвания. Силистра, 1988, 25—31.

Владимирова-Аладжова, Дочка и Георги Атанасов. Нови данни за търговията на късноантичното селище при с. Войвода, Шуменски окръг. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 21—28, 1 к.

Георгиев, Петко. Бронзова пластика от римския Дуросторум. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. Изследвания. Силистра, 1988, 103—109.

Гроздановa, Вера Битракова. Споменици од хелинистичкиот период во СР Македонија. Скопје, 1987.

Рец.: Румяна Георгиева. — Векове, 1989, № 1, 82—83.

Джорджети, Дарио. Съкровище от златни накити и сребърни предмети от Рациария. — Археология, 1988, № 3, 30—38.

Димитров, Димитър П. и Мария Чичикова. Късноантичната гробница при Силистра. С., Бълг. художник, 1986. 120 с., 20 цв., 49 черно-бели ил., 8 гр. сх. и черт.

Рец.: Юлия Вълева. — Археология, 1988, № 3, 54—56.

Доневски, Пети. Археологически разкопки на лагера и канабето на XI-и Клавдиев легион в Дуросторум. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. изследвания. Силистра, 1988, 84—96.

Захариева, Лила. Хронологическо развитие на древната египетска архитектура. — Архит.-теор., истор., 1988, № 3, 26—33.

Кисьов, Костадин. Гробни находки от землището на с. Ягодина в Централните Родопи. — Археология, 1988, № 4, 23—27.

Два тракийски могилни некропола от предримската и римската епоха.

Китов, Георги. Тракийски могилен некропол [край с. Равногор]. — Тракия, 1988, № 5, 122—124.

Маджаров, Митко Костадинов. Пътят Ескус — Филипопол (I—VI в.). Пътни станции и селища. дис... „канд. на истор. н.". Т. 1, Текст. Т. 2. Албум. С., 1989. Машинопис.

Автореферат. 1989. 15 с.

Манцевич, Анастасия П. Курган

Солоха. Л., Искусство, 1987. 142 с. с ил.

Паралели в находки от Тракия.

Маразов, Иван. Лов на глиган (№ 159 от Рогозенското съкровище). — Пробл. изкуството, 1988, № 4, 13—19.

Маразов, Иван. „Одриският дял“ в Рогозенското съкровище. — Археология, 1988, № 4, 12—22.

Маразов, Иван. Тракийската амазонка. № 154 от Рогозенското съкровище. — Изкуство, 1989, № 2, 29—34.

Машов, Спас. Римска вила рустика при с. Долна Кремена, Михайловградска област. — Изв. музеите Северозап. България, 14, 1988, 19—42.

Михайлов, Георги. Изображение на тракиеца Ликург върху кратера от Дервени [край Солун]. — Изкуство, 1989, № 1, 40—45.

С надпис на гръцки език, датирано в IV в. пр. н. е.

Найденова, В. V международен симпозиум по древната история на Черноморието [през VII—V в. пр. н. е.]. — Археология, 1988, № 4, 55—57.

Николов, Богдан. Спас Машов и Пламен Иванов. Тракийското сребърно съкровище от Рогозен. С., Наука и изкуство, 1987. 133 с., 16 с. л. ил. (Изв. музеите Северозап. България, 12).

Петрова, Павлина. Аероархеологическо изследване на тракийско селище в Шуменско. — Векове, 1989, № 2, 57—60.

Попова-Мороз, Ваня. Римският женски скулптурен портрет от II—III в. в България. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София, 1986 г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 27—46.

Ракшиев, Весел. Архитектурата като елемент на художествената култура от древността. — Архит.-теор., ист., 1988, № 3, 61—66.

Русева-Слокоска, Людмила. Пауталия. Т. 1: Топография, градоустройство и укрепителна система. С., БАН, 1989. 150 с. с ил.

Тачева, Маргарита. За „фриза на здравеносните божества“ от Филипопол и за семантиката на неговите изображения. — Векове, 1989, № 2, 20—23.

Тачева, Маргарита. Политическата децентрализация в Одриската държава от последната четвърт на V в. пр. н. е. до възцаряването на Котис I (388—359 г. пр. н. е.). — ИПр, 1988, № 12, 22—36.

Фол, Александър. Рогозенското съкровище и последствията от духовния преврат в Елада VIII—V в. пр. н. е. — Пробл. изкуството, 1988, № 4, 3—12.

Фол, Александър. Слово и изделие в древна Тракия. — Изкуство, 1989, № 3, 27—33.

Хараламбиева, Анна и Димитър Иванов. Късноантични фибули от музея в Русе — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 9—20, 1 л. табл.

Danilczuk, Halina. Reliefs thraces des nymphes en Bulgarie (Ière partie). Warszava, s. a.,., p. 133—192.

Extr. de: Prace zakladu archeologii srodziemnomorskiej, 20. Etudes et travaux, 10).

Danilczuk, Halina et Barbara Tkaczow. Reliefs thraces des nymphes en Bulgarie (IIe partie). Warszawa, s. a., 47—69.

Extr. de: Prace zakladu archeologii srodziemnomorskiej, 22. Etudes et travaux, 11).

Diaconu, Petre. Sur les problèmes archéologiques de la cité d'Iatrus. — Dacia, 32, 1988, No 1—2, 195—204.

Dyczek, Piotr. Waldemar Szubert et Tadeusz Sarnowski. Novae in 1985 — West Sector. Results of the Polish Archeological Expedition. — Klio, 70, 1988, No 2, 512—518.

Elbern, Victor N. Pfauen am Lebensbrunnen und die Schöpfungssymbolik. Zwei frühchristliche Reliefs im Museum zu Varna. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986 г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 178—186, 2 табл.

Gergova, Diana. Früh-und älterei-senzeitliche Fibeln in Bulgarien. München, C. H. Beck, 1987. X, 94 p., 38 tabl. (Prähistor. Bronzefunde, XIV, 7).

Рец.: Растко Васић. — Старинар, 38, 1987, 137—138.

Koubek, Josef. Nicopolis ad Istrum. — Lidé a země (Praha), 32, 1983, No 3, 103—105.

Manfrini-Aragno, Ivonne. Bacchus dans les bronzes hellénistiques et romains. Les artisans et leur repertoire. Lausanne, Bibl. hist vandoise, 1987. 229 p., 76 p. 1. ill. (Cahiers d'archéologie romande, 34).

Паметници от българските земи на много места в книгата.

Naidenova, Vărbinka. The Cult of Jupiter Dolichenus in Lower Moešia and Thrace. — In: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Teil II: Principat. Bd. 18. 2. Berlin, 1989, 1362—1396.

Najdenova, Vărbinka. Mithraism in Lower Moesia and Thrace. — In: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Teil II: Principat. Bd. 18. 2. Berlin, 1989, 1397—1422.

Nedelčev, Nedelčo. Die Volksversammlung in Thrakien. — Klio, 70, 1988, No 2, 422—428.

По писмени сведения.

Nikolov, Bogdan. Thracian Treasures from the Vraca Area; The Thracian Treasure from Bukjovici; The Thracian Treasure from Vraca; The Thracian Treasure from Rogozen; The Thracian Treasure from Galiče. S., Sofia Press, 1988. 62 p. ill.

Papazoglou, Fanoula. Les villes de Macédoine à l'époque romaine. Athènes, Ecole fr., 1988. XX, 529 p. (BCH. Suppl. 16).

Разглежда и градовете в провинция Тракия.

Peacock, D. P. S. Pottery in the Roman World: an ethnoarchaeological approach. London etc., Longman, 1982. 192 p. ill.

На с. 57 и 113 разглежда керамиката от Бутово и Хотница.

Poulter, Andrew. Nicopolis ad Istrum, Bulgarie: An Interim Report on the Excavations 1985—1987. — The Antiquaries Journal, 68, 1988, No 1, 69—89, 6 p. ill., 1 pl.

Velkov, Velizar et Vassilka Gerassimova-Tomova. Kulte und Religionen in Thrakien und Niedermösien. — In: Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Teil II: Principat. Bd. 18. 2. Berlin, 1989, 1317—1361, 1 K., 8 p. ill.

Werner, Wolfgang M. Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau. München, C. H. Beck, 1988. 142 p., 87 Taf., (Prähistor. Bronzefunde. Abt. XVI, Bd. 4).

Юзди и от българските земи.

Средновековие

Аладжов, Ж. Българо-унгарска среща по въпросите на ранносредновековната археология по Долен и Среден Дунав. — Археология, 1988, № 4, 57—58.

Ангелова, Стефка. Археологическото проучване на средновековния Дръстър [резултати и перспективи]. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. изследвания. Силистра, 1988, 33—53.

Антонова, Вера. Старобългарски коланни украси от Окръжния исторически музей в Шумен. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 49—51, 1 л. табл.

Антонова, Вера. Шуменската крепост през вековете. — Архитектура, 1988, № 7, 13—15.

Аспарухов, Милко. Произведенията на ранносредновековната бронзова пластика от средновековното селище при с. Гиген, Ловешка област. — Изв. музеите Северозап. България, 14, 1988, 43—59.

Атанасов, Г. Дръстър и патриаршията на Първото българско царство. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. изследвания. Силистра, 1988, 133—148.

Бакалова, Елка. Идейно-художествени особености на българското изкуство през XIV век. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986 г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 78—84.

Бешевлиев, В. Свидетелства за присъствието на прабългарите в Дръстър — Силистра. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. изследвания. Силистра, 1988, 110—116.

Ваклинова, Маргарита. Археологията и някои проблеми на етногенезата на българите. — В: Проблеми на развитието на българската народност и нация. С., 1988, 94—108.

Василева, Дафина. Първият български замък в Плиска [Архит. анализ]. — Техн. мисъл, 1988, № 5, 91—97.

Вачев, Хитко. Проблеми на приемствеността и промените в църковната архитектура на село Арбанаси. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986 г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., БАН, 1988. 157—163.

Вернер, Йоахим. Погребалната

находка на Малая Перешчепина и Кубрат — хан на българите. Прев. от нем. М. Матлиев. С., БАН, 1988. 56с. + 32 прил.

Рец.: Райко Сефтерски. — ИПр. 1989, № 2, 104—107.

Выжарова, Живка Н. Отопительные сооружения на территории Болгарии (VI—XIV вв.). — In: Studia nad etnogenesa slowian i kultura Europy Wczesnosredniowiecznej. 1. Wroclaw etc., Wyd. PAN, 1987, 271—278.

Вълева, Юлия. Иконографията на Христос — Ангел на Великия съвет и българската монументална живопис от XV—XVII век. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 91—102.

Генов, Николай и Добрин Памуков. Ето светите седмочисленици! — Отечество, 1989, № 10, с. 2.

Изображенията на Кирило-Методиевите ученици в средновековната живопис.

Дерибеев, Борис. Ивайловград през 1675 година. — Родопи, 1988, № 9, 35—37.

Съдържа текста със сведения от пътеписа на Джон Ковъл.

Джурова, Аксиния. За характера на културния модел през XIV век. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 10—18.

Долмова, Мария и Вълка Илчева. Археологически проучвания на обект Царевец — средновековна улица. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 55—70, 11с. л. ил.

Дончев, Слави. Златното съкровище от Над сент Миклош и чашите черепи у булгари и хуни. — Във: Втори междунар. конгрес по българистика, София 1986г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 164—168.

Дочева, Валентина. Средновековни градски къщи със сложни планови композиции по българските земи (XII—XIV в.). — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986г. Доклади. 16: С., 1988, 115—129.

Иванов, Пламен. Археологически разкопки в местността Градището при Враца. — Изв. музеите Северозап. България, 14, 1988, 61—73.

Јовановић, Војслав. Разматрања о средњовековној некрополи Луковит — Мушат код Ловеч у Бугарској. — Старинар, 38, 1987, 111—132.

Караиванов, Стефан и Богдана Милкова. За металообработващото майсторство на древните български железари. — Год. Нац. политехн. музей, 13, 1983, 117—133.

Кораћ, Војислав. О средњовековним базиликама у Македонији и Србији. — В: В. Кораћ. Између Византије и Запада. Одабране студије о архитектури. Београд, 1987, 68—76.

Мавродинова, Лиляна. Идейно-художествени особености на българската стенна живопис през XIII век. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 85—90.

Марков, Николай. Един малко познат извор за чипровския металодобив през късното османско средновековие. — Археология, 1988, № 4, 45—51.

Матев, Иван. Ирландският св. Патрикий в култа към Кирил и Методий. — Родолюбие, 1988, № 8, 42—45.

Българо-ирландски духовни връзки през вековете, отразени във фреската на Петьо И. Ганин в Мъглижкия манастир.

Маяцкое городище. Труды советско-болгаро-венгерской экспедиции. М., Наука, 1984. 278с. с ил.

Обретенов, Боян. Озарение и земност. Манастирите и българският дух. — Родолюбие, 1988, № 7, 35—37.

Стенописите в манастирите от Втората българска държава.

Овчаров, Д. Дворцовая церковь в Преславе и некоторые особенности болгарских средневековых базилик. — В: Древности славян и Руси. М., 1988, 256—261.

Овчаров, Николай. Кораби от времето на цар Симеон. — Мор. свят, 1988, № 8, 18—20.

Овчаров, Николай и Петрана Тотева. Към въпроса за скалната средновизантийска живопис (XI—XII в.). — Археология, 1988, № 3, 13—21.

Петкова, Бисерка. Стенописта в Бачковската трапезария и атонската традиция. — Пробл. изкуството, 1989, № 1, 46—53.

Петрова, Павлина и Живко Аладжов. Археологическо проучване на комплекс „А“ (обект 40) във външния град на Плиска. Предварително съобщение. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 37—48, 3л. ил.

Подобедова, Ольга. Отражение художественной культуры Первого болгарского царства в памятниках искусства Киевской Руси. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 5—9.

Поливянни, Д. И. Средновековният български град през XIII—XIV в. Очерци. С., Наука и изкуство, 1989. 178с.

Съдържа:

Занаяти и стоково производство в българския град през XIII—XIV в. — 42—66; Търговията в българския град през XIII—XIV в. — 67—90; Социалната типография и обликът на града — 118—140; Градът в културния и духовния живот на Втората българска държава — 141—163.

По исторически, археологически и нуизматични данни.

Рашев, Рашо. Средновековният път Плиска — Дръстър и крепостта Динея. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. изследвания. Силистра, 1988, 117—132.

Рашев, Рашо и Станислав Станилов. Старобългарското укрепено селище при с. Хума, Разградски окръг. С., БАН, 1987. 192с. с ил. (Разкопки и проучвания, 17).

Рец.: Petre Diaconu. — SCIV, 39, 1988, No 3, 325—326.

Робов, Мирко. Допълнителна укрепителна система на средновековния град Търново. — Археология, 1988, № 4, 38—44.

Станчев, Димитър. Ранносредновековен некропол до село Красен [Русенски окръг]. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 29—35, 1л. табл.

Тотев, Константин. Към въпроса за керамичната икона през Втората българска държава. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика София 1986г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 47—51.

Тотев, Тотю. Нови данни за преславската рисувана керамика. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 19—26.

Филипова, Галина. Проблемите на старата българска култура на X. Международен конгрес на славистите. — Старобългаристика, 1989, № 1, 127—128.

Харбова, Маргарита. Научна хипотеза за Арбанаси (старинното Загорие) като елемент в структурата на старопрестолния Търновград. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 137—156.

Чанева-Дечевска, Нели. Характерни черти на църковната архитектура от XIII—XIV в. в България. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986г. Доклади. 16: С., 1988, 103—108.

Чилингиров, Асен. Българската средновековна архитектурна школа. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 129—136.

Чолова, Цветана. Естественонаучните знания в средновековна България. С., БАН, 1988. 397с.

Рец.: Антоанета Запрянова Тодорова. — ИПр, 1989, № 3, 105—108.

Češmedžiev, Dimo. La contamination entre Constantin-Cyrille le Philosophe et Cyrille d'Alexandrie et sa répercussion dans l'art balkanique médiéval. — Etud. balk., 1989, No 1, 45—59.

Conte, Francis. Les Slaves. Aux origines des civilisations d'Europe centrale et orientale (VIe—XIIIe siècles). — Paris, Albin Michel S. A., 1986. 717p.

За културата на славяните в българските земи на много места в книгата.

Dobrudža, Etudes ethno-culturelles. S., 1987: 238p.

Рец.: Petre Diaconu. Sur l'histoire de la Dobroudja au Moyen Age. — Dacia, 32, 1988, No 1—2, 175—193.

Henning, Joachim. Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z. Berlin, Akademie-Verlag, 1987. 176 p., 56 Taf. (Schriften zur Ur — und Frühgeschichte, 42).

Рец.: M. Beranova. — Archeol. rozhledy, 40, 1988, No 4, 450—451.

Lecaque, Patric. Représentations de musiciens dans les peintures de la tour de Hrel'o au monastère de Rila. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София 1986 г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 52—58.

Marschak ,B. I. Silberschätze des Oriens. Metallkunst des 3. — 13. Jahrhunderts und ihre Kontnuität. Leipzig, 1986. 439 p., 26 цв. и 77 черно-бели фотогр.

Разглежда находките от Над сент Миклош и Малая Перешчепина.

Рец.: Nada Profantova. — Pamatky archeol., 79, 1988, No 2, 477—480.

Mavrodinova, Liljana. L'école de peinture de Tirnovo à la lumière des recherches récentes. — Jahrbuch der Österr. Byzantinistik (Wien), 32, 1982, No 5, 225—229.

Mihaly, Zador. Bulgarian Influences in Hungarian Architecture of the 11th Century. — Във: Втори междунар. конгр. по българистика, София, 1986 г. Доклади. 16: Изобраз. изкуство и архитектура. С., 1988, 109—114.

Miltschev, Atanas. Das thrakische Erbe in der Bulgarischen Kultur des frühen Mittelalters. — Balcanica Posnaniensia, 4, 1989, 109—123.

Ovtcharov, Nicolas. Pour les deux tendances fondamentales de l'art européen au Moyen âge. — Balcanica Posnaniensia, 4, 1989, 257—263.

Panayotova-Piguet, Dora. A propos des inspirations du passé dans l'art contemporain bulgare. — Rev. des étud. du Sud-Est Europ., 22, 1984, No 1, 83—87.

Panayotova-Piguet, Dora. Le cycle liturgique et les pseudoicônes de l'église de Dolna Kamenica. — Bedi Kartlisa, 1983, No 41, 254—277.

Panayotova-Piguet, Dora. Recherches sur la peinture en Bulgarie du bas Moyen âge. Paris, De Boccard, 1987. 347 p., 165 pl.

Рец.: Friedbert Ficker. — Südost-Forschungen, 1988, No 47, 420—422.

Pocs, E. Tündér és boszorkány Délkeletes Közep-Európa határán. — Ethnographia (Budapest), 1986, No 2—4, 177—256.

Суеверия, религиозни представи и култ към митически същества у южните славяни и унгарците.

Próchniak, Daniel. Kolonie armenskie i ich wplyw-na sztuke krajow balkanskich w srednowieczu. — Balcanica Posnaniensia, 4, 1989, 223—256.

Арменски влияния върху архитектурата на средновековната българска държава.

Schreiner, Peter. Die Bulgaria Pontica Medii Aevi: Eine Institution. — Südost-Forschungen, 1988, No 47, 261—263.

Stefanov, P. A contribution to the iconography of the Balkan neomartyrs. St. Lazarus of Debel Del. — Acta hist. artium (Budapest) 30, 1984. No 1—2, 161—171.

Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. München-Berlin. 1987. 308 p. ill., 36 tab. (Südosteuropa Jahrbuch, 17).

Рец.: Zn. (J. Zeman). — Archeol. rozhledy, 40. 1988, No 5, 578—579.

Werner, Joachim. Kagan Kubrat, der Begründer Großbulgariens. Sein Grab in Malaja Perescepina bei Poltava. — Südosteuropa-Mitteilungen (München), 24, 1984, No 3, 64—68.

Werner, Joachim. Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Beiträge zur Archäologie der Awarenzeit im mittleren Donauraum. Wien, Österr. Akad. d. Wiss.; 1986. 118 p., 10 p. ill., k. (Denkschriften ÖAW. Philos.-histor. Klasse, 184).

Рец.: Zlata Čilinska. — Slov. archeologia, 35, 1987, No 1, 235—238.

Нумизматика

Аладжов, Живко. Моливдовули от обект „Преславска архиепископия". — Нумизматика, 1989, № 1, 27—32.

Божкова, Бистра. Проблеми на монетната циркулация и монетосечението в Тракия от първата половина на IV в. — Нумизматика, 1989, № 1, 8—14.

Бъчваров, Иван. Контрамаркирани сребърни монети на българския цар Иван Александър. — Нумизматика, 1989, № 1, 23—27.

Витлянов, Стоян. Два императорски печата от Велики Преслав. — Нумизматика, 1989, № 1, 32—34.

Владимирова-Аладжова, Дочка. Национална нумизматична конференция [Шумен 1986 г.]. — Год. музеите Сев. България, 12, 1986, 281—282.

Димитров, Камен и Сесилия Димитрова-Чудилова. Късноантични и средновековни монети от некропола край с. Скравена, Софийска област — Археология, 1988, № 2, 51—57.

Рец.: К. Дочев и В. Пенчев. — Нумизматика, 1989, № 1, 44—46.

Дочев, Константин. Иконография и хронологични уточнения за няколко български монетосечения от XIV в. — Нумизматика, 1989, № 1, 14—23.

Йорданов, Иван. Болгария и Византия на Нижнем Дунае в конце X века (по данным сфрагистики). — Balcanica Posnaniensia, 4, 1989, 79—86.

Йотов, Валерий. Немски монетни емисии 1914—1923. — Нумизматика. 1989, № 1, с. 36.

Маргос, Ара. Матрица за восъчни печати от средновековния Овеч. — Нумизматика, 1989, № 1, 34—36.

Руенов, Р. Поглед отстрани. — Нумизматика, 1989, № 1, 47—48.

За първия симпозиум по нумизматика „Балканиум'88".

Тахов, Георги. Лъвът в българската хералдика. — Родолюбие, 1988, № 8, 38—40.

Харитонов, Хр. Монетите на Царевград Търнов върху пощенски марки. — Филат. преглед, 1988, № 7, 26—27.

Цекова, Лили. Печати, свързани с историята на Българската Екзархия. — Духовна култ., 1988, № 10, 19—25.

Юрукова, Йорданка. Крепостните съоръжения на Филипопол и монетните образи. — Нумизматика, 1989, № 1, 3—7.

Custurea, Gabriel. Unele aspecte privind penetraţia monedei bizantine in Dobrogea in secolele VII—X. — Pontica, 19, 1986, 273—277.

Mitrea, Bucur. Découvertes monétaires en Roumanie — 1987 (XXXI). — Dacia, 32, 1988, No 1—2, 215—230.

Публикува монети на тракийски династи и монети на градове от провинция Долна Мизия.

Ocheşeanu, Radu. Cîteva descoperiri de denari romani republicani din Scythia Minor. — Pontica , 19, 1986, 75—88.

Находка и от района на Дуросторум.

Oikonomides, Nikolas. A Collection of dated byzantine lead seals. Washington, Dumbarton Oaks, 1986.

Рец.: И. Йорданов. — Нумизматика, 1989, № 1, 42—44.

Reece, Richard. Coinage in Roman Britain. London, 1987, 144 p., 8 pl.

Рец.: Й. Юрукова. — Нумизматика, 1989, № 1, 41—42.

Епиграфика

Ангелов, Н. Надписи, монограми, букви и знаци. — В: Средновековният Червен. Т. 1. С., 1985, 236—271.

Рец.: Стефан Смядовски. — Бълг. език, 1988, № 5, 461—463.

Бонова, Диляна. Северната граница на провинция Тракия при Септимий Север. — Векове, 1989, № 1, 16—20.

По епиграфски и писмени данни.

Гетов, Людмил. Ранни родоски епонимни печати от Кабиле. — Археология, 1988, № 3, 22—26.

Иванов, Теофил. За датата на строителния тухлен надпис от „Момина баня" в Диоклецианопол. — Археология, 1988, № 3, 27—29.

Любенова, Венеция. Стомна с прабългарски знак от Червена могила, Радомирско. — Векове, 1989, № 1, 44—46.

Стефанов, Павел. Фрескови надписи и графити във Вуково (1598). — Старобългаристика, 1989, № 1, 67—80.

Халиков, Алфред. Рунически знаци и надписи от Волжка България и техните дунавски паралели. — Археология, 1988, № 3, 47—53.

Чиликов, Димитър. Послания на древните знаци. — Тракия, 1988, № 6, 84—90.

Продължение от № 1, 1987 г. Разсъждения върху тракийското културно-историческо наследство в античния театър в Пловдив.

Diaconu, Petre. De nouveau au sujet du monument rupestre de Murfatlar. — Rev. roum. d'histoire, 27, 1988, No 1—2, 123—126.

Дискусия за етническата принадлежност на надписите (прабългари или проторумъни?).

Ivanov, Rumen. Militärpersonen aus der Colonia Ulpia Oescensium und ihrem Territorium (Untermösien) während des Prinzipats.—Bulg. histor. rev., 1989, No 1, 39—59.

Karayannopulos, J. L'inscription protobulgare de Direkler. Athen, Comité nat. grec des études du sud-est europ., 1986. 54 p., 15 Abb.

Рец.: Zlatozara Gočeva. — Südost Forschungen, 1988, No 47, 399—400.

Šašel, Anna et Jaro. Inscriptiones latinae, quae in Jugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt. Ljubljana, 1986. 533 p., 1 tab. (Situla, 26).

Рец.: Румен Иванов. — Археология, 1988, № 4, с. 53.

Strobel, Karl. Anmerkungen zur Truppengeschichte des Donauraumes in der hohen Kaiserzeit I: Die neuen Ziegelstempel der Legio I Minervia aus dem Lager der Legio I Italica in Novae in Moesia Inferior — Klio, 70, 1988, No 2, 501—511.

Velkov, V. et G. Alexandrov. „Venatio Caesariana". Eine neue Inschrift aus Montana (Moesia Inferior). — Chiron, 18, 1988, 271—277.

Музейно дело и консервация

Богданова, Нина. Развитие на музейното дело в Силистренския край след победата на Социалистическата революция. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. изследвания. Силистра, 1988, 15—24.

Рехо, М. Изложба на златни накити в Кастел Сант Анджело в Рим. — Археология, 1988, № 4, 58—59.

Сафиев, Н. Полчаса нелишнего времени. Об охране архитектурных памятников в Болгарии. — Вокруг света, 1984, № 4, 4—8.

Хинева, Мариана. Развитие на музейното дело в Силистра до 9 септември 1944 година. — В: Дуросторум — Дръстър — Силистра. Сб. изследвания. Силистра, 1988, 3—14.

СТ. БЛАГОВА

Поправки, кн. 2, 1989

с.		напечатано	да се чете
13	обр. 2	люнетка	люнет
13	обр. 4	тракийски гроб	тракийска гробница
16	обр. 11	фиала	пластинка

с.	кол.	р.	напечатано	да се чете
15	1	1 отд.	естетични	екстатични

СЪДЪРЖАНИЕ

Ана Йоцова — Селищен живот през бронзовата и желязната епоха в проучванията през 1987 г. 1
Ирина Щерева — Теренни проучвания в областта на средновековието през 1987 г. Състояние и проблеми 5

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Митьо Кънчев, Татяна Кънчева — Некропол от късната бронзова епоха, източно от Нова Загора 13
Костадин Кисьов — Тракийски некропол край с. Стойките, Пловдивска област 13
Никулае Конович — Принос към въпроса за циркулацията на драхмите от Дирахион и Аполония на територията на Тракия 17
Евгения Генчева — За типологическото развитие на късноримските фибули с подвито краче в Южна България......................... 30
Димитър Стоев — Крепостната стена на античния Анхиало, регистрирана с помощта на геофизични методи............................ 37
Златозар Боев, Николай Илиев — Птиците в храната на населението от Вътрешния град на Велики Преслав (IX—X в.)................ 40
Павлина Петрова, Йордан Йорданов, Бранимира Димитрова — Некропол от XVII—XVIII в. при с. Сечище, Новопазарска община 43

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Лолита Николова — В. А. Алёкшин. Социальная структура и погребальный обряд древнеземледельческих обществ (по археологическим материалам Средней Азии и Ближнего Востока). Л., Наука. 1986. 192 с. 59

ПРЕГЛЕД

XXXIV национална археологическа конференция в Кърджали 61
П. Георгиев — X международен колоквиум по античен бронз във Фрайбург (ФРГ) 62
В. Велков — XVIII конференция по класически студии „Ейрене“ 63
К. Порожанов — Тракия Понтика IV.......... 64
А. Хараламбиева — Международен симпозиум по ранносредновековна археология 66
В. Николов — Международен колоквиум „Караново и новокаменната епоха в Балкано-Дунавския ареал“.................................. 67
В. Велков — Сто години Annee épigraphique... 67
М. Йосифова — В памет на Георги Джингов (1925—1989) 68
Защитени дисертации 70
Книгопис 71

TABLE DES MATIERES

Ana Jocova — Vie rurale pendant l'âge du bronze et du fer dans les études au cours de 1987....... 4
Irina Štereva — Etudes de terrain dans le domaine du Moyen Age pendant 1987. Etat et problèmes .. 12

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Mitjo Kăncev, Tatiana Kănceva — Nécropole de l'âge du bronze tardif, à l'Est de Nova Zagora...... 19
Kostadin Kisjov — Nécropole thrace près du village Stoikite, région de Plovdiv.................. 17
Niculae Konovič — Contribution au problème de la circulation des drachmes de Dyrrachion et d'Apollonia sur le territoire de la Thrace............ 30
Evgenia Genčeva — Le développement typologique des fibules avec pied plié de la basse époque romaine en Bulgarie du Sud 37
Dimităr Stoev — Le mur d'enceinte d'Anhialo antique enregistré à l'aide de méthodes géophysiques.... 40
Zlatozar Boev, Nikolaj Iliev — Les oiseaux dans la nourriture de la population de la ville intérieure de Veliki Preslav (XIe—Xe s.) 43
Pavlina Petrova, Jordan Jordanov, Branimira Dimitrova — Nécropole du XVIIe—XVIIIe s. près du village Sečište, commune de Novi pazar........ 58

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSES

Lolita Nikolova — В. А. Алекшин. Социальная структура и погребальный обряд древнеземледельческих обществ (по археологическим материалам Средней Азии и Ближнего Востока). Л., Наука, 1986. 192 с. 59

REVUE

XXXIVe conférence archéologique nationale à Kărdžali 61
P. Georiev — X^{e} colloque international sur le bronze antique à Freiburg (RFA)................ 62
V. Velkov — XVIIIe conférence sur les études classiques „Eirene“ 63
K. Porojanov — La Thrace Pontique IV 64
A. Haralambieva — Symposium international sur l'archéologie paléomédiévale................. 66
V. Nikolov — Colloque international „Karanovo et la haute époque de pierre dans l'aréal Balkanique-Danubien“ 67
V. Velkov — Cent ans Année épigraphique.......73 67
M. Josifova — En mémoire de Georgi Džingov (1925—1989) 68
Disertations soutenues 70
Bibliographie 71

ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ

1989

кн. с.
Божкова, Анелия — Атическата чернофирнисова керамика в Тракия (V—III в. пр. н. е.) 2 1
Вачева, Красимира — Засводявания с opus mixtum в термите на Одесос.... 3 15
Димитрова, Милена — Обеци с лъвски глави от елинистическата епоха (по материали от България).............. 3 1
Зунг, Лам Тхи Ми — Проблеми на къснобронзовата култура Разкопаница-Асеновец в Южна България 1 1
Йоцова, Ана — Селищен живот през бронзовата и желязната епоха в проучванията през 1987 г. 4 1
Порожанов, Калин — Датировка на каменни котви с отвори от Българското Черноморие — постижения и проблеми 1 6
Рехо, Мария — Атическата рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете от България.......................... 2 11
Щерева, Ирина — Теренни проучвания в областта на средновековието през 1987 г. Състояние и проблеми.......... 4 5

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Ангелова, Стефка, Пенчев, Владимир — Сребърно съкровище от Силистра..... 2 38
Боев, Златозар, Илиев, Николай — Птиците в храната на населението от Вътрешния град на Велики Преслав (IX—X в.).. 4 40
Велков, Велизар, Николов, Димитър — Култово сдружение (σπεἰρη) в Августа Траяна (Тракия).................... 1 16
Георгиев, Павел П. — Византийски търговски знак-печат от X в. в Преслав.. 1 41
Гетов, Людмил — Към хронологията на родоските фабрикантски печати....... 3 41
Генчева, Евгения — За типологическото развитие на късноримските фибули с подвито краче в Южна България....... 4 30
Джамбов, Иван — За произхода и първоначалната дейност на Иво Граматик.... 2 44
Зунг, Лам Тхи Ми — Развитие на къснобронзовата култура Балей-Орсоя в Северозападна България............. 2 20
Иванов, Румен — Lixa на V Македонски легион от Ескус.................. 3 45
Илчева, Вълка — Вкопани пещи-тандири от праисторическото селище Хотница-Водопада......................... 3 20
Капелкова, Кристина — Накити от средновековния некропол край Симеоновград (предварително съобщение)........ 1 48
Кесякова, Елена — Антична синагога във Филипопол 1 20
Кисьов, Костадин — Тракийски некропол край с. Стойките, Пловдивска област... 4 13
Китов, Георги — Куполните гробници при Равногор в Родопите 3 28
Конович, Никулае — Приноси към въпроса за циркулацията на драхмите от Дирахион и Аполония на територията на Тракия.......................... 4 17
Михайлов, Стамен — Ново четене и тълкуване на новонамерения надпис от Външния град на Плиска 1 37
Нешева, Виолета — Църквата „Въведение Богородично“ в гр. Мелник.... 2 47

SOMMAIRE DE L'ANNEE

ARTICLES

t p.
Božkova, Anelia — La céramique attique de firnis noir en Thrace (V^e—IIIe s. av. n. ère.) 2 10
Vačeva, Krasimira — Voûtes avec opus mixtum dans les thermes d'Odessos....... 3 19
Dimitrova, Milena — Boucles d'oreilles avec têtes de lion de l'époque hellénistique (d'après des matériaux de Bulgarie)....... 3 14
Zung, Lam Thi Mi — Problèmes de la culture de l'âge du bronze tardif Razkopanica-Asenovec dans la Bulgarie du Sud......... 1 5
Jocova, Ana — Vie rurale pendant l'âge du bronze et du fer dans les études au cours de 1987 .... 4 4
Porožanov, Kalin — Datation des ancres en pierre avec trous du rivage bulgare de la Mer Noire — réalisation et problèmes..... 1 15
Reho, Maria — La céramique attique peinte dans le contexte funéraire thrace. Observations sur les vases trouvés en Bulgarie... 2 19
Štereva, Irina — Etudes de terrain dans le domaine du Moyen Age pendant 1987. Etat et problèmes 4 12

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Angelova, Stefka, Penčev, Vladimir — Un trésor d'argent de Silistra............. 2 43
Boev, Zlatozar, Iliev, Nikolai — Les oiseaux dans la nourriture de la population de la ville intérieure de Veliki Preslav (IXe—Xe s.)......................... 4 43
Velkov, Velizar, Nikolov, Dimităr — Association cultuelle (σπεἰρη) à Augusta Trajana (Thrace)......................... 1 20
Georgiev, Pavel P. — Singne-sceau commercial byzantin du Xe s. à Preslav........ 1 47
Getov, Ljudmil — Au sujet de la chronologie des sceaux de fabricants des Rodos........ 3 45
Genčeva, Evgenia — Le développement typologique des fibules avec pied plié de la basse époque romaine en Bulgarie du Sud 4 37
Džambov, Ivan — Au sujet de l'origine et des premières activités d'Ivo Gramatik........ 2 46
Zung, Lam Thi Mi — Développement de la culture de l'âge du bronze tardif Baley-Orsoja en Bulgarie du Nord- Ouest........ 2 24
Ivanov, Rumen — Lixa de la Ve légion macédonienne d'Oescus................ 3 50
Ilčeva, Bălka — Fours-tandirs creusés de la localité préhistorique „Hotniča-Vodopada“. 3 27
Kapelkova, Kristina — Parures de la nécropole médièvale près de Simeonovgrad (communication préalable) 1 56
Kesjakova, Elena — Synagogue antique de Philippopolis 1 33
Kisjov, Kostadin — Nécropole thrace près du village Stoikite, région de Plovdiv......... 4 17
Kitov, Georgi — Les sépulcres à coupoles près de Ravnogor dans les Rhodopes....... 3 40
Konovič, Nikulae — Contribution au problème de la circulation des drachmes de 'rrachion et et d'Apollonia sur le territoire de la Thrace 4 30
Mihajlov, Stamen — Nouvele lecture et interprétation de l'inscription récemment trouvée de la ville extérieure de Pliska 1 39
Neševa, Violeta — L'église „L'introduction de la Vierge“ de Melnik 2 54

Нинов, Лазар — Останки от лъв по българските земи.................. 2 55
Овчаров, Димитър — За античния принос във формирането на старобългарската култура.......................... 2 32
Овчаров, Николай — Една хипотеза за българо-византийските отношения през 912—913 г.......................... 3 50
Панайотова, Кръстина, Охрименко, Сергей — Изследване на погребалния обред с помощта на микрокомпютър (по материали от Аполония)............ 3 57
Петрова, Павлина, Йорданов, Йордан, Димитрова, Бранимира — Некропол от XVII—XVIII в. при с. Сечище, Новопазарска община.................. 4 43
Симеонов, Борис — Още един прабългарски надпис.................... 1 39
Стоев, Димитър — Крепостната стена на античния Анхиало, регистрирана с помощта на геофизични методи........ 4 37
Стоянов, Тотко, Бъчварова, Димитрина — Митът за Ифигения в паметник от долината на Средна Струма....... 2 25
Торбатов, Сергей Б. — Латински посветителен надпис от Долна Мизия....... 1 34
Църов, Иван — Надгробен паметник от Никополис ад Иструм 2 30

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Ангелова, Стефка — Г. Е. Афанасьев. Население лесостепной зоны бассейна Среднего Дона в VIII—X вв. — В: Археологические открытия на новостройках, вып. 2. М., Наука, 1987. 200 с. 1 58
Димитров, Божидар — Николай Овчаров. Рисунките графити от „Имарет джамия“ в Пловдив като извор за историята на Средиземноморието през XV век. С., 1987. 104 с., XIX табл. (Разкопки и проучвания, XVIII)...... 1 57
Маразов, Иван — Д. С. Раевский. Модель мира скифской культуры. М., Наука, 1985, 255 с., 37 рис........... 3 63
Николова, Лолита — В. А. Алёкшин. Социальная структура и погребальный обряд древнеземледельческих обществ (по археологическим материалам Средней Азии и Ближнего Востока). Л., Наука, 1986. 192 с.................. 4 59
Рехо, Мария — John Boardman. I Greci sui mari. Traffici e colonie. Firenze, 1986, pp. 330, ill. 313 черно-бели, 16 цветни.... 3 64
Станилов, Станислав — Живка Въжарова. Средновековното селище с. Гарван, Силистренски окръг VI—XI в. БАН, С., 1986. 201 с., 218 обр....... 2 62

ПРЕГЛЕД

Велков, Велизар — XIII международен конгрес по класическа археология.... 3 66
Велков, Велизар — XVIII конференция по класически студии „Ейрене“......... 4 63
Велков, Велизар — Сто години Année épigraphique...................... 4 67
Георгиев, Петко — X международен колоквиум по античен бронз във Фрайбург (ФРГ)........................ 4 62
Димитрова-Милчева, Александра — XVI международен конгрес по римска керамика.......................... 2 66
Йосифова, Мария — В памет на Георги Джингов (1925—1989).............. 4 68
Николов, Васил — Международен колоквиум „Караново и новокаменната епоха в Балкано-Дунавския ареал“..... 4 67
Порожанов, Калин — Тракия Понтика IV.. 4 64

Ninov, Lazar — Des vestiges de lion sur les terres bulgares...................... 2 61
Ovčarov, Dimităr — Au sujet de la contribution antique à la formation de l'ancienne cuture bulgare.................... 2 37
Ovčarov, Nikolaj — Une hypothése au sujet des relations bulgaro-byzantines au cours de 912—913.................... 3 56
Panajotova, Krăstina, Ohrimenko, Sergej — Etude de la cérémonie funèbre à l'aide de microordinateur..................... 3 62
Petrova, Pavlina, Jordanov, Jordan, Dimitrova Branimira — Nécropole du XVIIe—XVIIe s. près du village Sečište, commune de Novi Pazar 4 58
Simeonov, Boris — Encore une inscription protobulgare....................... 1 47
Stoev, Dimităr — Le mur d'enceinte d'Anhialo antique anregistré à l'aide de méthodes géophysiques 4 40
Stojanov, Totko, Băčvarova, Dimitrina — Le mythe d'Iphigénie dans un monument de la vallée de la Struma moyenne 2 29
Torbatov, Sergei B. — Inscription dédicatoire latine de la Mésie Inférieure 1 37
Cărov, Ivan — Monument tumulaire de Nicopolis ad Istrum 2 32

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSES

Angelova, Stefka — Г. Е. Афанасьев. Население лесостепной зоны бассейна Среднего Дона в VII—X вв. — В: Археологические открытия на новостройках вып. 2. М., Наука, 1987. 200 с. 1 58
Dimitrov, Božidar — Николай Овчаров. Рисунките графити от „Имарет джамия“ в Пловдив като извор за историята на Средиземноморието през XV век. С., 1987. 104 с., XIX табл. (Разкопки и проучвания XVIII)....... 1 57
Marazov, Ivan — Д. С. Раевский. Модель мира скифской культуры. М., Наука, 1985 255., 37 рис.......................... 3 63
Nicolova, Lolita — В. А. Алёкшин. Социальная структура и погребальный обряд древнеземледелческих обществ (по археологическим материалам Средней Азии и Ближнего Востока). Л., Наука, 1986, 192 с. 4 59
Reho, Maria — John Boardman. I Greci sui mari. Traffici e colonie. Firenze, 1986, p. 330, ill. 313 черно-бели, 16 цветни..... 3 64
Stanilov, Stanislav — Живка Въжарова. Средновековното селище с. Гарван, Силистренски окръг VI—IX в. БАН, С., 1986. 201 с., 218 обр.................. 2 62

REVUE

Velkov, Velizar — XIIIe congrès international d'archéologie classique 3 66
Velkov, Velizar — XVIIIe conférence sur les études classiques „Eirene“ 4 63
Velkov, Velizar — Cent ans Année épigraphique 4 67
Georgiev, Petko — X^{e} colloque international sur le bronze antique à Freiburg (RFA)... 4 62
Dimitrova-Milčeva, Aleksandra — XVIe congrès international de céramique romaine... 2 66
Josifova, Maria — En mémoire de Georgi Džingov (1925—1989).................. 4 68
Nikolov, Vasil — Colloque international „Karanovo et la haute époque de pierre dans l'aréal Balkanique-Danubien“....... 4 67
Porojanov, Kalin — La Thrace Pontique IV.. 4 64

Reho, Maria — Exposition „Le sépulcre François“ à Rome 1 60
Рехо, Мария — Изложба „Гробницата Франсоа“ в Рим 1 60
Рехо, Мария — Заровеното съкровище: императорско сребро от Кайзер Аугуст (Рим, 1988 г.) 3 67
Тодорова, Хенриета — Международен симпозиум на тема „Ролята на Черно море в праисторията на Европа“ 1 61
Хараламбиева, Анна — Международен симпозиум по ранносредновековна археология 4 66
XXXIV национална археологическа конференция в Кърджали 4
Защитени дисертации 1 63
Защитени дисертации 2 67
Защитени дисертации 4 70
Книгопис
Петрова, Стоянка Благова 1 64
Петрова, Стоянка Благова 2 69
Петрова, Стоянка Благова 3 68
Петрова, Стоянка Благова 4 71
Reho, Maria — Le trésor enfoui: l’argent impérial de Kaiseraugst 3 67
Todorova, Henrieta — Symposium international sur le thème „Le rôle de la Mer Noire dans la préhistoire de l’Europe“ 1 61
Haralambieva, Anna — Symposium international sur l’archéologie paléomédiévale 4 66
XXXIVᵉ conférence archéologique nationale à Kărdžali 4 61
Dissertations soutenues 1 63
Dissertations soutenues 2 67
Dissertations soutenues 4 70
Bibliographie
Petrova, Stojanka Blagova 1 64
Petrova, Stojanka Blagova 2 69
Petrova, Stojanka Blagova 3 68
Petrova, Stojanka Blagova 4 71

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. ДИМИТЪР АНГЕЛОВ (главен редактор), проф. ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ (зам. гл. редактор), ст.н.с. АЛЕКСАНДРА МИЛЧЕВА (секретар), доц. ЛЮДМИЛ ГЕТОВ, ст.н.с. РУМЕН КАТИНЧАРОВ, ст.н.с.I ст. ИВАН МАРАЗОВ, ст.н.с. ДИМИТЪР ОВЧАРОВ, проф. ПЕТЪР ПЕТРОВ, ст.н.с.I ст. ХЕНРИЕТА ТОДОРОВА, ст.н.с. МАРИЯ ЧИЧИКОВА, ст.н.с.I ст. ЙОРДАНКА ЮРУКОВА

Адрес на редакцията
Археологически институт и музей при БАН, 1000 София, бул. Стамболийски 2. Тел. 88-24-05 и 88-24-06

Адрес на администрацията
Издателство на БАН, 1113 София, ул. Акад. Г. Бончев, бл. 6. Тел. 71-31

Технически редактор Донка Костова Коректор Лиляна Николова

Дадена за набор на 15. VIII 1989 г. Подписана за печат на 19. VI 1990 г. Печатни коли 10 Издателски коли 9,33
Формат 60 × 84/8 Издателски индекс 12369 Тираж 1530 Поръчка № 4322 Отделна книжка 3,00 лв. Годишен абонамент 9,60 лв.

Фотонабор – Издателство на БАН
Печатница на Издателство на Българска академия на науките

III
BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA
W POZNANIU
431267

ISSN 0324—1203

20203

ЦЕНА 3 лв.